

मराठीचा विकास : महाराष्ट्राचा विकास

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रशासन पुरस्कृत)
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई - ४००००१
रजि.नं. एक १६०९४ (मुंबई)
दूरध्वनी : २२६५३९६६ / फॅक्स : २२६३१३२५
Email rmvs_mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/ प्र. क्र. / २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या / नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१. सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.
०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.
०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.
०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटीचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महीजसां
जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुतोभया ।
स्मृतिमपि न ते यान्ति क्षमापा विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक ६.

मे १८८३.

अंक .

हैं मासिक पुस्तक

पुणें येथें

ज्ञानप्रकाश छापखान्यांत छापिलें.

किंमत ८ आणे.

विक्रीत तयार.

खाली लिहिलेली उपायुक्त व. म. पाठ्यपुस्तक पन्नां ही आमच्या भाकतां व विक्री ठेविली आहेत. खाली नमुन कल्पप्रमाणे पैसा पाठावली अथवा लिहून आलेले पत्त्यावर रवाना करण्यांत येतील. पैसा गेले आल्याशिवाय परतविली जाण नसतील.

कावेतिहास संग्रहाचं व्यवस्थापक.

क्र.सं.	विषय	पृष्ठसं.	किंमत रु०	टपाल स्व०
०	संभो	१४१२	१४१२	००
११	प्रलयकु	१४८	१४८	००
	हसन [२	२	०२
१२	राजव्यास	२	२	००
१३	पुष्पवाण	४२	४२	००
१४	अमरुश	४२	४२	००
१५	परशु	१	१	०१
	पुटे कागद]	४४	४४	००
	[किता]	४५	४५	००
	[११]	४२	४२	००
		११४	११४	००

होऊन शागीर्दीची खमंगी केली. ती चांदवडास पारनेरकराचे घरी उतरून तेथे मुनीम महीपतराव गिरमजी हेते त्यांस वेगळे गांठून श्रीमंतचि हातची चिठी दिव्ही आणि झेल्ला की, “ या समयी ही चिठी सुभेदारास दाखवून उत्तर मजला प्राप्त होऊन सुर्योदयाप्राक् माझे निघणे येथून होई असे करावे. येथील व्यवहार पहाता गंगोर्धर तात्याच्या नकळत सुभेदाराशी वेगळे वाटेने कोणी भाषण करील ऐसे प्राप्त नैहि. तथापि ही अडचण तशीच, यास्तव सुभेदार भोजनास बसले, सहा घटिका रात्र शाली होती, त्यासमयी जाऊन हुजरे वगैरे अवध्यांस दूर करून चिठी वाचून दाखविली. त्यांत सार हेंच की, तुम्ही “कारभायाचे नादी खगून रंगांत रंग मिळविला, आम्हांस साक्षा काय सांगतां ? ” तेव्हां सुभेदारांनी श्रवण करून उत्तर रात्रयास सांगितलें की, “ जे समक्ष विनंती केली तीच निःसीम मोजून पत्र पावतेंच नाशिकावर मुक्काम येऊन करावा. आम्ही व साहेब कूच करून घोडेच्या सुमारे जाऊं लागले म्हणजे आपण येणारा कूच करून आम्हांवर यावे. आपले फौजेचा धुळोस कोठे अहल्याबाईच्या यांत पाहिला म्हणजे घोडे घालून लुटून घेतो. यांत तशी नाही. ” या प्रमाणे उत्तर देऊन शागीर्द बिदै केला. तो ठिकाणसी पोहोचताच श्रीमंत हाथी फौज नासिकास आले. तो दादासाहेब दबाव पडून, खोटेप बघून कोणी असा विचार करून, दादासाहेब व तुकोजी होळकर कूच करून पावले. घोडेप तीन कौश राहिली त्या संधीस माधवराव साहेबांचीही खोरी दाखव आली. स्वरांचा धुळोरा पाहून तुकोजी होळकर सुभेदार हाथीवर गेले. ते निवेदन बघून, आपले फौजेसो पूर्व संकेत होताच, त्या प्रमाणे घोडे घालून दादासाहेबांस लुटून घेतले. तो श्रीमंत येऊनही बसले जाहले. श्रीमंत माधवराव साहेबांचा व तुकोजी होळकर यांचा सख्खा झाला. माधवराव साहेबांची मजी बहुत प्रसन्न आली. त्या संधीस दादासाहेब सवड फावून फिल्लबावर गेले. ते समयी सुभेदारांनी विनंती केली, “ घोडे सोडून पायउतारां होऊन फिल्लबावर जाऊन बसून वागिता. हुकूम जाला पाहिजे. ” श्रीमंतांनी आज्ञा केली, “ आतां कोठें जतनात ? बसून घेऊ. हकनाक माणसे जाया करूं नये. ”

तो इकडे गंगोर्धरपस तात्या यांजला आपले आवरण स्मरून, त्यांनीं कौपीय

५३-५४. ‘ गंगोर्धर तात्यांचा जळजळा-
ठ. सुभेदाराशीं घेगळ्या वाटे भाषण कोण
करील ! प्राप्त काय !, असें एका वखरीत
आहे.
५५. ‘ यज्ञ तथा मान् नये ’ पाठांतर.

तथा=अन्यथा, खोटें, वा अर्थी.
५६. विदा केला=रवाना केला, निरोप
दिला.
५७. बमयफौज=सैन्या सुद्धां.
५८. कापाय=भगवां, रक्तवर्ण.

बस्त्रे परिधान करून, दोघे खिजमतगार मात्र बरोबर घेऊन अणकौडिचे किल्यास गेले. किल्ल्याचे दरवाज्यापाशी जाताच दोघे खिजमतगार बरोबर होते त्यांनी दरवाणकरास सांगितले की, “ हा गंगाधरपंत तात्या, सरकारचा हरामखोर, तुमचे जिमेस आहे. ” तेव्हां तात्यांनी सरोष खिजमतगाराकडे पाहिले. तेव्हां हुजरे यांनी उत्तर केले की, “ रागें रागें काय पाहातोस. ? तुझे मागें आठ महिने खराब आहे. श्रीमंतांनी आम्हांस उभयतांस पाठविले होते, राजची अकबार पोच-वीत होती. आज उघडे होऊन तुजला किल्लेदाराचे जिमेस करून हुजूर जातो. पुढे तुमचे प्रालब्धी असेल ते होईल. ” असे निष्ठुर भाषण करून उभयतांही श्रीमंत माधवराव साहेबांजवळ जाऊन मुजरा केला. तो लष्करांत मशारानेल्हे पळाले म्हणून हाकाहाक पडली. हुजरे आल्यावर त्यांनी सांगितले की, अणकौडि किल्लेदाराचे जिमेस करून आले. तेसमयी सांडणीस्वामी बघून घेऊन येऊन पादभूषणादिक अलंकार देऊन पुण्यास प्रविष्ट केले.

श्रीमंत व होळकर यांनी किल्या खास मुकाम केला. दुसरे दिवशी किल्लेदारास ताकीद गेली की “ साहेब पोहोचाऊन देणें. ” माधवराव साहेब यांचे नरबेचा जल्लूष मोठा. दादा साहेबांनी किल्लेदारास भुलयापी बहुत दिल्या. आशा दुरशाही दाखविली. परंतु माधवराव साहेबांचे नरबेपुढे कांहीं एक बनून न येतां दादासाहेबांस स्वाधीन करतांच बनले. हस्तगत झाल्यावर तुकोजी होळकर सुभेदार यांस पुनः बस्त्रे अलंकार देऊन इंदुरास रवाना केले.

इंदुरी आल्यावर बाईसाहेब यांची भेट घेऊन फारभारी कोणी नेमून द्यावा, यास्तव पूर्वी आज्ञाही आली होती. दोघे गृहस्थ पाठवावे. त्याजवरून खाजगीकडील कारकून नारा गणेश, दौलती पैकी शिवाजी गोपाळ निजबत रावजी महादेव फडणीस, या उभयतांची रवानगी पुण्यास केली. उभयतां पुण्यास दाखल होऊन श्रीमंतांची भेट घेऊन ज्या कारणास्तव बोलाविले होते त्या विषयाचे प्रत्यक्ष निदर्शनास आले. तेव्हां बाईसाहेबांचे व तुकोजी बावा सुभेदार यांचे स्तुरिस्तोत्र श्रीमंतांनी स्वमुखे बहुत केले. मग उभयतांनी श्रीमंतां

५१. अणकौड, टणकौड हे दोन किल्ले सामादेशांत आहेत.

‘ दख्खनका दरवाजा ’ अशी या दुर्ग-द्वयास संज्ञा आहे.

६०. दरवाण=दरवान=दरवापाल. ‘ दरवान ’ असे असल्यावर ‘ फर ’ हा प्रत्यय नको होता. ‘ दरवाजकर ’ असे असते तर ठीक होते. पण दोन्ही प्रतीत ‘ दरवाजकर ’ असेच आहे.

६१. अकबार=सबर, बातमी.

* उघडे=प्रकट, खऱ्या स्वरूपाने.

६२. सुभेदातमी राखण्याची माधवरावांची हातोटी विलक्षण होती. तीच पुढे नाना फडणीस यांनी उचलली.

६३. धोडपेच्या किल्याखाली, हे मागील संदर्भावरून.

६४. लक्ष=अमल, सदी.

अज्ञापित भाव कारभार्या प्रकरणी विनंती केली कीं, “ बाईसाहेबांचे सुभेदाराचे सांगणें कीं आम्हांस कारभारी नेमून द्यावा.” तेव्हां श्रीमंतांनीं आज्ञा केली, “ येथून कोणी नेमून दिल्यास तुमचा व त्यांचा मनोधर्म मिळवावास वर्षभर पाहिजे, यास्तव तुमचे दौलतीपैकीं खातरजमेच्या मजगतीची योजना करा. त्यासच आम्ही आपले म्हणोन वस्त्रें देऊं.” उत्तर आहे, म्हणून विन्हादास आले. नारोपंत नाना व शिवबा बाजी बसले. उभयतांचा स्नेह अत्यंत. बाजी बाजीस बोलिले कीं, “ माझे मनांत आलें कीं, त्यां दिवाण्यांमिती करावी.” तेव्हां नारोपंत उत्तर केलें कीं, “ खाजगीचे कारकुनाचा कारकून. त्यांत बाजीबाईकडोळ म्हणरी भोजाव्या इतकी आमची बुद्धि. दौलतीचें असें आम्हांस दिल्याच्या माया ठेवूं धरणां [तेव्हां] यष्टा करितां कीं काय ! बाजी बोलिले कीं, “ तुम्हांस काय ! मी मातोश्री साहेबांस लिहून आज्ञा आण-वितां.” असें बोलून ते समर्थ कागद लिहिले. श्रीमंतांचे बोलण्याचा आशय व आपले ठायीं प्रसन्नतेचा गौरव, व कारभार्याविषयीं आज्ञा केली तो अभिप्राय दर्शवून मनुष्य-योजनेचा विचार नारो गणेशांचें नांव लिहून पाठविलें. ध्यानास येऊन आज्ञा आली म्हणजे नमूद सिद्ध होईल, अशा भावीं पत्राची खानगी करून बारावे दिवशीं उत्तर आलें. त्यांत रुकाराचा अभिप्राय पाहून श्रीमंतांस विनंती केली कीं, “ मातोश्री साहेबांनीं नारो गणेश यांची योजना करून पाठ-विली.” श्रीमंतांचेही ध्यानास येऊन दुसरे दिवशीं मुहूर्त पाहून वस्त्रें दिलीं.

गंगाधर यशवंत यांचे पारपत्य स्वहस्ते करून कैदेत ठेविलें. तथापि श्रीमंतांचे घरची कैद व इतर ठिकाणची कृपा बराबर होणार नाहीं. स्नान संध्या नित्य भोजनाची टापटीप वस्त्रपात्रादि कांहीं एक कमी नाहीं. कोणाकडे त्यांनीं जाऊं नये व त्यांजकडे कोणी येऊं नये इतकी मात्र अटक. असा बंदो-बस्त ठेवून घरावर चवकी पाहारा मोजदाद करावयास पाठविला. तेथें प्रथम कागद पत्रांचे रुमाल हातीं लागले. त्यांत दर्याप्ती करितां शाण्व लक्षा बैंती-स हजार फक्त धर्मादाव निवडून श्रीमंतांस लिहिलें. ते श्रीमंतांनीं ध्यानास आणून कारकून जसि बोलावून घेतली. कारण ज्या कैडून कंपेश कोट रुपये धर्म, तेथें मागे काय असावयाचें आहे ? ह्या संघांत पिशुंनांनीं जसीचे घालमेलीत राहूरकर भिवंजी रणसोड व रावजी महादेव पारनेरकर या उभयतांचा व

६५. ‘ स्वहस्ते ’ पारपत्य काय केलें ?
गंगोबा तात्यास उडव्या दिल्या किंवा त्यांच्या तोंडांत मारल्याबद्दल दाखले अन्यत्र सां-
पडतात पण तो. प्रसंग निराळा. हा नव्हे.
६६. आप्रमाणेंच मशीर उल्लुक् यांनीं
निजामअल्लीस सांगितले. खड्यांच्या स्वा-
रीची बत्तार पृष्ठ १७ पहा.

६७. ‘ किती हजार ’ पाडांतर.
६८. ‘ ज्याजकडे ’ पाडांतर.
६९. कंपेश=कमड्यास्त.
७०. पिशुन=चहाळखोर, दुष्ट लोक.
७१. ‘ भवानी ’ पाडांतर.

गंगाधरपंताचा मेळ, याजकरितां उभयतांचे घरावर जप्ती करावयाच्या यादी करून श्रीमंतां पुढें टाकिल्या. पाहून श्रीमंतांनीं उत्तर केलें कीं, “ राजाजी महादेव पारनेरकर याची दौलत कोणास डोळे असल्यास श्रीत्रिंबकेश्वरी जाऊन पहावी. कारकुनाचा कैद किती ! भिवाजी रणसोड फक्त शिपाई, मनसुभा बैगरे कारभार कांहीं एक जाणत नाही. असें बोलून दोन्ही यादी आपले हातें फाडून टाकिल्या. तदुपर गंगाधरपंताचा पुन्हा उदय झाला नाही. दादाजी गंगाधर, त्यांचे चिरंजीव, त्यांजवर श्रीमंत माधवराव साहेबांची पूर्ण कृपा. बारप मसलत साठ हजारांची जहागिरी देऊन गवळ बाळगिलें.

इकडे नारो गणेशास वस्त्रें देऊन, हिंदुस्थानांत सुभा रवाना करावा हें राज कारण सिद्ध करून रामचंद्र गणेश यांची योजना केली. शिंदे नेवे सरदार, कारभारी वडिलोंचे हातचे, त्यांचे यांचे न बने. सबब उज्जनीस राघोबा पागे यांची व महादजी शिंदे यांची लढाई होऊन राघोबा पाग्याचें डोकें कापिलें, येणें करून जरब पडून बाजी नरसिंह व राघो महार आदिकरून सर्व रज्जू जहाले. दौलतीचा बंदोबस्त करून पुण्यास आले. श्रीमंतांची भेट घेऊन यांचीही योजना रामचंद्र गणेश यांजबराबर केली. व होळकराकडील कारभारी याबला ताकीद केली कीं, “ तुम्हीं इंदुरास जाऊन फौजेची तयारी करून सरकारी सरंजाम येईल त्याजला समल होऊन त्रिवर्ग एक विचारें मनसब्याची पैरवी करित जावी. अशी आज्ञा जाली.

तों दादो महार बाघोलकर यांचा व नारोपंत नानाचा स्नेह फार, त्यांनीं नारोपंत नानास बुद्धिवाद केला कीं, “ होळकराची दिवाणगिरी आपण केली ही गोष्ट फारच मोठी केली. परंतु शिवबा बाजी याचे हाताखाली तुम्ही व तुमचे यजमान बैगरे आहां, आज पावेतों अरे नारोबा असें बाजी म्हणतात, तेव्हां कारभार साराच हे करिताल. मैलईचे मलक तुम्ही. फौजेचे लोकांचा मार खावा इतकेंच मात्र तुम्हांपाशीं राहिल्याचा विचार काय केला ? ” तेव्हां नारो गणेश यांनीं उत्तर केलें कीं, “ आपण कल्पना घेतली ही खरी, परंतु याचा धरबंद कसा करावा ! याची शकल सांगा. ” तेव्हां दादो महार बोलिले “ बाजीचें रहाणें हुजूर व्हावें, तुम्हीं स्वारी करावी, असें जाहल्य़ा खेरीज तुमचा प्रांत नाही. मग नाना बोलिले कीं, हें घडतें कसे ? मग दादो महार बोलिले कीं, लाख रुपये खर्च करावा, बाजीचें रहाणें श्रीमंतांशीं बोलून पुणें मुक्कामीं करितों. नारोपंत नानांनीं कबूल केलें. मग दादो महार श्रीमंतांशीं

७२. कद=किसमत, ऐपत, लग्नकी.

७३. मलई=धिगामस्ती, बखेडा, (फौ-

जेचा बैगरे.)

७४. प्रांत=शेवट, निभावणी.

बोलिले. श्रीमंतांचेही ध्यानास आले. परंतु बाजीशी ही गोष्ट बोलण्याचा सकोच पडतो. कारण की, पारनेरकरांचे लक्ष श्रीमंतांचे चरणीं निःसम, त्यांत आमचे लेंकुरपणांत दादासाहेबांचे दौलतीत आक्रमण [केलें असतां] आम्हांस देया घेयाची अडचण पडू लागली, तेव्हां महादाजीपंत गुरुजी याजकडून रावजी महादेव हुजूर होते त्यांशीं बोलून या प्रसंगीं सुभेदासस लिहून आमचे तर्काची मदत लाव पन्नास हजारांचा करवावी [असें कले] तेव्हां रावजी महादेव यांनीं थोरले सुभेदासस वर्तमान लिहून एका महिन्यांत पांच लक्ष रुपयांच्या हुंडया आणून नजर केल्या. व विष्णु महादेव याचे दुकानावर सदैर परवानगी पाठविली. याप्रमाणे सरकार लक्षास जपून, अशा माणसास स्वार्थपर होऊन हिरराड उमेदीचा करावा ही गोष्ट कशी ? तेव्हां दादो महार यांनीं विनंती केली हे । न ?] जाल्यास होळकरांचे दौलतीत कलह उत्पन्न होऊन सरकार कामांत व नक्षास पदोपदी बाध पडेल. ही गोष्ट श्रीमंतांचे गळीं उतरून एके दिवशीं बाजीस भोजनास बोलावून बाजी स्वयंपाक करितात, श्रीमंत जवळ बसून साहित्य देतात, त्यांत बाजीस श्रीमंतांनि विचारिलें कीं, “ बाजी, आम्हांस लाख रुपये मिळून तुम्हीं आम्हापाशीं रहावे असें जाल्यास कसें ? ” तेव्हां बाजींनीं विनंती केली कीं, “ सुवर्ण आणि सौगंध्य, सरकारचा अर्थ होऊन पादसेवा घडते या रुपर लाभ तो कोणता ! असे होत असल्यास स्वामींनीं मनांत कांहीं एक अंदेशा न आणितां ही गोष्ट अगत्य करावी. अंतःकरणापासून विनंती करितो स्वामींचे चरण साक्ष आहेत. ” तेव्हां श्रीमंत निःसंशय होऊन या गोष्टीस रुखर दिला. भोजन होऊन घरास आले. नारो गणेश यांबला या गोष्टीचा याही अंदेशास नाही. मग जेव्हां नमूद सिद्ध साह्य तेव्हां बाजीस एकाला होऊन सरकारचा गोष्टी विशेष बोलून “ आपण कोणीही करकून दावा अथवा बदलाची दिवशी तसे दौलतीचा ओझ तिचे टाकावाळून काटीन. ” असे बोलून गपाने हात ठेविला. बाजींनीं बहुत खातरी केली कीं, “ बाजी, आपण सौंदर्याचे ओझे उचलले तेव्हां आपल्यास अनकूल प्रतिकूल पडून त्यास संदेवस्त केला असतां नांत वांकडे तें काय ! आम्हीं तुमचे बरोबर असतो बारास हुजूर राहिले तथापि भीट वांकडे याचा प्रश्न सुभेदार अहमद श्रीमंत आपल्यास करितोले ते पक्षी आपण केलें हें उचितच. आमचें ऐश्वर्य मिळून श्रीमंतांपाशीं

७५. ' वारंवार परचमगी. ' पाठांतर.

७६. गळीं उतरणें=ध्यानास येणें, प-
संत पडणें.

७७. सुवर्णाच्या अर्गी सौगंध्य आलें

तर काहच उत्तम, दुधांत साखर, या अर्थी.

७८. इतल=ओळख, मातमी.

७९. नमूदसिद्ध साह्य=सर्व शक्योक्त
पुढें. एवढें. या अर्थी.

धन्या जावळ आपल्या सारखे मुरब्बी* त्यांचे निकट आमची गरीबी कायम राहून, वैगुण्याचा दोष न येतां त्रिवर्गाचे मनांत आमची गरीबी वागला म्हणजे नक्ष या गोष्टीस मिळोर्न मुस्तकीम ठेऊन लोभ ठेवावा. श्रीमंतांचे पायांपाशी राहिलों असतां आपल्यास अनकूल तेंच घडेल. वायां जाणार नाही." असे भावी बोलणे होऊन नारो गणेश याजला श्रीमंतांची आज्ञा देऊन बिदा केले.

इंदुरी आल्यावर श्रीमंतां व मुभेदार यांची भेट घेऊन, झाले वतमान श्रवणामुद करून शेवटी ही गोष्ट सांगितली. ऐकोन घेऊन [बाईमाहेबांच्या] चित्ताचा विक्षेप बहुत जाहला. " अद्यापिही ही ग डी न वा फे "ली इतकियांतच न पुसतां कारभार लागले. उत्तम आहे. ज्या समयीं आम्हांवर वक्त कैलासवासी वडिलीं सांगणें करून ठेवलीं होती त्यांनीं तर खटलीं पाहिळी. तुम्हां आमचे ममतेतील खामगीचे कारकून परंतु गुणदोष तुम्हांस समजले असतां आपले बचावास्तव मनचेमनांत ठेवून राहिलां. तें समयीं शिवबा बाजी व राजाराम यांनीं जीव झोकून बुद्धिवाद सांगितला. त्याजवर हा दिवस ईश्वर दाखवून तुम्हांस संस्थान प्राप्त जालें. या गोष्टी तुम्हांस ठाऊक असतां मनोभंगास आमचे आज्ञेचाही आक्षेप घेण्याचाही संकोच पडेल नाहीं. याजवरून पुढें तुमचे हातून दौलतींतील माणसें बोळखून आपमांत किलाफ न वाढवितां दौलतींचा जळूष राखाल यांतील निदर्शन या करण्यांतच ध्यानास आलें. " अशा भावी दोष पदरीं घालून मनांत मशारानिर्वेविशीं किलाफाचे बीजांपण जहालें.

८०. मुरब्बी=पुरंधर, कर्ते, हुषार.

८१. वैगुण्य=अपमान, दुर्लौकिक

८२. त्रिवर्ग=श्रीमंत, सुभेदार, व तुम्ही (नाना).

८३. ' मिलान ' असें मूळान् दिसतें. ' मिज्याज ' याशंतर.

८४. मुस्तकीम=कायम, स्थिर, ठाम.

८५. शिवबाबाजी-शिवाजी गोपाळ हा पानेरकर रावजी महादेव फडणवीस यांच्या पदरचा. मार्गे पृष्ठ ३५ पहा. रावजी पानेरकरांनीं माधवराव दादांच्या ताब्यांत असतां त्यांजवर उपकार केले होते, अशा कारणांत शिवबाबा आपले सन्निध ठेवून त्यांचे माधवरावांस बरे वाटतें असें दिसतें. तथापि असें करण्यास इतकी जरूर कोणती ? खेरीज शिवबास भोज-

नार्थ बलाविलें असतां तो आपल्या हातें स्वयंपाक करतो तो कां ?

८६. ही गोष्ट=शिवबास काढून श्रीमंतांकडे ठेविल्याची

८७. ' गळोजशाकली ' पाठांतर.

८८. हे गंगोबा तात्यास उद्देशून म्हणलें आहे.

८९. गंगोबाचे कारस्थान तुम्हांस कळलें असतां असा अर्थ.

९०. जीव झोकून=जिवाकडे न पहातां

९१. मार्गे पृष्ठ ३५ पहा.

९२. शिवबास काढावें वा बदल

९३. तुम्हांस कळेल असा अर्थ नाही, परस्पर काढून लाविलें.

९४. शलूष=अंमल, जरब, आव.

९५. किलाफ=वांकटे, कलुषितपणा.

पुढे हिंदुस्थानांत कौजा जाव्या सबब रावसाहेब यांनी रामचंद्र गणेश सुभे व त्रिसाजीपंत विनीवाले कारभारी नेमून देऊन कौजा रवाना केल्या. आणखी शिंदे होळकर यांजला तैनातीस रहावयाविशीं आज्ञापत्रे दिलीं. इंदूर लुगनीचे मेदनास पांजा, आल्यावर उभयतां सरदारांनीं सामल व्हावे. त्यांत महादजी शिंदे सामल होऊन श्रीमंताकडील सरदार व शिंदे दरकूच करून पुढें गेले. तुकोजी होळकर इंदूर पुकारां असतां बाईसाहेबांचे मनांत विकल्प मोठा आला. कारण दौलत शिंदे आपले हातें दुसऱ्यांचे घरांत घातली, तथापि कारभारी माझा कारकून केला कीं पांच विस्वे तरी त्यांचे मन मजकडे ओढेल. म्हणून हा चेत केला. त्यानें पक्षे घेतांच चांचणुंके दाखविली. तेव्हां दौलतीचें आमचा संबंध अर्थात राहिला नाहीं. इतऱ पर सर्व ईश्वरानें सोडविलेंच आहे. तत्पक्षां महेश्वर नर्मदातटाक पुण्य क्षेत्र आहे तेथें स्नान संध्या करून सार्थकाचा विचार करावा, अमुचा मनोधर्म. दौलत तुमचे स्वाधीनच केली आहे. वडिलांचा लौकीक संरक्षण यजमान श्रीमंत यांचा लोभाचा ओघ शुष्क न पडे यास जपावें. आमचा परामर्ष कराल न कराल यांचे चेष्टित दिसतच आहे.” हें उत्तर तुकोजी होळकर सुभेदार यांनीं श्रवण करून आपले गालांत मारून आपला हाऊन बळकट बाईसाहेबांचे पाय धारले. उत्तर केलें कीं महाराज कैलासवासी सुभेदार असतां भाऊ-बंदकी एकीकडे ठेवून गुलामजांदानांत या वृत्तीनें डुकूम बजावीत आलों. त्यांचे कूर्मदृष्टीचे” हें फळ. तथापि सुभेदार ही हरएक विषयीं आपले भरसियावर निश्चित होते. प्रसंगी सुभेदारांचे आशीर्वादाचा अनुषंग पाहून मजला माणूस केलें. तेव्हां माझे सुभेदार व मातुश्री प्रत्यक्ष आपणच आहांत. दौलत प्रकरणीं राजकारण व श्रीमंतांचें लक्ष संपादणें यांतल राखणें जोखणें कारभारी यांच्या विचारें करणें प्रीति. परंतु आपले चरणप्रशीं प्रतरणेचा विचार साक्षात् आपला मार्तंड येऊन बोलला असतां पायाशीं अंतर होणार नाहीं, [मग] प्राण जागे कीं राहो. ही गोष्ट महाराजांनीं खचित मनांत वागवून कूर्मदृष्टी ठेवावी. यांत दौलतीचें व माझे कल्याण.” या भावीं बहुत खात्री केली. मग मातुश्री साहेबांचे मनांत वागून उत्तर केलें कीं, “ बोलण्यांत अर्थ नाहीं, दिस-

१५. चांचणुक—स्वतंत्रपणाचा मासला.
“चांचणु” असा दुसऱ्या प्रतीचा पाठ आहे.
१६. यजमान भारो गणेश यांणीं पु-
ण्यास केलेल्या घडामोडीस तुकोजीचे अ-
नुमोदन हीतें असे दिसतें.
१७. ‘गुलामखानात’ ‘गुलामखानादा’
प्राग्वर्त. गुलामखाना=दासपुत्र.

१८. कूर्मदृष्टि=रुपावलोकन.
१९. आपले=तुमच्या=अहल्याबाईच्या.
१००. वर दोप १६ पहा.
१. येथें आम्हांस मिळालेल्या प्रतीं
पैकीं दोन प्रती संपल्या. बा दोन्हाही वृत्ति-
तच आहेत.

प्यांन येईल तें खरें. बोलण्याप्रमाणे बोलणें जाहलें असतां ईश्वर उपेक्षा करात नाहीं " असें बोलणें मातुश्रीचें महेश्वरी हाऊन देशीचे महाल व माळव्यांतील महाल दराबस्त यांची देखरेख मातुश्री साहेबांकडे ठेवून कारभारात नारोगणेश यांचे भाचे मुकुंदराव हरी यांची योजेना होऊन, मशारानिहचे अल्प वय तेव्हां तोडजोडीचे माणूस कृष्णाजी मुन्हार पारनेरकर, बुळ यांचे सरदारीचे दिवाण, यांजकडे सोंप केली. नंतर मातुश्री साहेबांचा आज्ञा घेऊन हिंदुस्थानांत रवाना जाहले. अगोदर रामचंद्र गणेश व शिंदे यांचे होते यांनी सुभेदार यांचे इतल्या शिष्य बादशहा उठवून बसविला होता. त्यावेळी घेतली होती. हें राजकारण करून जाबताखान रोहिल्ला फारसामुल्ला यांचे राजकारणास्तव दिली सोडून अंतरवेद उतरले होते. सुभेदार यांनी बाबतून येऊन पुनः बादशहाचे उल्यापन करून चार रुपये आणखी घेऊन स्थापना केली. ही गोष्ट शिंदे व रामचंद्र गणेश यांजला वैषम्य वाटून शिंदे रसून पंचवीस कोस माघारे आले. मग पांडुरंग शंकर व पांडुरंग रणसोड पारनेरकर यांजकडील सरदारी तुकोजी बाबाकडे होती त्या वेळेचे दिवाण फडणीस, यांजला पाठवून समजाऊन आणिलें. नंतर त्रिवर्ग सरदार एकत्र हाऊन जाबताखान रोहिल्ला याचे राजकारणास लग्मले. तेथें सुभेदारांकडील कारभारी यांनी जाब केला कीं, जाबताखानाचा व कैलासवासी सुभेदारांचा भाऊपणा, त्याजला आम्हां पत्र लिहून वकील आणावितो. जाबसाल करार ठरण्यांत आल्यास उत्तमच. न आल्यास पारपत्य करूं. " असें बोलून पत्रें रवाना केली. तेथून बक्षी पन्नास हजार फौजेनिशीं जाबसालास आला. त्यांशीं तुकोजी होळकर याचा करार कीं, तुमचे आमचे बोलण्यांत तह ठरला असतां सोडच आहे. न ठरल्यास आम्ही ताबेदार, माफक हुकूम नौकरी बजावणे पात, या बाबद तुमचा आमचा करार भागीर्यापार तुम्हांस तुमचे मुलखांत करून देऊन. आम्हीच तुम्हांस लुटून घेऊं. हें बोलणें तुम्हांस कबूल असल्यास यावे. " तेव्हां तो यवन चढावर, त्याचे खातरेत ही फौज नाहीं, पन्नास हजार फौजेनिशीं बक्षी पाठवितो, तसेंच काम पडल्यास बक्षी त्यासी पुरा पाडाल, असा स्तोम बाळगून वकील बक्षीचा पाठविला. त्याची फौज गंगापार राहून पांचशें स्वरांनिशी इकडे बोलावयास आला. तो होळकरांचे फौजे शेजारी उतरला. पांच चार दिवस बोलणें जाहलें. परंतु शिंदे व रामचंद्र गणेश

२. पाठवून नारो गणेश यांजला कारभारावरून दूर केलें असें होतें.

१. जाबताखान=हा प्रसिद्ध नजीबखान

रोहिला याचा पुत्र.

३. स्तोम=रिकामी कुशारकी, गर्व.

(१४०) नागपूरकर भोंसल्यांच्या संबंधाचे कागदपत्र.

याचे जिमेस होतें. त्याजबाबून अंतर पडलें. व त्याचे दैवानुरूप सरकारांतून शिक्षाही झाली. सांपत महाराजांनं कृपाळू होऊन किल्ले मजकूरचे किल्लेदारीचें काम आपणास सांगोन सर्फराज केलें. निष्ठेनें वर्तोन एकाचिंचारें चालोन इमानें इतबारें सेवा करण्याविषयी आज्ञा केली. ती शिरसावंद्य करून आपलें इमानें सत्य स्मरून इमानपत्र सेवेशीं लिहून दिल्ले आहे. उभयतां मिळोन आज्ञेप्रमाणें किल्ले मजकूरचें किल्लेदारीचें वगैरे कामकाज करून महाराजांचे रुपेस पात्र होऊं. परस्परे आप-सांमध्ये अंतर करूं अगर सरकारचे कामांत कसूर करूं, तर आपणास श्री कुलदेवतेची व इष्ट देवतेची शपत असे.

ता० छ. २५. माहे मोहरम, सन ११९५. हे विज्ञापना. इस्तादर शामाजी केशव.

[६५]

श्री.

श्रीमंत महाराज राजश्री आपासाहेबाचे सेवेशीं.

आज्ञाधारक परमोदसिग जमातदार किल्ले गावेलगड व किल्ले नरनाळा व सावलीगड व भवरगड व भैरवगड कृतानेक विज्ञापना ऐसीजे कै० झामसिग हे बांगल्याहून सरकारांत बलीरायाबरोबर पाडाव येथें आले त्यास महाराजांनीं झामसिग याजक कृपाळू होऊन सर्फराज केलें. तें याप्रमाणें केलें कीं, बराडांत व संपूर्ण दक्षिणेंत लीकिक केला. व्यास हें मोठेंपण आपल्यास. वर्तणूक ही त्याजक-हून चांगलीच जाली. परंतु खावेंदी नौकरीच्या चाली व निमक्याची शेत बजावणें व हुकुमदारीवर कायम राहणें हें सरकारांत गडबड झाल्यामुळें कोण कोणेवेळेस चूक सारखी दिसूं लागली. त्यास जो नवकर कुळीण आणि आपले बापाचे [x x x] असेल त्यास हुकुमाप्रमाणें वर्तणूक करणें.

किल्याचें काम नाजूक त्यास दस्तुर पूजा मईल, अगर खांसास्वारी आल्यास जितकी सरकारची मर्जी असेल तितकी मनुष्य किल्यावर घेण्यास नौकरीचा कायदा बेगुजर असता. उगाच संदेह घेणें हें नौकरांस उचित नाहीं. यांत श्रीशंभरापासून दूर पडेल तो त्यास झामसिग तो कैलासवासी झाले. महाराजांनीं झामसिगाची अवलाद जाणून आमचे स्वाधीन केली तरी आम्हीं ह्या अवलादीचे असूं व आमचे वंशास बंधन नसेल. तरी आज्ञेप्रमाणें वर्तणूक घडेल. दुसरे घडणार नाहीं. रतीमास अंतर पडेल तरी आम्ही रजपुताचे वंशी नाहीं हे आमची महाराजांचे पायापाशीं झाली असे. जे वेळेस जे समयी अर्ध रात्रीस हुकूम येईल तो बजाऊन आपणास येईल. आम्हीसुद्धा दुसरे घडणारच नाहीं शके १७०१ विवाहीनाम संवत्सरे अधिमास जुलै प्रतिपदा.

बहुत काय लिहिणें लोभ असों द्यावा ही विनंती.

[६३]

श्री.

श्रीमंत राजश्री आपासाहेबांचे सेवेशीं.

आज्ञाधारक रामाजी केशव कृतानेक विज्ञापना ऐसीजे कैलासवासी झामसिंग जमातदार बंगाल्याहून सरकारांत बरीरामावरोवर पाडाव आले त्यास महाराजांनीं त्यावर रुपाळू होऊन सर्फराज केलें. किल्ले गावेलगड व किल्ले नरनाला आदि करून स्थळे स्वाधीन केलीं, आणि सारे दक्षिणेंत लौकिक केला. येणेंप्रमाणें वाढ-विलें. त्यानेही आपले इमाने सरकारची चाकरी केली त्यावर त्याचा काल झाला. तेव्हां त्याचे वंशीचे त्याचे सख्खे पुतणे राजश्री परमोदसिंग जमातदार किल्यावर होते ते व दर्यावसिंग आदि करून मंडळी साहेबाचे पायांजवळ आले, त्यास महाराजांनीं पूर्वीप्रमाणें कामकाज राजश्री परमोदसिंग जमातदार किल्लेदार व स किल्ले गावेलगड, नरनाला, सावर्लंगड, भावरगड, भैरवगड, येथील किल्लेदारी दिली. आणि परमोदसिंग लेंकरू म्हणून आमचे स्वाधीन केले कीं, यांस तरबीज करून सरकार चाकरी एकनिष्ठें करवावी, हे आज्ञा केली. ती शिर-सावंच केली.

मीं साहेबांचे पदरचा नोकर पूर्वीपासून आहे. आज्ञेप्रमाणेंच वर्तणूक करून राजश्री परमोदसिंग जमातदार व राजश्री दर्यावसिंग जमातदार यांनीं सरकारांत शपतेचे पूजे लिहून दिले आ [?] त्याचप्रमाणें त्याजकडून व सर्व लोकांकडून कर-वीन यांत अंतर करीन तरी मीं श्रीढयंकटेश स्वामीचा भक्त आहे. याची शपत असे आणि मीं ब्राह्मण वंशीचा आहे व आपले तीर्थरूपाचे वेळचा आहे तरी महाराजांचे पायांशीं कदापि अंतर करणार नाहीं. हे शपत लिहून दिले असे. दुसरे घडणार नाहीं आज्ञेप्रमाणेंच वर्तणूक घडेल.

ता० १४ माहे शीवाल शके १७०१ विकारीनाम संवत्सरे आश्विन वडुल प्रतिपदा समानीन मया अलफ हस्ताक्षर ठयंकाजी भास्कर.

सही—रामाजी केशव लिहिल्याप्रमाणें वर्तणूक घडेल. साहेबांचे पायांशीं अंतर होणार नाहीं. ता० छ. १२ माहे जिल्हेज सन ११८९ मु० किल्ले गावेलगड.

[६४]

श्री.

श्रीमंत राजश्री आपासाहेब साहेबांचे सेवेशीं.

आज्ञाधारक दर्यावसिंग सोमवंशी व रामाजी केशव कृतानेक विज्ञापना ऐसीजे. किल्ले गावेलगड येथील किल्लेदारीचे काम परमोदसिंग, झामसिंगचा पुतण्या

(१३८) नागपूरकर भोंसल्यांच्या संबंधाचे कागदपत्र.

नामाम दिव्हे आहेत, तरी सदरू महालाचा अमल दरोबस्त पेस्तर सन ११८९ चे अव्वल सालपासून याजकडील मामलेदाराकडे देणें, जाणीजे छ. ४ माहे राबिलाखर बहुत काय लिहिणें.

[६१]

श्री.

अस्सल प्रमाणें नक़ल.

अखंडित लक्ष्मी आलंकृत राजमान्य राजश्री
पाराशर दादाजी गोसावी यांसि.

सेवक बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार समान खमसेन मया व अल्लफ, रमावाई भोंसली साल मनकुरा मृत्यु पावली, सबब त्यांचे गांव कुमठे वेगरे सरकारांत जप्त करून तुम्हांकडे कमाविस सांगितली, त्यास हल्ली रमावाईचे गांव राजश्री राणोजी भोंसले पुतणे याजकडे करार करून देऊन सरकारची नजर करार.

५,००० रुपये कार्तिक वद्य ५.

५,००० मार्गेश्वर वद्य ५.

५,००० चैत्र वद्य ५.

१५,०००

एकूण पंधरा हजार रुपये करार करून तुम्हांकडे दिले असत, तरी सदरू प्रमाणें तुम्ही वसूल घेणें. मौजे कुमठे येथील जसीचा वसूल तुम्ही घेतला असेल तो याद्या देणें आणि याजकडे नांव राजपत्राप्रमाणें चालवणें. सिंदोजी गुजर याजकडे रमावाईची वस्तुभाव असेल ती त्यास तपास करून कुल घेणें. जाणीजे. चंद्र २१ सफर बहुत काय लिहिणें.

[६२]

श्री.

राजश्री शिंदेजी भोंसले सेनासाहेब सुभा गोसावी.

विनंति उपरि. राजश्री शिंदेराव शिंदे यांची आपले बाह्यभारी यांस ता० छ. २४ रोजी कैद केले. हे वर्तमान समजतांच राजश्री परशुरामपंत भाऊ व श्रीमंत राजश्री आपासाहेब यांस घेऊन निघोन गेले. त्यांचे पाठीमागे शिंदे, होळकर, व मैनूदोलाकडील फौजा व सरकारचे मानकरी व कृष्णराव आपा लागले. भाऊ आपासाहेबांस घेऊन जुन्नरास गेले. वरकड पुण्यांतील फितुरी कैद केले. हे वर्तमान आपणांकडील उभयतां यांनी आपणांस लिहिले नसेल. आम्ही महाडाहून निघोन पुरंदरानजीक जाण्याचा वेत दोन चार रोजी केल्या आहे. आपणांस कळावे म्हणोन लिहिलें आहे. ता० छ. ३०

एकूण सदरहू रुपये पंधरा हजार भरून पावले. दुकान पुणे हस्ते नारो गणेश बहेरे, रुपये पंधरा हजार पावले. छ १ माहे रविलावल समान खमसेन मया व अल्फ बहुत काय लिहिणें ही विनंती.

[५९]

श्री.

अस्सलप्रमाणें नक़ल.

राजश्री राजोजी भोंसले गोसावी यांस.

अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य स्नेहांकित बाळाजी बाजीराव प्रधान आशिर्वाद उपरि येथील कुशळ जाणून स्वकीय लिहिणें विशेष, तुम्ही डुजूर येऊन विदित केलें की, आपली चुलती रमाबाई भोंसली ईस राजपत्री गांव चालत आहेत ते वितपसीलः—

- १ मौजे कुमटें सदरहू वगैरे गांव प्रांत बाई दरोबस्त.
- १ मौजे दुसे तालुके हवेली प्रांत कराड निमे इनाम.
- १ मौजे मरली तालुके हवेली प्रांत कराड निमे इ०.

३

एकूण तीन गांव इनाम राजपत्री आहेत, त्यास साल मजकुरी, रमाबाईस देवाज्ञा जहाली तरी सदरहू गांव आमचे नांवें करार करून देऊन चालविले पाहिजेत, म्हणून त्याजवरून तुम्ही रमाबाईचे पुतणे हे जाणोन तुम्हांस तीन गांव सदरहूप्रमाणें करार करून दिले असेत, तर रमाबाईचें राजपत्राप्रमाणें तुम्ही इनाम अनुभवून सुखरूप रहाणें. तीन गांव वंशपरंपरेने अनुभवीत जाणें. छ. ७ माहे रविलावल सन सप्रान खमसेन मया [व] अल्लफ. बहुत काय लिहिणें.

[६०]

श्रीलक्ष्मीकांत.

राजश्री गणेश महादेव गोसावी यांस.

अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य स्नेहांकित राजोजी भोंसले सेनासाहेब सुभा दंडवत सु।। तिसा सबैन मया [व] अलफ, परगणे खडीधामणी वगैरे महालबदल.

- १ प्रगणे खडीधामणी.
- १ " खडखडे.
- १ " हवेली माहूर
- १ " कुरबड ऊर्फ आम.

४

एकूण महाल चार चिरंजीव राजश्री खंडोजी भोंसले यांचे खासगीचे सरं-

(१३६) नागपूरकर भोंसल्यांच्या संबंधाचे कागदपत्र.

[५७]

श्रीलक्ष्मीकांत.

राजश्री नारो शिवदेव गोमावी यांस.

अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य स्नेहांकित ग्घोजी भोंसले सेनासाहेब सुभा
दंडवत सुभा तिसां सवैनमहा अलफ, परगणें दान्हेवे वगैरे महालबद्दल.

१ परगणें दान्हेवे.

१ परगणें गिरवली.

१ परगणें महागांव.

३

एकूण महाल तीन चिरंजीव राजश्री खंडोजी भोंसले यांचे खासगीचे सरंजामा-
स दिले असे, तरी सदहू महालांचा अम्मल पेस्तर सन ११८९ चे अव्वल साला-
पासून दरोबस्त त्याजकडील मामलेदाराकडे देणें. जाणिजे चंद्र ४ माह रविलाखर.

[५८]

श्रीगजानन.

अस्सलवरुन नक्कल.

राजश्री राणोजी भोंसले गोमावी यांस.

अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य स्नेहांकित पाराशर दादाजी आशिर्वाद विनंती
उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत अपलें पाहिजे, विशेष. श्रीमंत राजश्री
पंतप्रधान स्वामींनीं तुझांकडून मीजे कुमटें वगैरे याचे नजरे बाबत ऐवज
रुपये १५०००.

यांची खांदेबंदी येणें प्रमाणें.

५००० कार्तिक वद्य ५.

५००० पौष वद्य ५.

५००० चैत्र वद्य ५.

१५०००.

एकूण पंधरा हजार रुपये देविले ते खांदे येणें प्रमाणें परभारे देविले ते बि-
तपसील. रुपये ५०० रदकर्ज देणे नारो गणेश.

„ ७२५० ताजाकलम राजश्री गोविंदराव.

„ ६००० हवाल्या बद्दल चिठ्ठी.

„ १२५० वसूल कुमटें बद्दल रुजू होणें बद्दल गोविंद गड.

„ ७२५०

„ ५३७३ निसबती पंडित मिरजकर तुकोजी शामराव.

„ १८७७ रकम कर्ज देणें गणेश कृष्ण दामले.

१५०००

मुनशीगिरी:-

- १ अव्वल चिटको, यांचे हाताखाली
हैदरकुली लिहिणार होता.
१ भवानी नागनाय ऋग्वेदी.

१ श्रीधर लक्ष्मण ऋग्वेदी—हे भ-
वानी नागनाय यांचे पुतणे.

३

[५६]

श्री.

श्रीमंत महाराज राजश्री आपासाहेब साहेबांचे सेवेशीं.

आज्ञाधारक दर्यावसिंग सोमवंशी वतनवाडी हिंदुस्थान सरकार कलकत्ता जिल्हा जिल्हा शापना ऐसीजे. कैलासवाडी झामसिंग जमातदार बिलकूल सरकारांत बंदी मानरोबर पाडाव आले, त्यांस महाराजांनी त्याजवर रुपाळ होऊन सर्कारांत की, किछे गाविलगड व किछे नरनाला आदीकरून सगळे स्वाधीन केले. दक्षिणेंत लौकिक कैला ऐस वाढविले. त्यांनीं आपले इमानें सरकाराची चाकरी केली. त्याजवर त्याचा अंतकाळ झाला. त्याच्या पत्नीच्या पय्या त्याचे सगळे पुतणे राजश्री परमोदसिंग जमातदार किल्ला वगैरे. त्या जमातेत आम्ही हुजूर रायापाशीं आलों; त्यास महाराजांनीं रुपाळ होऊन कामकाज राजश्री परमोदसिंग जमातदार किल्लेदार यास किछे गावे वगैरे, बरकत नाला, किछे सावलीगड, भ-
वरगड व भैरवगड एयांल किल्लेदारी दिली, आणि परमोदसिंग लेंकरू आहे म्हणून आमचे स्वाधीन केलें की, यास तबेत करून याचे ताबेदारींत राहून किल्याचा बंदोबस्त राखावा; याप्रमाणें आज्ञा केली ती आम्ही सिरसा वंदून मान्य केली. आम्ही परमोदसिंग यास कैलासवासी झामसिंग जमातदार याचे जमपाहून याचे ताबेदारींत राहूं आणि तबेत करूं आणि किल्याचा बंदोबस्त राखून समयां जो सरकारचा हुकूम होईल तो त्याच वेळेस बजावून आणूं. दुसरी गोष्ट आम्ही, व परमोदसिंग याजकडून, सर्व जमातदार लोक यांजकडून चुकी होऊं देणार नाहीं. खांसी स्वारी किल्यास आली तरि जितक्या माणसांनिशीं साहेब किल्यावर येतील तितक्यानिशीं पावें. येविषयी कांहीं कोणी शुभा करणार नाहीं. राव लहानयोर साहेब धनी यांस श्री ईश्वराचे ठायीं मानून एकनिष्ठ चाकरी करूं, हा सर्व जिम्मा आमचा असे; परमोदसिंग मोठे होऊन आपले कामकाज आटोपून, साहेबांची मर्जी रखून, चाकरी करी तो पर्यंत आम्ही वतनास जाण्यास निरोप मागणार नाहीं. जेव्हां साहेब स्वसंतोषांन आज्ञा देतील तीच मान्य आहे. निष्ठा परी जन्म वरी, सेवा एकनिष्ठ आपण व सवकडून करवूं, यांत अंतर करणार नाहीं. आपण रजपुत्तचे वंशी असूं व आपले बापाचे वीर्याचे असूं तर ज्या प्रमाणें लिहिलें आहे त्याचप्रमाणें वर्तणूक करूं. दुसरें करणार नाहीं. ही शपत महाराजांचे पायांजवळ लिहून दिली असे शके १७०१ विकरीनाम संवत्सरे आश्विन वद्य प्रतिपदा इंदुवासरे.

(१३४) नागपूरकर भोंसल्यांच्या संबंधाचे कागदपत्र.

- १ महादजी विधनाय पुरनवार ऋग्वेदी.
१ सोमाजी गंगाधर नवरे माध्यंदिन.
१ आनंदराव माधव ऋग्वेदी.

७

जामदारखाना:—

- १ अब्बल शंकराजी रत्नमाजी परभु.
१ सुंदर बहिराजी परभु मशारनिलेचे पुतणे.
१ बाबूजी भुरे ब्राह्मण ऋग्वेदी मशारनिलेचे मुतालीक.
१ नारो शंकर कऱ्हाडे.
१ बाळाजी नारायण कऱ्हाडे.

५

सिल्लेखाना:—

- १ अब्बल शंकराजी रत्नमाजी परभु.
१ सुंदर बहिराजी परभु मशारनिलेचे पुतणे.
१ रामचंद्र भोंसले.
१ जगन्नाथ भोंसले, मशारनिलेचे चिरंजीव.
१ उमाजी महादेव ऋग्वेदी ब्राह्मण.
१ विधनाय उमाजी मशारनिलेचे चिरंजीव.
१ महादजी उमाजी ऋग्वेदी.
१ बाळाजी केशव ऋग्वेदी उमाजी महादेव याजपासून.
१ जनार्दन बल्लाळ व नारायण काशी मशारनिलेचे चिरंजीव व पुतणे.
१ सिल्लेखाना याचे पोटातील जवाहीर खाना; या कामी उमाजी महादेव

याजपासून आलीकडेस या कामी रामाजी नीलकंठ

१०

बलीगिरी:—

- १ अब्बल व्यंकटाजीपंत ऋग्वेदी ब्राह्मण.
१ राघोपंत मशारनिलेचे भाऊ.
१ महापतराव, व्यंकटाजीपंताचे चिरंजीव.
१ भवानी काळो ऋग्वेदी याचे पुतणे पांडुरंग गणेश
१ अमृतराव पांडुरंग.

५

शीकनविडी:—

- १ अब्बल, रघुनाथ भट पटवर्धन चित्तपावन ब्राह्मण.
१ जानराव यशवंत.
१ यशवंतराव देवराव मशारनिलेचे नातु. आलीकडेस ज्यास सरकारांनी आज्ञा करावी त्यांनी करावा.

३

खासगी:—

- १ अब्बल शंकराजी रत्नमाजी परभु याजपासून त्याचे पुतणे सुंदर बहिराजी व त्याचे नातू बहिराजी सुंदर पावेतो.
१ हुसेनखान.
१ भवानीपंत फौजदार ऋग्वेदी
१ शिवराम हरी ऋग्वेदी.
१ रामाजी नीलकंठ ऋग्वेदी.

५

मुजमदार मुजमदारीचें निशाणः—

- १ खानगीवर “बहुत काय लिहिणें हे विनंति.”
- १ ताकीदीवर “बहुत काय लिहिणें”
- १ आज्ञापत्रावर “मोर्तब शुद्ध.”
- १ तैनात बाबत्यावर [जागा कोरी].

याप्रमाणें निशाणी मुजमदारीची व वहिवाट जी ज्यांनीं केली त्यांची नांवनाविशी बितपसीलः—

- १ अब्जल कोनेर राम, चितपावन ब्राह्मण.
- १ बाबूराव कोनेर राम मशारनिलेचे चिरंजीव.
- १ रघुनाथ बाबूराव मशारनिलेचे चिरंजीव.
- १ त्रिंबकराव लक्ष्मण, कोनेर रामाचे नातू.
- ० नंतर खास सेना साहेबांनीं निशाण केलें

चिटणीविसी यांचे लिहिण्याचे शिरस्ते व निशाण.

- १ खानगी पत्रे व पत्राचीं उत्तरे लिहून त्याजवर तारीख.
- १ दस्तक पत्र लिहून त्याजवर तारीख बार.
- १ आज्ञापत्र लिहून त्याजवर तारीख बार.
- १ अभयपत्र, त्याजवर तारीख बार.
- १ दस्तकरहादारी व माफी वगैरे याजवर तारीख बार.

५

याप्रमाणें निशाणी व लिहिणें याची

११. राघोजी बरोबर आले.

वहिलाट ज्यांनीं केली त्याची नांवनाविशीः—

- १ इक्ष्माजी गणेश परभु.
- १ चिमाजी रखमांगद परभु. मशारनिलेचे चिरंजीव.
- १ कृष्णराव माधव परभु.
- १ गंगाधरराव माधव परभु.

फडणविसी यांचे लिहिण्याचे शिरस्तेः—

- १ जमाखर्च प्रांतांतील कागद घेऊन सदर जमे झडती वगैरे लिहावी.
- १ सनदा नवीन लिहिण्यास लिहून त्याजवर तारीख बार करावी.
- १ बराता ऐवजाच्या लिहून तारीख करावी.

याप्रमाणें लिहिणें व निशाण, येविषयी वहिवाट ज्यांनीं केली त्यांची नांवनाविशीः—

- १ जिवाजी महादेव चितपावन व कृष्णराव बळवंत चितपावन, यांचे तर्फेनीं होते परंतु दरोबस्त दफ्तरचें लिहिणें वासुदेव + + + शेणवई हेच करून होते.
- १ मोरोपंत ऋग्वेदी यांचे चिरंजीव त्रिंबक मोरोधर यांचे हाताखाली मनाजी शामराज.
- १ रामचंद्र त्रिंबक मशारनिलेचे चिरंजीव दस्तक आस्ताकाम मनाजी शामराज यांनीं केलें.
- १ महादजी बळवंत लक्ष्मी ब्राह्मण.

१२. राघोजी बरोबर आले. मंडळीत हे होते.

बिजापुरास आले. नंतर आणखी फिरून गलगल्यास गेले. आणि सन १८ जलूसी छ २० माहे शाबान रोजी कूच करून बिजापुरास आले. नंतर सन ३९ जलूसी छ १७ शाबान रोजी पादशाहा कूच करून मौजे भैरमपुरी मजीक भांमाकाठी येऊन राहिले. सन ४१ जलूसी छ ६ शाबान रोजी चंदी जुल फुकारखान याणी घेतली. सर्व सरदार किल्ले घेण्यास खामा केले, त्याणी किल्ले घेतले. अंबरगजेब कोकणप्रांत ध्यावयास गेले. सन ४३ जलूसी छ ५ जमादिलाखल रोजी निघून मिरजस येऊन राहिले. महंमद अज्जमशहा सन ४४ जलूसी छ २५ जमादिलाखर पासून छ १३ जिल्काद पर्यंत वेढा घालून सातारा घेतला आणि अज्जमतारा नांव ठेविले. छ ३ माहे मोहरम रोजी अज्जमशहा याणी परलीचा किल्ला घेतला आणि भैरसतारा नांव ठेविले. नंतर पन्हाळ्यास जाऊन वेढा देऊन सन ४४ छ १ मोहरम रोजी किल्ला घेतला आणि नवांशाहदुर्ग नांव ठेविले. सन ४५ खिलना किल्यास वेढा घातला. पन्हाळ्यास पादशाहा अर्ध कोशावर उतरून बहुत विचार करून सन ४६ छ २२ जिल्काद रोजी किल्ला घेतला. नंतर छ ७ मोहरम रोजी कूच करून पन्हाळ्यास येत होते. वाटेने परजम्यामुळे फार गिरीफतेर जहाले. परंतु तसेच पन्हाळ्यास आले. नंतर छ १० जमादिलाखर रोजी कूच करून बहादरगडास आले. तेथून छ २४ रज्जब रोजी कूच करून छ १८ शाबानरोजी खंडाळ्यास पावले. नंतर ४७ सन छ २७ जिल्हेज रोजी कूच करून पुण्यास आले. तेथून सन ४८ छ २३ माहे जिल्काद रोजी कूच करून मसुदाबाद ऊर्फ खेडे येथे साडेसात महिने राहिले नंतर छ ४ माहे रज्जब रोजी जुन्नर ध्यावयास कूच करून निघून आले. बाकनगिरी ऐथे शमनईक महार याचा भाऊ होता त्यावर फौज खामा केली. तेव्हां कुलिचखान बहादर वगैरे व महंमद अमीन याणी पुरुषार्थे करून लढून किल्ला घेतला. नंतर अंबरगजेब देवापुरीस कृष्णतीर्था छावणी झाली. तेथे कांहीं पादशाहास स्वस्थ वाटत नव्हते. ते कांहीं दिवसांनी अरोग्य जहालेवर तेथून कूच करून सन ५० छ १ माहे शाबान रोजी बेवीस वर्षांनी अहमदनगरास आले. नंतर सन ५१ माहे शव्वाल अखेरीस पादशाहास अनार उत्पन्न जहाला तो फारच वृद्धिगत होऊन सन मजकूर छ २८ माहे जिल्काद रोजी म्हणजे हिजरी सन १११७ भृगुवारी बुसरे प्रहरी मृत्यु पावले.

नंतर संदुकेत घालून राजे यांस नेऊन छ १५ जिल्हेज रोजी इंदुवारी सार्यक केले. त्यास पुत्र चार होते. त्यांपैकी महंमद अकबर हे बापाबाबवर द्वेष बुद्धीने वागूं लागले. नंतर कांहीं दिवसांनी आपण दौलत करावी या उद्देशे

अवरंगजेब विजापुरी होते तेथे कांहीं महामारीचा उपद्रव ईश्वरमनेने उत्पन्न होऊन लाखो मनुष्ये मेली. अवरंगजेब याची स्त्राही बराबर हांती तीही मेली, तेव्हां पादशाहास बहुत दुःख झाले. आणि वरकड मनुष्ये मरण पावली त्यांचे सार्यक होईना सबब गाड्यावरून नेत होणे. तो एका दरवाजाने सानशे गाडे गेले. असेच सर्व द्वारे गेले व व जात होते. पंधरा दिवसांना तो उपद्रव कांहीं सा शमला. नंतर अवरंगजेब छ १८ रविलावल रोजी कूच करून अकुळजे नजीक मुक्काम केला. महामारीचा उपद्रव तीन वर्षे होता.

नंतर अवरंगजेब छ १६ माहे मजकुरी कोरंगावाहून निघून छ २ जमादिलावल रोजी कृष्णाकांठी मौजे बिररी येथे राहिले. तेथे दोन महिने राहून तेथून कूच छ १८ शाबान रोजी करून गलगव्याम जाऊन राहिले. आणि तेथे शेखनिजाम याम किताब मुकरबखान देऊन पन्हाळा घेण्याम खाना केले. संभाजी महाराज रायगडाहून कब्रगुलशन दिवाण सह निघून संगमवाडा व बाग होता तेथे जाऊन राहिले. मुकरबखान पांच सहा हजार स्वार घेऊन गेले हे वृत्त महाराजांस कळून सहा सात हजार स्वारांनिशी घेऊन लढाई दिली. उभयतांकडाल लोक जायाजखमी जहाले. मुकरबखान याजकडील अमीन खानकरी व पादिदखान काश्मिरी व गंगाराम व आप्पाजीपंत हे मोठे मानकरी पडले. महाराजांकडील कृष्णाजी घोरपडे व दौलतराव शिंदे व शखमिरा वंगरे मानकरी पडले. कब्रगुलशन यास जखम लागली. ते वाड्यांत छपून होते. तेथे छ ५ जमादिलावल रोजी कुटुब सुद्धा बहादरगडी कैदेत ठेविले. नंतर संभाजी राजे यास छ २० माहे मजकुरी कैद केले. नंतर त्यास घेऊन अवरंगजेब याजकडे गेले. त्यावर छ २९ माहे मजकुरी नी ल फिरवून मारिले. शेखनिजाम यांणी जिवादारम्य श्रम केले, सबब त्यास किताब फते-बंग देऊन मनसब हप्तहजारी दिली. नंतर सन ३३ जलूषी छ ५ माहे मोहरम रोजी रायरी किल्यास संभाजी राजे यांचे पुत्र शिवाजी व त्यांची मातुश्री व द्रव्य फार सांपडले. यातिकादखान यास किताब जुलफुकारखान दिला. शिवाजीराजे व त्यांच्या मातुश्रीस जुलफुकारखान घेऊन गेले. नंतर पादशाहानी एकंदर डेव्यांत घेऊन तेथील देखरेख अमदखानास पाहण्यास हुकूम जहाल आणि त्या वेळेस शाहूराजे यांचे वय १० वर्षांचे होते. त्यास किताब राजगी चौघडा व मनसब हप्तहजारी देऊन बहुत तरबुदीने खर्च वंगरे बंदोबस्त ठेविला.

छ ६ माहे सफर सन मजकूर रोजी रस्तुमखान यांणी रायचूर किल्ला घेतला पाचें नांव कैराजगड ठेविले. नंतर अवरंगजेब गलगव्याहून कूच करून

हा दिली; आणि विजापुरास किताब दाखूनकर विजापूर दिला. दुसरे दिवशीं छ ५ माहे मजकुरी खासाखारी किल्यांत जाऊन किल्ला पाहून परत लष्करांत दाखल जहाली. रस्तुमखान यास मनसब पंजहजारी देऊन विजापूरची मामलत दिली. अहिलशाही दौलत त्या दिवसापासून गेली. शिकंदर अहिलशाहा अंतकाळपर्यंत नजरबंदीत होते. ते तत्कावर वसल्यापासून चवदावे वर्षी कैद केलं नजरबंदीत चवदा वर्षे होते. नंतर सन ११११ हिजरीत मृत्यु पावले त्याचा तपशील पुढे आहे.

अवरंगजेब विजापूर घेऊन किल्ले ठाणीं घेत घेत चालले तो लहानशी गढी होती तेथील किल्लेदार लढूं लागला. त्यास सर्वत्रांनीं सांगितलें जे, तुझ्या पादशहास कैद करून सर्व दौलत घेतली हें लढणें व्यर्थ आहे. त्याणीं उत्तर केले जे, जों पर्यंत आमचा पादशहा जिवंत आहे तो पर्यंत अलमगीर म्हणजे पदार्थ काय !! हें वृत्त अवरंगजेबास कळून बहुत रागास येऊन खरबूज जहर भरून पाठविले, त्याणीं आज्ञे प्रमाणें जाऊन खावयास सांगितल्या प्रमाणें शिकंदर अहिलशाहा याणीं खाऊन अंतकाळ समीप आला. ते समयी सांगून पाठविलें कीं जे, तुमची कांहीं इच्छा असल्यास सांगावी, त्या प्रमाणें करितां येईल. याणीं सांगून पाठविलें कीं, माझी इच्छा परिपूर्ण झाली परंतु एक राहिली ती पूर्ण करावी. ती कोणती म्हणाल तरी आमचें शरीर विजापुरीं नेऊन सार्थक करावें. या प्रमाणें अवरंगजेबास सांगितलें. नंतर त्याच दिवशीं गुरूवारी सन ११११ हिजरी शिकंदर अहिलशाहा मृत्यु पावले. या नंतर अवरंगजेब याणीं त्याचें प्रेत विजापुरास पाठवून सार्थक करविले.

अवरंगजेब तेथून दांड महिन्यानें छ १ माहे जिल्हेज रोजीं कूच करून छ २८ माहे मोहरम रोजीं गुलबर्गेस गेले. तेथून बेदरास जाऊन तसेंच हैदराबादेस जाऊन राहिले. सन १०९८ हिजरी छ ४ जिल्काद रोजीं गोंवळकोंडा किल्ला घेतला आणि अबदुल हसन कुतुबशाहास कैद करून हैलताबादेस पाठविलें. सगर किल्ला विजापुराकडील पामनाईक महार याजक डे होता. तो किल्ला सन मजकुरी छ २ स्फार रोजीं घेऊन सरतगड नांव ठेविलें. तेथून निघून छ ३ जमादिलावल रोजीं गुलबर्गेस आले. तेथून कूच करून छ २२ माहे मजकुरी विजापुरास दाखल होऊन स्वासखान याच्या हवेलींत राहिले. महंमद अजमशाहा याणीं बेळगांवचा किल्ला घेऊन अजमनगर नांव ठेविलें. अ दु न जा किल्यांत सिद्दीमसऊद अहिलशाई होता तो किल्ला गान्नीउद्दीन खान याणीं छ १८ शवाल रोजीं घेतला. सिद्दी मजकूर यास मनसब हसहजारी दिली.

शहाअलम व अल्लीजहा यास फौज घेऊन येणें म्हणून हुकूम केला. त्याप्रमाणें ते दोघे येऊन सामील जहाले. नंतर अहमदनगराहून खुद्द स्वारी हिजरी सन १०९६ छ १९ माहे जमादिलावल रोजी कूच करून सोलापुरास आले. अज्जमशहा याच्या फौजेत धान्य मिळेनासें जाहलें. हें पादशहास वृत्त कळल्यावर त्यास माघारे आणवून गाजीवदीखान यास नवी फौज देऊन व सरंजाम दारुगोळा व धान्य भारी देऊन रवाना केलें. आणि हिजरी सन १०९७ छ १८ जमादिलाखर रोजी सक्त वेढा घालून चहूंकडून गर्दी करून लढाई केली. परंतु आंतून तोफा व बंदुका बगैरेनी बाहेरील फौजेस जवळ येऊ दिलें नाहीं. हें वृत्त अवरांगजेबास समजल्यावर आपण खुद्द सन मजकुरी छ २ माहे शाबान रोजी कूच करून छ २१ माहे मजकुरी रसुलपुरानजीक मुकाम केला, आणि सर्वत्र सरदार यांस आणून सांगितलें कीं, प्राणापेक्षाही पराकाष्टा करून किड्या घ्यावा. तेव्हां मोर्चेबंदी होईना सबब पापरवट बगैरे लोकांकडून खडक खणून काढावे असें करून लाविले, परंतु आंतून त्यांसही जवळ येऊ दिलें नाहीं. तेव्हां अलमगीर यांचा एक कोशावर मुकाम होता तेथून कूच करून शहरानजीक येऊन उतरले. शहाजादे व उमराव व सरदार यांस हुकूम केला जे, सर्वांनीं एकवेळीं हल्ला करावा. हें वर्तमान किल्यांतील लोकांस कळतांच घाबरे झाले आणि अदिलशहा व मुत्सद्दी याणीं विचार केला जे, सव्याशिवाय तूर्त उपाय नाहीं. याजवरून अवरांगजेबाकडे छ १ जिल्काद सन मजकुरी हाफीज अबजुल व सय्यदखान तरी व मुनषी अबदुल रऊफ व शेख इशोन व मुनषी सज्जेखान व सय्यद मखदुम बराबर देऊन गाजीवदीखान याच्या विद्यमानें सव्याचें बोलणें करावें म्हणून पाठविलें ते येऊन गाजीवदीखान याच्या विद्यमानें बोलणें ठरवून त्याच रात्री परत गेले आणि अदिलशहास सांगितलें कीं, किड्या स्वाधीन करावा. नंतर छ ३ माहे मजकुरी गाजीवदीखान याजकडे जाऊन पादशाही चाकरीस राहिले. अबदुल रऊफ गाजीवदीखानापाशी राहिले. छ ४ माहे मजकुरी सन १०९७ हिजरी भोमवारी चवथे प्रहरी शिकंदर अदिलशहा यांचा बाहीर व द्रव्यदान धर्म करून बाकीचे खंदकांत टाकून आपण बाहेर किड्या स्वाधीन केला; आणि आपण जाऊन. अवरांगजेब यांची भेट घेतली. त्याणीं बहुत रुपायुक्त सन्मान करून आपले खासे डेन्याजवळ डेरे देऊन बायकां मुलांनिशीं ठेविले आणि सालीना एक लक्ष रुपये खर्चास द्यावे असें ठरविलें. अबदुल हसन कुतुबशहा यांची कन्या आणून लग्न केलें. अबदुल रऊफ व सय्यद मखदुम यांस किताब मनसब हप्तदारी दिली. दिलेरखान व दुसरे सरदार यांस किताब हस्तुमखान

प्रांतास उपद्रव करूं लागले. बिजापूरच्या दौलतीत बखेडा फार जहाला यामुळे बंदोबस्त न होई सबब मसऊदखान बेजार होऊन अदुनीस गेले. तेव्हां वजिरीचें काम शेखमखदूम व अबदुल रऊफ चालवूं लागले. शिकंदर अदिलशाही त्या उभयतांच्या स्वाधीन जहाले, परंतु शहरबानू ऊर्फ पादशहा बिम्बी कन्या अल्लीअदिलशाहा यांची व वडील बहीण शिकंदर अदिलशाहाची प्रीट व शाहाणी होती याजकरितां जे करणें तें पादशहा बिम्बीच्या विचारें करित होते. तेव्हां हे उभयतां कामांत वागतात हें बिम्बीच्या चित्तास येईना. ते समर्थी या दोघांनीं विचार केल्या कीं, ही अशीच राहिली असतां आपला दोघांचा बंदोबस्त करील. याजकरितां इजला काढावी. म्हणून पादशहा बिम्बीकडे आले आणि विनंती केली कीं, आपणास बंधूच्या राज्याचे अगत्य असल्यास दिल्लीस जाऊन आपलें लग्न पेशजी बहादरखान याच्या विरामजेब याचे पुत्र महंमद अज्जम या समागमें करावें, आणि या दौलतीस उपद्रव न होईल असें करावें, नाही पेशां अवरंगजेब येऊन जवरीनें दौलत घेऊन तुमचें लग्न आपल्या पुत्राबराबर करितील असें सांगितलें आणि तिच्या दाईकडून सांगून पादशहा बिम्बीस राजी केली. नंतर छ १४ माहे रबिलावल भृगुवारी निघून दिल्लीस रवाना जहाली, मागाहून शमशुद्दीनखान हकीम जाऊन मिळाले. दिल्लीस जाऊन पोंहचल्या नंतर हिजरी सम १०९२ छ १२ रज्जब रोजीं लग्न समारंभ जहाला. लातोरूपये खर्च दानधर्म वगैरे केला.

महंमद अज्जमशाहा यास किताब पादशाही छ २५ माहे मजकुरी दिला आणि संभाजी राजे यांच्या पारपत्यास व दक्षणेच्या बंदोबस्तास छ ५ माहे रमजान रोजीं रवाना केले ते छ १२ जिल्काद रोजीं बन्हाणपुरी आले. तेथें चार महिने राहून ६ जिल्कारी सन १०९३ रबिलावल महिन्यांत तेथून कूच करून अवरंगजादेस येऊन राहिले. तेथें सहा सात महिने राहून तेथून निघून सन मजकुरी छ १ जिल्काद रोजीं अहमदनगरास आले. त्यापूर्वीं शहाजादे शहाअलम यास किताब बहादरशाहा देऊन कोंकणांत रवाना केले. ते रामघाट उतरून कोंकणांत गेले आणि बंदोबस्त करून साळशी वेंगुलेंपर्यंत गेले. धान्याच्या महर्गतिमुळें व संभाजी राजे यांच्या उपद्रवास्तव बहुत लष्कर हिराण होतें. इतक्यांत अवरंगजेब यांचा हुकूम परत येण्याविषयी जहाला आणि शहाजादा अल्लीजहा यास बिजापूरचा मुलूक लुटण्यास रवाना केले. अल्लीजहा आज्ञेप्रमाणें प्रांत लुटीत जाऊन धारवाडास वेढा घालून कित्येक दिवसांत किछा घेतला, त्यापूर्वीं महंमद अज्जमशाहा यांस बिजापुरास वेढा घालण्याविषयी हुकूम जहाला त्याप्रमाणें त्यांणीं वेढा घातला. फौज थोडी सबब अज्जमशाहा यांणीं

खकरखान यांनी शेखमुजहान यास मेजवानीस बोलाविलें. ते आले. तों सामोरे आपल्या डेव्यांतून बाहेर आले आणि त्याचा हात धरण्यास आपला हात पुढें केला, इतक्यांत शेख यांनी त्याचे दोन्ही हात एका हातीं धरून दुसरे हातीं कटकार होती ती चालविली, तों ते तात्काळ मृत्यु पावले. हें वृत्त अबदुल करीम यास समजल्यावर ते बहुत श्रमी जहाले. आणि विचार केला कीं, ते लोक खवासखानास सोडविण्यास बंकापुरास गेले अथवा कठीण. यास्तव आपल्याकडील कोणी तेथें होते त्यास लिहून पाठाविलें कीं, फार धनतांच खवासखानास जिथें मारावें असें पत्र जातांच मारिलें. सन १०८६ छ १२ माहे जिल्हेज. नंतर त्यांनी गुमट बिजापुरी बांधविला होता तेथें आणून गुमटांत माती दिली. छ२० जिल्हेज.

त्या दिवसापासून अबदुलकरीम फार सावधगिरीने दहा बारा हजार स्वार ठेवून वागत. सर्व सरदार वगैरे लोक यांचा द्वेष करूं लागले सव्व कितीएक वेळ लढाया झाल्या. सिद्दीमसऊद जादुनीस सलाबतखान याच्या जाग्यावर होते त्यांनी विचार करून दक्षणी फौज जमवून अबदुलहसन कुतुबशाहाकडे गेले. त्यांनी ठरविलें जे, अबदुलकरीम बहलूलखान व सिद्दी मजकूर सरदार वगैरे यांचे सख्य असर्वे आणि अबदुलकरीम यांनी अफगांनी लोक ठेविले त्यांचे तैनातीचे रुपये सहा लक्ष देणें ते सिद्दी यांनी यावे. नंतर अबदुलकरीम यांनी त्या लोकांस निरोप देऊन बिजापूर किल्ला सिद्दी मजकूर याच्या स्वाधीन करावा. नंतर आकाजीपंत वकील आपणाकडून आहेत त्यास बजिरी देऊन सिद्दी मजकूर यांनी प्रांतांचा बंदोबस्त करून शिवाजी राजे वगैरे यांचें पारपत्य करावें, असें ठरविलें. इतक्यांत बहलूलखान मृत्यु पावले. त्यांनी दोन वर्षे बजिरी केली.

तेव्हां सिद्दीमसऊद येऊन बजिरी करून राहिले तों बहलूलखानाचे पुत्र दिलेरखान व सिद्दी मजकूर यांचे वांकडे येऊन सिद्दी मजकूर बेजार होऊन रात्रीस निघून जादुनीस गेले. त्याच्या जागीं शमशुद्दिनखान हकीम बजिरी करूं लागले. नंतर कांहीं दिवसांनी सिद्दी येऊन आपलें बजिरीचें काम पाहूं लागले. परंतु सिद्दी व दिलेरखान यांमध्ये बहुत लढाया जहाल्या. नंतर दिलेरखान बिजापूर प्रांतास उपद्रव करूं लागले. त्यानेंही कांहीं जहालें नाहीं. नंतर सिद्दी मजकूर याची व आपली मैत्री व्हावी याकरितां बहुत मेहनत केली, परंतु तेंही साध्य जहालें नाहीं आणि शाहाजादा अलमगीर यास बंदोबस्त करण्याविषयी बरचेवर लिहीत होते; आणि दुसरे सरदारही लिहीत होते. अवरंगजेब पादशहाकडून पत्रे शाहाजादास रागाचीं येत होती. दिलेरखान मृत्यु पावल्यानंतर सन १०९१ हिजरीत शिवाजी महाराज यांणी कैलासवास केला. नंतर संभाजीराजे गादीवर बसून दौलत करून मसऊदखान याजकडे मिळून मोंगलाच्या

काढिले. नंतर बकिलीस इयामराव यास ठेविले. नबाब यांणी त्याची भेट घेतली. कारण या करण्यामुळे शिवाजी महाराज यांणी पंचमहाल घेण्यास फौज रवाना केली आणि कांहीं दिवसांनी आपणच गेले, आणि नबाबाकडून कांहीं खलेल न द्यावी म्हणून त्याजकडे बोलणे लाविले जे, पेशजी केलेले अन्याय क्षमा करून दक्षणेची देशकत आपले पुत्र संभाजी महाराज यांच्या नावे सनद द्यावी म्हणजे मीन किळे घेतले ते परत देऊं, आणि संभाजीराजे यांस चाकरीस देऊं. बहादरखान यांणी विचार केला की, कांहीं एक श्रम न करितां साध्य होतें या वरून श्ववरंगजेब पादशाहाकडून देशकतीचा फर्मान आणवून सय्यदखान याजबरोबर पाठविला. तो शिवाजी महाराज यांणी कोंकणप्रांत घेतल्यानंतर यांची भेट घेऊन बोलिले की, हें कर्तव्य आम्हांस नाहीं आणि यवनाची सेवाही करणे नाहीं. त्यानंतर सय्यदखान यांचे येऊन सर्व मजकूर नबाबास सांगितला, नबाबही बहुत क्रोधायमान होऊन वृत्त पादशाहास कळल्यावर आपले पारफ्य होईल यास्तव, ख्वासखान यास घेऊन महाराजावर मोहिम कराई असा विचार करून ख्वासखानाकडील इयामराव होते त्यांची भेट घेतली नबाब यास बोलावून आणून भेट घेतली आणि स्नेहाचे बोलणे लाविले. इयामराव ते तो ख्वासखानाची कन्या बहादरखान याच्या पुत्रास द्यावी असे ठरवून विजापुरी येऊन ख्वासखानास सांगितल्या वरून बहुत संतोष होऊन भेट भीमेच्या कांठी जावी असा भेट केला. नबाब पेडगांवाहून निघून चालले आणि मरहमद अमीन यास ख्वासखान यांसकडे रवाना केलें तो ते विजापुराहून हिजरी सन १०८६ छ १० रमजान रोजी निघाले. त्याची याची भेट वाटेंत जहाली. नबाबाचे पत्र ख्वासखानास दिले. नंतर कांहीं दिवसांनी भीमातटी उभयतांची भेट होऊन सन्मान जहाले. बोलणे होऊन छ २० शाबान रोजी विजापुरास आले.

नबाब अबदुल करीम बहलूलखान हे सरलष्कर होते. याचे व ख्वासखानाचे वैमनस्य होतें. ख्वासखान याचा व बहादूर खानाचा स्नेह जहाल्यामुळे ख्वासखान याचा स्नेह बाह्यात्कारे करून त्यास मेजवानीस म्हणून बोलावून त्यास कैद करून बंकापुरास रवाना केलें. दुसरे रोजी छ ४ रमजान रोजी विजापुरी जाऊन बजिरी कळू लागले. आणि ख्वासखान याच्या तर्फेचीं मनुष्ये होती त्यांस निरोप दिला आणि ख्वाकरखान यास प्रांताचे बंदोबस्तास रवाना केलें. तेव्हां पूर्वीचे मुस्तद्दी वगैरे यांचा द्वेष पडला. ख्वाकरखान यांनी आपलीं मुलें माणसे शहादुर्गात ठेवून चालले. ते शेखमुजहान यांनी आपलें लष्कर एकचित्त करून सांगितलें जे, ख्वाकरखान यास पुरुषार्थ करून मारावा म्हणजे अबदुलकरीम याची समजूत करणे अशक्य नाहीं. त्यांनी उत्तर दिले की मी सांगाल तें प्रमाण. ते समयी

समीप आला हें पाहून आंत जाऊन युसफखान याच्या मार्फतीने वाड्याचा बंदो-
बस्त करून किल्याचाही केला. हिजरी सन १०८३ च १३ शाबान रोज
रविवार पांचव्या तासी अहली शहिलशहा मृत्यु पावले. नंतर सर्वत्रांनी जाऊन माती
दिली, आणि गुमजही बांधला.

त्याच दिवशीं शहाजादा शिकंदर याचे वय पांच वर्षांचे होते त्यास तंक्तावर
बसवून द्वाही फिरविली. दुसरे दिवशीं अबदुल महंमद यांणीं ख्वासखान यां-
जकडे सांगून पाठविलें जे, कराराप्रमाणें किल्ले द्यावे. त्याणीं उत्तर दिलें कीं, तूर्त किल्ले
देतां येत नाहींत. कारण शहाजादा लहान आहे. यास्तव दोन वर्षे शाख्यावर
पहातां येईल. यावरून अबदुल महंमद अनुर्वे होऊन दिल्लीस निघून गेलें,
तेथें जाऊन हा सर्व वृत्तांत अवरंगजेबास विदीत केला. वैरी चड्ढूकडे छपून होते,
त्यांस ही संधी सांपडली. शिवाजी राजे यांणीं पन्हाळा घेऊन प्रांतांत फौजा
रवाना केल्या. त्याजवर बिजापुराहून नबाब अबदुल करीम फौज देऊन रवाना
झाले ते घेऊन पन्हाळ्या नजीक पावले. ते शिवाजी महाराज तयार होऊन
लढाई सूर्योदयापास अस्तमानपर्यंत जहाली. दोर्हीकडील लष्कर बहुत जायां-
जतनीं जहालें. नबाब याची सिकस्त होऊन तिकोट्यास राहिले. बिजापुरा-
हून नवी फौज येऊन पावली. हें वृत्त महाराजांस कळून आपले सरदार यांजवर
क्रोधायमान होऊन बोलले जे, तुम्ही नबाबास जाऊं दिलें आणि आपलें यश
आपल्या हातें सोडिलें. याजवरून दोन चार सरदारांस निवे मारविलें.

अवरंगजेब पादशहाच्या चार पिढी पासून दक्षण ध्यावी हा संकेत होता परंतु
तें जहालें नाहीं. याजकरितां प्रथम नबाब बहादरखान यास लाहोराहून आण-
वून रवाना केले. ते पेडगांवीं येऊन राहिले. ख्वासखान वजीर यांणीं हें वर्त-
मान शमशुदीखान हकीम यास सांगितलें. हकीम यांणीं ख्वाजे अमीन काश्मीरी
नबाबाचे परम विश्वासुक, यांस आपलेसें करून, नबाबाची व ख्वासखान यांची
दोस्ती करविली आणि बोलणें लाविलें जे, शहरवानु ऊर्फ पादशहा बिब्बी कन्या
अदिलशहाची उपवर आहे ती शहाजादे यास देऊन मोहीम शिवाजी महाराज
यांजवर करवावी, आणि सुलतान शिकंदर यास किताब पादशाही अलमगीर यास
आणवावा. या प्रमाणें ख्वाजे अमीन यांणीं नबाबापाशीं रदनदली करून ख्वा-
सखान यास किताब नवानिषखान व पोषाख आणून दिले. बाकीचे ही चाल-
विलें. परंतु चड्ढूकडून गलिमांची गलबल झाली. मिरजा बकर शमशुदीखान
हकीम याचे बंधू त्यास नबाबापाशीं वकिलीस ठेवून कारभार करीत होते. मिरजा
बकर काहीं कामामुळे बिजापुरीं आले. ख्वासखान यास हकीम याचे द्वेषी जे
होते त्याणीं चाडी मारून काढविलें. पुढें काहीं दिवसांनीं मिरजा बकर यासही

तीस हजार नागवी तरवार जातीनें फकीरी दिक्षा घेतली. त्या प्रमाणें अलंकार सहा हजार फकीर, वरकड सामान, अशा याटांने आपणही त्यांच्या गोटांत फकीरी मागावयास गेले. त्यांत समजतांच तीस हजार रुपयांचीं फुलें चांदी सोन्याचीं करून गोटांत आले. तेथून उडवीत डेऱ्यांत गेले. तेथें लाख रुपयांचा चांत्रा बैठकीस करून पांच लाख रुपये फकीरी बंदल पावती दिली. गोडी गुलाबानें फकीरी घेऊन आले.

नंतर त्यांचा हिंशव करून जयपूरवाले जोधपूरवाले यांचा अपसांत सोयरीकांचा दंगा पडून लढाईचा मनसोर्बा. तेव्हां दुतफा महाराजांचे अगत्य. याचे पोटी कांही पैका जयपूरवाल्यापासून घेतला. कांहीं जोधपूरवाल्यापासून घेऊन या राट फौज होती तिचा फैसला करून, उभयतांचे रहस्य करून देऊन, या इतिकर्तव्यतेस दिवसांतर लागले. यास्तव खंडेराव होळकर गणपतराव दिवाण व फडणिसांकडील कारकून त्यांचे गोटांत येऊन हिशोबाचा आकार करून पैका देणें अवशिष्ट राहिलें. यामुळे शिपायी तर आहतच. कोणी कोणी असेल लागले कीं, येशवंतराव आहं कोण ! धणी दिवाण फडणीस आम्हांपास जें पाहिजे तें कर. ही गोष्ट मनांत लागून रात्रीचा दिवस करून फौज होऊन खंडेराव होळकर वगैरे मंडळी आपली आणोन घेतली. फडशा जहाल्यार वेगळे होऊन कांहीं दिवस जयपूरवाल्यांनी महाराज कूच करून हारनाड्याचे मुक्तांयास आले. तेथें खंडेराव प्रकृतीस विकृत जहाली. सन १२१६ माघ शुद्ध ७ देहावसान होऊन कांहीं दिवस मुक्ताम होऊन कोठ्याचे सुमारे चर्मण्वती उतरून, पाटणास ज.ला. तेथें मराठ्यांचे फौजेची समजावीस होऊन, सन १२१७ अवल स. आषाढ शुद्ध १ स भानपूर मुक्तामी आले. तेथें पलटणाचा दंगा होऊन महाराजांस तेअग्यांनी पालखीत घालून पलटणांत घेऊन गेले. तेथें काशिराव होळकर होते. तेथें भाषणें अवाच्य पूर्वे [व] तू ऐकिलीं. लाचार [?] बाळाराम शेट कारस्थानी पन्नास हजार रुपयांचं तोडे नक्त आणून वांटणी सुरू केली. आपण जातीनें तेथें राहून महाराजांस काहाडून दिव्हें. भानपुऱ्यास येतांच काशिराव होळकर कुटुंब मुद्धां होते. त्यांजला चिमणाजीपंत भाऊ बरोबर देऊन सरकार बिजागडचे किल्यावर पाठविलें. दरम्यान सौंदेवाड्यांत दादमत्कान वगैरे हजार बाराशें स्वार पागेचे व दोन पलटणें होती. त्यांनी आपसांत विचार करून

२५. या प्रसंगी यशवंत रायानें दाखविलेले आपलें वैद्य व युक्ति ही दोन्ही विलक्षण आहेत.

२८. हा लढा छण्णाकुमारी उदेपूरची राजकन्या इजसाई ह्याला.

नेमाड माळवा येथील ऐवज फौजेचे समजविशीं करितां जया करावा म्हणून खानगी केली. व मार्गांत शिखाचे स्वाधान केले होते ते हरनायसिंग याजला आज्ञा केली कीं बाळासाहेबास घेऊन जावें. अशी आज्ञा होऊन हरनायसिंगाची खानगी जहाली. मागाहून खांसा स्वारीचे कूच जहालें.

पुढें जालामुखी नवळ पाहून फौज सारी मुक्कामीं विसाच कोशाचे आंत राज्य टाकून जालामुखीचे राजास पत्र लिहून, उत्तर आणून, दहा हजार स्वार बरोबर घेऊन फाल्गून मासी देवीच्या दर्शनास गेले. मार्ग बहुत दुर्घट. परंतु तेथील राजाचें संमत आणल्यावर दगाफटका न होतां सुरक्षित देवदर्शन घेऊन, फौजेत सावध होऊन, दर कूच बनवाड्यावरून जयपूरचे स्मृति न रा व या स स्वारी आली. दरम्यान हैदराबादी पठाण अग्रसर होऊन, तमाम फौजेचा आंतून एका होऊन तैलवेकरितां बैदा जाला. फौज आपले ठिकाणीं सांशंकित, परदार आपले ठिकाणीं सांशंकित, त्या प्रसंगीं ताबूत मोहरम आला. तेव्हां फकीरी यास हैदराबादी पठाण आले. बीस हजार नागवीतलवार वस्त्रेप्रावणें

जवाहीर देणें [असें मागणें केलें] महाराजांचे अस्त्रीचा कलोल असें

येऊं यावें असा विचार पडला. मग धर्माजी शिंदे वगैरे मराठे

सज्जा दिव्हा कीं, “ महाराजांनीं कोणाचेही वाईट केलें नाहीं. घर

क न पहातां झालें उत्पन्न तें अगोदर फौज मग काय असेल तें

आम्हांच खुशामत करितों असें नाहीं. लहान मोठे सर्व फौज आहे.

हें कुलूष सर्व पोटाचें आहे. याचा मार्ग निघाल्याचें पोटीं सर्व तुश

णीं प्राण समर्पून आहेत. तेथें संशयाचें कारण मनांत आणूं नये. ज्याचें घरीं

पातें भाजावयास खापर नव्हतें ते हत्तीनैशीन करून दिव्हे. त्यांजपामून अन्य

विचार काय व्हावयाचा आहे ? व दुसरे दक्षणात्य प्रकरणें श्रोमंत, भोंसल, दाभाडे,

गायकवाड, मोंगल, शिंदे व तुमचे वडोल सर्वांनीं पराक्रम करून दौलत वृद्धिगत

केली, परंतु ही शोभा फौजेत बैदा तथापि आज बीस हजार तरवार

नागवी लोक एकापरीस एक, आफलावून, फकीर होऊन मागावयास

आले ही शोभा कोणेही ठिकाणीं पाहिली नाहीं. हेंही एक नांव

आहे.” असें संमत घेऊन डेन्यास यावें अशी परवानगी जहाली. तों

लोकांनीं येऊन गराडा घालून अशी खंडोग्मणती उडाला. शोभा अमोलिक झाली.

लाख रुपये फकीरी देऊन विदा केले. दुसरे दिवशीं आपण फकीरी घेऊन

२२. तलब=पगाराची बाकी.

२३. कुलूष=फकीरी वगैरे डोंग.

२४. पात=एका जातीचा मासा.

२५. हत्तीनशीन=गजयुवत.

२६. आफलावून=आपलावून=आपण होऊन. ?

हे वर्तमान त्यांस समजल्यावर किल्ल्याचे बीजारोपण पुन्हा जाले. भेटोंत बोलण्यांत व्यवहारांत महाराजांस समजल्यावर शिंदे यांजला तळाचे तळावर ठेवून आपण कूच करून अजमीर नजीक पुष्करावर आले. तेथून बाईचा खटला पुन्हा मारवाडांत रवाना करून जातीनें सडा घोडा राऊत घेऊन सेखावटीचे मार्गे ह रि या प्यां तून दिल्ली उजवे बाजूस सोडून पटाळ्यास कार्तिक शुद्ध १२ सन १२१५ त मुक्कामास आले. ते दिल्लीकडून फिरंग्याकडील सर-जाम पलटणें वीर मालकिन साहेब पटाळ्याचे सुमारे आले. मग शिखांशीं संधान बांधून सतलज उतरावयास कांठास आले. पाणी असोब, उतार नाही. तेव्हां मातंडाचे स्मरण करून, गंगेचे पूजन करून, बेलाशक हत्ती गंगेत घातला. त्याच हत्तीच्या गाशाचा पदर न भिजतां पार उतरून गेले. ते दिवशीं शिलेदार व शिलेदाराचीं रांडापोरे एकाचे गळां एक पडून रडण्याचा कोव्हाळ [शाला] तेव्हांच उतरून पार गेले व ठ्यास नदी उतरून मार्गशीर्ष वद्य षष्ठीचे दिवशीं अमरसरास गेले. तेथें शिकाची सासू व गुरू यांशीं स्नेहाची पकायत करून त्याचे विद्यमानें रणजातसिंग साहेबा भेटी जहाल्या. सर्वजें गंगेनें ठाव दिव्यावर या मागाहून पलटणें उतरतोब येऊन पोहोचलीं. ते त्यांनीं पाणी असोब, ठाव नाही [हे पाहून] मग लाचार होऊन, माहितगार आणून, घाट ठिकाणीं लाऊन उतरले. तेव्हां गंगेचे कांठी आले. सरकार शिखां सुद्धां अमरसरावर मुक्काम. तेथें मलकण साहेबाकडील पैगाम सलुखाविषयीं मीरखान याजकडे आला. मग बाळाराम शेट व नबाब यांनीं मसलत करून दुसरे दिवशीं महाराजांचे कानावर घातले. त्यांचेही अंतःकरण होतेंच. मग बाळाराम शेट हरनार्यासिंग साहेबाकडे पाठविले. त्यांचे बोलणें होऊन भेटीचा बेत ठरला. साहेबाहून दोन साहेब आले. महाराजांची भेट जहाली. दोस्तीं ठरल्यावर साहेबांचे कूच होऊन दिल्लीकडे गेले.

दरम्यान रूमशामचे पादशाहानें येशवंतराव महाराजांचे प्रतापाचा व जुवामर्दीचा जल्लूष ऐकून तेथून खत व हत्ती घोडे आले. त्याजवरून सलूख गाला. खत आल्यापासून खंडेराव होळकर यांचे नांवचा शिक्षा महकूम करून जातीचा शिका ऐवजी हरफांचा चालू जहाला. सलुखा जहाल्यावर फौजेची तारीख बंद हि शा स्ते टाकली. अमरसराहून माघारां उलटले. तेथून हरनार्यासिंग याजबरावर सोडचिठ्या स्वदेशच्या देऊन अंमल फैल करून स्वदेश

१५. किल्ला=वांकडे, देव.

१६. बाड=जमानखाना, बायकां प्रमाणें.

१७. अमरसर=अमृतसर.

१८. सर्वजें=सतलज.

१९. जल्लूष=पराक्रम तेज.

२०. हरफ=अक्षरे.

२१. अमलफैल=अमलफैला=अंमल

ताबा.

काही काही ठाकून वाटणी सुरू करून आली. हा ज्यान बत्तीस तुमचा झाला त्याचा सा म खोर त्याशी समजून काय घेणे ते थ्यावे. " असे बोलून झोपला होता.

आठा चौ दिवसांनी दौलतरायाचा गूढ संदेशां आला की, " अंबोजी इंग-
ळ्यापासून आम्हांकडून पैसा निघत नाही कारण रदबदल करणार फार. यास्तव
तुम्हां याजला आपले येथे ठराव करून हस्तगतही करावे. हे
वर्तमान समजतांच यादवराजाने निसबत पोलखाना याजबराबर पांचशे श्वार
हुजरातीचे देऊन, हातचिह्नी शिंदे यांचे नावे लिहून पाठविली की, अंबोजी
इंगळे याजकडील पैका ठरावून उपयोग घडत नाही. त्याम तुमचे लष्करांत
बळोत्तर त्याजवर फौजेचा गुजारा. इकडे उत्पन्न जाहल्यास तवातोबरा, न
जाहल्यास फाका. या अडचणीमुळे मशार निव्हे पाठविले आहेत. इंगळे
यांचे स्वार्थीन करून द्यावे. या भावी मशारानिव्हेचा खानगी केली. पूर्व संकेत
होतांच, मशारानिव्हे जातांच चिह्नी पाहून इंगळे यांचे स्वार्थीन केले. अ-
प-
ल्या जवळ आल्यावर समक्ष येऊ न देतां हरनायाचे स्वार्थीन करून दिले.
त्याने हुजरातीचे चौकीत कापडाचे गदेल्यावर बसवून पुढे हात जोडून उभा
राहिला आणि विनंती केली की, " आपण शिंदे होळकर यांचे येथील साहेब-
सुभे, मी हजरत तीन कवडीचा खास बारदार. फार वाईट आहे. तर झटकन
बोलावे. माझा वाईटपणा उजेडास आणून नये, त्याचे बोलणे तीन चार
पांच [लाख !] श्रवण करून दहा पांच 'गालिप्रदाने' शेलकी समर्पक करून
तगावाची आयुधे आणविली. तेल, तोंबरा, खाट, जेरबंद आणून टाकिले. कोळसे
शिल्ल्यावले. मग इंगळे बोलले की, उदईक आव ठरावांत आणूं. उत्तम
आहे, म्हणोन आयुधे जेथील तेथे खाना केली. तेच दिवशी रात्री पन्नास
ठरले व सहा महाराजांचे खासगत या प्रमाणे जाव ठरून पैका आणावयाभि
बाळाराम शेट आगारवाले कांट्यास खाना जाले, दौलतराव शिंदे यांजला
सांगून पाठविले की, पन्नास ठरून बाळाराम आगारवाले ऐवज आणावयास
कांट्यास खाना केले. तेव्हां शिंदे यांस व त्यांचे मंडळीस आश्चर्य झाले,
आपले येथे महिनाभर होते व महिनाभर आणखी राहते तथापि पृथ दिवसच.
विना निर्भीडते खेरीज पैका निघत नाही असे आश्चर्य केले. पैका आल्यावर
पंचवीस त्यास दिले एकतीस आपण घेतले.

१०. गूढ संदेशां=गुप्त निरोप.

११. पोलखाना=पोलखान=हत्तीशाला.

१२. तवा तोबरा चालू राहिल=राजतांस

व बीडयांस खाण्यास मिळेल.

१३. गदेली=मोठी गादी.

१४. शिल्लकावणे=पेटवणे

१२१४ चे साली भेटीचा वेत ठरला. शिंदे यांनी जागा मैदान पाहून, विछायत करून, पांच हजार खांसा बदिमाख पोषाख येऊन बसले. नंतर महाराजांची स्वारी आली. साठ हजार स्वार, त्यांत महाराजांचे आंगांत दहा शेर रुईचा डगला, सफेत शेल्याचा धाटो, ढाल तरवार, वासडा खांद्यावर, गांठची गांठच [आले.] त्यांत महाराज कोणते हे ओळखू येईना. येतांच गराडा फिरवून देऊन दोन हजार खांसा उतरला. तिकडल्या हिकडल्या तोफा चालव्या, चार घटिकापर्यंत कोणाचा शब्द कोणाचे कानी पडेना ही व्यवस्था जाली. दौलतरायाचे तोंड सुकून गेले. एक दोन रोजांत बैठकी होऊन सफाईची बोलणी चालणी जाली उभयतांचा एक विचार होऊन तेथून कूच कोटयाकडे जाले. सोलापुरावरून इंदूरगड खानोलीचे मार्गे पादयाजवळ चमैष्वाती उतरून मुक्काम जाला. पुढे ता ल ड्यावरून बुंदीचे मार्गे राव्याचे मढीकडे कूच जाले. अजोबा इंगळे याजपासून पैका घेऊन उभयतां सरदारांनी वांटून घेतली. पुढे शिंद्याकडील ज्यान बतिसाचा कंपू यांत हुसेनी जाली, कांहीं एक दिवस राडा राहिला. मग महाराजांनी सांडण्यावर पन्नास हजार रुपये रोकड घालून पांच पन्नास स्वागिनीशी कंपून गेले. चांदणी खाली बसोन ज्यान बतिस वेगळा करून अवघे आपसर बोलाविले. तेव्हां सर्वांस आश्चर्य वाटले की, सरदार खावंद यांजला म्हणजे. छाती वाटून एकला आपल्यांत आला, आपसर बोलावून त्यांजला प्रश्न केला की, “ तुम्ही चाकर आमचे [की] ज्यान बतिसाचे ? आपसराने विनंती केली की, “ आम्हांस ज्यान बतिस व सरकारची बटीक दोन्हीही सारखेच. ज्याचे तावेदारीस लावून द्याल त्यांचे हुकुमाने चाकरी करूं. इतकाच अर्थ. बाकी आम्ही चाकर सरकारचे. ” “ उत्तम आहे, आम्ही आज तुमची वांटणी सुरू करितो. ज्यान बतिसापासून कितीक सरकारी बाज समजून घ्यावयाचे [आहेत, करितां] त्याजला आमचे स्वाधीन करून द्या. ” ज्यान बतिसांनी मान्य केले. वांटणी चालू करावी. आम्ही त्यांसि आणून हजार करून देतो. हे वेळेस मुसदी बोलवून वांटणीस कंपनी आणली, पन्नास तोडे टाकून दिले. त्यांनी इतका बतिस आणून हजार करून दिले, त्याजला घेऊन महाराज कंपूनून निघोन शिंद्याचे डेय्यास आले, नंतर दौलतरायास वर्तमान समजले, यांनी ज्यान बतिस त्यांचे स्वाधीन केले. “ पन्नास हजार

१. बदिमाख=दिमाखासुद्धा, डोलाचा.

५. धाट्या=पट्टा.

६. होळकरांची जमोयत व तरतरी पाहून शिंदे खजोळ झाले असें दिसते.

७. अजोबा इंगळे यास होळकरांनी

शिंद्याच्या समजीने कैद करून पैसा काढला.

८. हुसेनी=डांडगावा, वेबदो.

९. आपसर=आफिसर (officer), पळटणीतले सरदार लोक.

मराठा घोडा राजतं पुरवी नही. मरा गोटत येउन पुन्हा शहरांत आले. लष्करांतही सर्वत्रांय ही आश्रय. शहरांत येता दरवाजावरील लोक व कोटावरील सर्व महाराजांस रंग देतात. महाराजांनी अन्न करून मनांत हांस्तात कीं, ईश्वराचें कीतुक अगाध आहे. हेंच आश्चर्य. फिरंग्याचे अठरा हल्ले नाले, अठराही हल्ले आंतून जाट बाहेरून महाराज असेच मारून काढिले. भरतपुरावर माणसेंही मोठी मोठी कामास आलीं. सोमाजी लाभाते, केवळ कळीचीं अर्जुन, तेथेंच खपले. आणखी दहा पांच माणसें गणनीय कामास आलीं.

पेशजी मेळाद पान्तांतून खंडो महादेव यांची खानगी शिंदे यांकडे समेटा- करितां जाली होती. शिंदेही अजिंठ्याचे घाटेंची लढाई बसली साहेबाची खाऊन पुर क स गळाज्यांत आले. तेही अडोरेच होते. पंत मशारानेह्ने कारस्थानी, रसायण घालून हरदु तर्फेचे किलाफाचे पर्वत मनांत त्याचे मार्जेनें शिंद्याकडील समक्ष व महाराजांकडील कागदीं पत्रां निखालसता करून शिंदे- साहेबांपाशीं घेऊन आले. फौज लढाई हरली. त्यांत पेशाचे कमतीमुळें बुभुक्षता मनस्वी. येतांना मार्गांत सागरास स्नाय केले. दिवे लावणीचा कौल दिला^{१००} तेव्हां कांहीं सुदरून सबळगडास आले. तेथें मुक्काम होऊन सरजेराव व खंडो- पंतबाबा पुढें महाराजांकडे आले. हें संधान जाटानें पाहिलें कीं, होळकरांचेच सल्लेनें आपला जीव नाकास आला. आतां दोन्ही संधानें गळां पडल्यास टपेली राहणार नाहीं. शत्रूचें पारिपत्य होईल तेव्हां होवो. पुढील धोरणें ध्यानास आणून फिरंग्याचा सल्ले करून महाराजांस जीव दिव्हा. नंतर यशवंतराव महाराज कूच करून वै र स गेले. व सरजेराव, खंडोपंत बाबा भरतपूर नजीक पोहोंचले. तेथें समजलें कीं महाराज कूच करून वै रे स गेले. तेव्हां हे भरतपूरचा सुमार सोडून वैरेस येऊन महाराजांच्या भेटी जाहल्या नंतर कूच करून हिडाणें केरोळी या मार्गे सबळगडचे सुमारे आले. चर्मण्वती उतरून चैत्र वद्य पक्षां सन

त्यांचें ११०० लोक मारले व थोडेच दिव-
सांनीं त्याचा तीन हजारांचा कंभूच्या कंभू-
नाहोंसा केला व त्यामुळें होळकर जेरीस
आला. इतकेंच ग्रांडड लिहितात. वरील
पलटणाचा शेणसटा झाल्याबद्दल ते कांहींच
लिहित नाहींत.

१०. कळीचा=कलियुगांतोल.

१८. ह्मणजे=असईची.

१९. अडोरे=अडचणींत, अडलेले !

१००. दिवे लावणीचा कौल देणें=देश स-
का लुटून जाळून उध्वस्त करून पुनः वसाहत

होण्याकरितां लोकांस अमयपत्रें देणें.

१. जीव नाकास येणें=नाकीं जीव येणें,
अगदी सराब होणें.

२. टपली=साल, काळजी.

३. इंग्रज असा तद्द करण्यास या वेळीं
सुवी मरूते. पण शिंदे कदाचित् जाट व हो-
ळकर यांस मिळाल्यास हें प्रकरण फारच
जड जाईल अशा समजुतीनें वीस लाख
रुपये व दिगेचा किछा घेऊन त्यांनीं जाटां
शीं तद्द केला.

उमेदीचा अर्थ एकीकडे ठेवून डिगेस आले. तों इकडे तोफा बरबाद जाल्या. बुणगे डिगेत, सरकार स्वारां गांवांत शिरली. तों मागोमाग पलटणे कार्तिक वद्य १६ व र्थाली आणि डिगेस मोर्चे लाविले. काहीं फितूरही डिगेत केला हें महाराजांस समजल्यावर फौज बुणगासुद्धा बाहेर पडून होते तों यांनी डिग घेतली. महाराज कूच करून कुंभेरीहून बि ग ट ला तों अस्मात राजे कूच करून कुंभेरीस आले. मागे पलटणचा रूख भरतपुराकडे जाला. तेव्हा रणजितसिंग जाट याचें बोलणें लागलें कीं, तुम्हीं मदत असावें. चार रुपये खर्चास देऊं. या प्रमाणें ठरलें. मग महाराज कूच करून शहरा बाहेर पडले. पलटणवाल्यांनी शहरास मोर्चे लाविले. मार्गशीर्ष वद्य पक्षां लढाई सुरू जाली. बाहेरून महाराज आंतून जाट, पांच महिने लढाई जाली.

त्यांत कांतुक एके दिवशीं जालें. त्यांत महाराजांनी शहरांत स्वस्थ निद्रा केली [होता.] दोन पहरांची वेळ. त्या समयीं फिरंग्यांनी हल्ला केला. जाट आपलाले मोर्चावर सावधच होते. फौज महाराजांची मुक्कामावर जेथील तेथे हल्ला येऊन बिगटला. तों अकस्मात गैबी फौज, दिसण्यांत महाराज, राणोराण फौजच फौज होऊन हल्यांतील एक माणूस जाऊं पावले नाहीं. कित्यांतून जाट आपले डोळ्यांनी पहातात. महाराज उलटून उलटून बोंसडे करितात. कित्यावरून जाट फिरंग्यांचे लोक बोलतात कीं, “वाहवा रे महाराज ! खूब बासडे लगाना है ” ऐसें वर्णन अवघे ऐकितात. पहातात. ही गुल महाराज होते तेथेवर आली. तेव्हां जवळ बसणार कृष्णाजी लक्ष्मण व बाळाजी भिकाजी चार मराठे व धनगर व पठाण आश्चर्य करूं लागले कीं, “महाराज आपण तर पलंगावर निजलां [आहां] आम्ही तर येथेच आहो. फौज तर आपले ठिकाणावर आहे. हें काय ? ” तेव्हां महाराजांनी उत्तर केले कीं, हें कृत्य मार्तंड जाणो. तुम्हांस काय सांगावें ? बोलोन सत्वर घोड्यावर स्वार होऊन अवघ्या खाशां सुद्धा बाहेर आले. तों पलटणाचे खेते पाहिलें. तों पलटणाचा शेणसर्डी जाला. दरम्यान

८०. बरबाद=नष्ट, उध्वस्त.

८८. तारीख १ डिसेंबर १८०२. वेढ्याचें काम ता० १३ डिसेंबर रोजीं सुरू केलें.

८९. तारीख ४ जानेवारी १८०५ रोजी भरतपुरास वेढा सुरू केला.

९०. एप्रिल ता० १० पर्यंत. ता० १० रोजी भरतपुराच्या राजानें तह केला.

९१. गैबी=गुप्त, दड्यात असलेली ?

९२. बासडा=माठा. भाल्याचा हात, प्रहार.

९३. फिरंगी कित्यांत कसा ? जाटा-

कडेही कदाचित् फिरंगी नांकरांस असतील.

९४. गुल=गलबल, आनंद.

९५. खेत=मुटें, मुटें पडलेली रणभूमी.

९६. वेढ्याच्या कामास मराठी फौज किड्याबाहेर होती ती कार अडथळा आणी.

कहीकाबाड लुटण्यांत मराठ्यांचे प्रयत्न एक दोनदां बरेच सिद्धीस गेले. तथापि ह्मणण्या-

सारखें इंग्रजांचें तुकसान झालें नाहो मात्र

अमीरखानास पिटाळून लाविल्यावर इंग्रजांच्या घोडेस्वारांनीं होळकरावर हल्ला करून

तो हे बांतमी शहरांत कळली फौज कूच करून गेली तेव्हा तुरुकस्वार काढीं स्वाराचे मुकाबल्यास आले, त्यांची यांची झुरमट चांगली होऊन शहरांत घातले. पांच पन्नास घोडे पाडाव करून आणले. मग तोफा मुकाबल्यास आल्या. मग टाळा देऊन पलटणें पिछाडीचा सुमार धरला. व मोरच्याची पलटणें व स्वार सरंजाम एकत्र होऊन हुरनायाचा मुकाम नव कोसांवर झाला होता तेथें सामल झाले. मग फिरत फिरत डिगेस येऊन मुकाम केला.

इकडे सरकारस्वारी सों में स येऊन फर्काबादवाले पठाण यांजकडून महाराजांस दगा करावा हेही सिद्ध केलें. सरकार स्वारी कार्तिक शुद्ध १४ स फर्काबादेस आली. तो पठाणाकडील भले माणूस सामोरे येऊन शहरांत चालावे म्हणून अर्जी बहुत केली. त्याजवरून शहराचे दरवाजापाशीं आले तो शहराची बळकटीसी ध्यानास आली. चाणाक्षही खराच. दरवाजांतून फिरोन येऊन बाहेर मुकाम केला. शहरापासून कोसांवर फिरंग्याची छावणी होती ती लुटून जाळपोळ केली. मुकाम जालियावर नवाबाकडून पांच हजार रुपये भेजवानी व एक हत्ती व पांच घोडे नजर आले. आणि बकिलाचें बोलणें पडलें की, उदईक मुकाम करावा. तीन लक्ष रुपये देतो. या प्रमाणें बोलणें लावून तिकडे लोक साहेबांस सूचना केली. सूचना नातांच ते म्हणून कूच करून माणसास कोसास रूपया देऊन छाप कार्तिक शुद्ध १५ स सुपौंदर्या घातला.* स्वारीचा मुकाम होता. छाप येतांच समजल्यावर कूच जालें. सडे स्वार होते. पलटणें मागेच होती. तीही येऊन पोहोचली. त्या छाप्यांत सरकार फौजेचा खराबा बहुत जाला. फौज निघाली. कारण जातीनें मागे राहून पलटणवाल्यावर चार उलटण्या केल्या. यामुळे छाप धोपला जाऊन फौजेस सोहलत निघण्यास पडली. पलटणें व जिनेसी हुरनायसिंग घेऊन डिगेस राहिला.

मयुरेस पलटणें होती त्यांनीं आपले कंपूंत काहीं फितूर फांदडा करून कार्तिक शुद्ध ११ स छाप डिगेस घातला. तोफा तैलावाच्या कांठी होत्या त्या पाडाव करून नेर्या. शिलेदाराचे खटलें डिगेस यामुळे लोक बेदील. खाशांची उमेद कानपूरची छावणी जाळून कलकत्याचा सुमार धरावा परंतु लोकांचें चेष्टित पाहून

८१ झुरमट=सक्रमक.

८२ पाडाव करणें=धरणें.

* तारीख १० नवंबर इसवी सन १८०१.

८३ तीन हजार लोक मारले गेले.

मोठडफ. पण फर्काबादेच्या नवाबाच्या फितुरीबदल त्यांनीं लिहिलेलें नाहीं.

८५. जिनेसी=यामुगो, तोफखाना (१)

८६. डिगेच्या लडाईत इंग्रजांचे बरेच नुकसान झालें. १४३ लोक पडले. त्यांत २२ इंग्रज आफिसर होते. फेजर व नारफर्ड हे मोठे सरदार पडले. मायसन साहेबा पासून घेतलेल्या तोफांपैकी १४ तोफा त्यांस येथें मिळाल्या. होळकरांचे २००० लोक पडले. तारीख १२ नवंबर १८०१

मोरोपंतकृत पृथुकोपाख्यानान्तोऽल पद्यांचीं वृत्ते.

पृष्ठांक	पद्यांक	वृत्तनाम	पृष्ठांक	पद्यांक	वृत्तनाम
१८८	१	मालिनी.	"	७-१	शादूलविक्रीडित.
"	२	औपच्छदसिक.	१९४	१	पुष्पिताम्बा.
"	३-४	उपजाति.	"	२	स्वागता.
"	५	स्रग्धरा.	"	३	मालिनी.
"	६	उपजाति.	"	४	पुष्पिताम्बा.
"	७	हरमर्तन ऊर्क विबुधप्रिया.	१९४	५	वसंततिलका.
१८९	१-२	शिखरिणी.	"	६	पृथ्वी.
"	३	मदाक्रांता.	"	७	भुजगप्रयात.
"	४	भुजंगप्रयात.	"	८	द्रुतपिलंबित.
"	५	पृथ्वी.	"	९	स्रग्धरा.
"	६-८	शादूलविक्रीडित.	"	१०	अर्णवदहक.
१९०	१-१०	शादूलविक्रीडित.	१९५	२	औपच्छदसिक.
"	१	शादूलविक्रीडित.	"	३	शिखरिणी.
"	२-३	स्रग्धरा.	"	४-१	शादूलविक्रीडित.
"	४	शादूलविक्रीडित.	१९६	१०	शादूलविक्रीडित.
१९१	५	मालिनी	"	१-२	शादूलविक्रीडित.
"	६-८	शादूलविक्रीडित.	"	३	द्रुतपिलंबित.
"	९	मदाक्रांता.	"	४-६	शादूलविक्रीडित.
"	१	पृथ्वी.	१९७	७	शादूलविक्रीडित.
"	२	मदाक्रांता.	"	८	स्रग्धरा.
१९२	३	शादूलविक्रीडित.	"	९-१०	शादूलविक्रीडित.
"	४-५	वसंततिलका.	"	१	जीमूतदहक.
"	६	शिखरिणी.	"	२	मदिरा.
"	७	मालिनी.	१९८	३-४	वनाक्षरी.
"	८	शादूलविक्रीडित.	"	१-३	शादूलविक्रीडित.
"	१-२	स्रग्धरा.	१९९	४-१	शादूलविक्रीडित.
१९३	३-४	शादूलविक्रीडित.	एकूण पद्ये.—८५.		
"	५-६	स्रग्धरा.			

या आख्यानान्तोऽल प्रकरणानुक्रम.

अनुक्रमांक.	प्रकरणनाम.	पद्यसंख्या.	अनुक्रमांक.	प्रकरणनाम.	पद्यसंख्या.
१	प्रश्न—	७	७	भगवद्वात्सल्यवर्णन—	१०
२	द्वारावतीप्रवेश—	१०	८	स्वालयप्रवेश—	१०
३	भगवद्दर्शन—	१	९	श्रीकांतपददर्शनमहात्म्य—	४
४	गुरुमहात्म्य—	८	१०	भक्त्युत्कर्ष—	१
५	गुरुकुलनिवासवर्णन—	१	एकूण.—८५.		
६	उपायनस्वीकार—	९			

मुख्य स्पर्शमणी हुरी च मजला तो स्पर्शला स्वांगणी ।
 जाली पर्णकुटी पिये सुरपुरीस्पर्धाकरी तत्क्षणी ॥ ४ ॥
 पाळाया स्वजनासि पाप करितो जे त्यांसि दंडावया ।
 रक्षाया श्रुतिधर्ममार्ग अखिलाधर्मासि खंडावया ॥
 लोकाधीश पुर्गी पुर्गी प्रकटतो दासासि मोदें वर ।
 देतो मावर हा वर त्रिभुवनी जाये तुझा देवर ॥ ५ ॥
 याणें मातुळ कंस हंसगमने रंगी स्वये मारिला ।
 नक्रग्रस्तपदद्विपार्य पशु ही धांवूनि संतारिला ॥
 दास ज्ञानविहीन दीन हि परी सर्वात्मना रक्षणें ।
 द्वेष्टा आस हि मारणें पण असा केला सरोजेक्षणें ॥ ६ ॥
 तो माझे कुळ गोत्र नाम सदन ज्ञान क्रिया तत्कळ ।
 तो बंधु स्वजन प्रभु प्रिय सखा साहाय्यकारी बळ ॥
 तो दाता निधि तो गुरुप्रवर तो तो तात माता खरे ।
 तो आयुः सुख दैव सात्त्वतपती जें सर्व कांहीं वरें ॥ ७ ॥
 पद्मांचा तरणी सखा विधु चकोरांचा झषांचा जळ ।
 जाये नीरद चातकाख्यखंग जे त्यांचा सखा केवळ ॥
 ऐसे दास हि साजती न पळ ही ज्याच्या पदाच्या नखा ।
 तो आम्ही गुणहीन दीन जन जे त्यांचा मुरारी सखा ॥ ८ ॥
 ऐसा श्रीपतिचा सखा द्विजवर श्रीदामनामा मुनी ।
 स्त्रीपाशीं हुरिचें चरित्र कथिता जाला गृहा येउनी ॥
 तें कांहीं लव वर्णिलें निजहृदानंदें मयूरेश्वरें ।
 श्रीमत्कृष्णकथासुधारसिकहृत्तोषाकरें सादरें ॥ ९ ॥

इति श्रीमत्पृथुकोपाख्याने श्रीरामनंदनमयूरेश्वरविरचिते श्रीदामाब्राह्मणीसंवादे
 भक्त्युत्कर्षवर्णनम् ॥

पृथुकोपाख्यान समाप्त.

नक्रग्रस्तपदद्विपार्यपशु=मगरानें मारिल्या आहें. ४५ ज्याचा असा ह्मी या नांव
 काय पशु. (गजेंद्र) १ तरणी=सूर्य. १० कंस=कश्यप. ११ नीरद=मेघ. १२ चातकाख्य
 खंग=चातक नांवाचा पक्षी.

शुष्कपर्णाचे ही ओक । तेथे त्वां ही जाये तोक ।
 चिंता नाना पीडा शोक । क्षुनृणा हें साहिलें ॥
 व्यापन्नाणीं जें जें वर्म । ते कांताचे सेवाधर्म ।
 केले संसाराचें शर्म । माझे पायीं वाहिलें ॥
 कांते आतां गेले कष्ट । आल्या त्वेद्रहाण्य अष्ट ।
 सिद्धी यांचा हेतु स्पष्ट । श्रीशाला जें गाहिलें ॥ ३ ॥
 फार हि मानुनी अल्प । दिलें न करुनि जल्प ।
 वदान्जेंद्रभक्तकल्प । वृक्ष भला श्रीहरी ॥
 पयुकांची एक मुष्टी । भक्षितां चि जाणों पुष्टी ।
 आधी शाली मग तुष्टी । वाढली सीमेवरी ॥
 दिलें फार ही आपण । तें भाविलें एक कण ।
 मुष्टिपेढें फोटी मण । स्तराशिचे शिरीं ॥
 ऐसा कृष्ण आप्ता मित्र । दासभवतमोमित्र ।
 त्याचें पावें चरित्र । किती वर्णूं सुंदरी ॥ ४ ॥

इति श्रीकांतपददर्शनमाहत्म्यवर्णनं

मैत्री सख्य दास्य हरिचें जन्मांतरी ही असो ।
 कांते देह हि हा निरंतर सुखें तद्भक्तवृंदीं वसो ॥
 टाकावे विषतीत्र सर्व विषय व्यामोहकारी खरे ।
 गावें नित्य मुकुंद कृष्ण भगवन् विष्णो मुरारे हरे ॥ १ ॥
 कांते श्रीपतिभक्तवैभवसुख ब्रह्मादिकांला नसे ।
 तें पावोनि आनित्य तुच्छ विषय स्वांतीं धरावे कसे ॥
 या साठीं चतुरें मनप्रियकरे वीणातिमंजुस्वरे ।
 गावें नित्य मुकुंद कृष्ण भगवन् विष्णो मुरारे हरे ॥ २ ॥
 हे संपात्ति समर्पिली यदुवरे वासत्य केले बरे ।
 देवाधीशपदावरी चढविला हा दीन पीतंबरे ॥
 हे श्रीकृष्ण दयारामुद्र वरद स्वामिन् विमो श्रीपते ।
 शेषेद्रादिशिरीं न जे माणि तुझ्या दासालयां दीप ते ॥ ३ ॥
 त्या लोहाति शिवे सुवर्णपण दे त्याला असा जो खडा ।
 कोणी स्पशंमणीं म्हणोनि भनती व्यामूढधी त्या जडा ॥

६ विणातिमंजुस्वरे=विंग्याहून अतिशय गोष्ट आहे स्वर जोचा अशी. ७ पीतंबर=पिवळें
 आहे वस्त्र ज्याचें असा कृष्ण.

कन्या साक्षतलानपुष्पानिकरें माझ्या शिरीं वर्षल्या ।
 वेश्या गाडनि नाचल्या मजपुढें येतां पुरीं हर्षल्या ॥ ७ ॥
 कांते अत्युत्सवानें विनवुनि नमुनी जैवि भूपोत्तमाते ।
 आले घेऊनि नारीनरजन नगरीमाजि पूजुनि माते ॥
 प्रासादद्वारदेशीं चकित चकित मी पावलों आग्रहानें ।
 होतों सभ्रांत तेव्हां गृहिणि बहुतर ग्रस्त जैसा ग्रहानें ॥ ८ ॥
 तों पद्माहुनि पैग्नजा जशि निघे दिव्यांगशोभा सती ।
 येतां बाहिर मंदिरांतुनि तशीं झालीस हो भासती ॥
 दिव्यस्त्रीप्रतिष्ठातिप्रविलसदासीसहस्रस्तुता ।
 तूं नीराजन्मात्र घेउनि करीं आलीस आलीयुता ॥ ९ ॥
 जाये त्यां मज रत्नदीपानिकरें ओवाळुनी आदरें ।
 हस्तातें शरानें स्वयें निज करें रोमांचितें सुंदरें ॥
 गेहीं माणुनि बाष्पपूर्ण नयनें दिव्यासनीं स्थापिलें ।
 तावताळ हि मन्मन प्रियतमे स्वप्नभ्रमे व्यापिलें ॥ १० ॥

इति स्वालयप्रवेशः

स्फटेकमरकताचिया भित्ति तेयें उभ्या कांचनी पुत्रिका
 तळीं रत्नदीपप्रभापुंज हे सूर्यसे भ्राजती ।
 शतमित मणिचे शुभ स्तंभ मुक्ताफळीं निर्मिलीं दिव्य
 विस्तीर्ण चंचद्वितानें गृहाभ्यंतरीं सर्वतः साजती ॥
 व्यजनसहित चामरें स्वर्णदंडें नवीं दान्त पर्यंक झाय्या
 मृदु स्वच्छ ज्यांला पयोराशिचे फेन ही लाजती ।
 कनकविरचितासनें जैवि भद्रासनें निर्जेरेंद्राचिया
 मंदिरांच्या परीं दासदासी सुरम्याकृतीं राजती ॥ १ ॥
 या परि दिव्य समृद्धि विलोकुनि सुंदरि अंतरि कौतुक झालें ।
 कीं मज नित्य दरिद्रतमास कसें सहसा सुख वैभव आलें ॥
 हा चि विचार मनीं करितां मग संशयजाळ पळांत पळालें ।
 जो स्वजनामरवृक्षरमावरदर्शन भाग्यनिदान कळालें
 जन्मापासुनि मी दीन । वस्त्रें पात्रं वितें हीन ।
 दुःखांभोधीमध्ये लीन । तापीं देहा दाहिलें ॥

१ पद्मजा=लक्ष्मी. २ दिव्यस्त्रीप्रतिष्ठातिप्रविलसदासीसहस्रस्तुता=अप्सरंसांसारख्या
 कांत्येन शोभणाऱ्या हजारों दासींनीं स्थाविलेली. ५ आली=सखी.

* साठी बाहेर निघणे होईल. निकडे कार्य विशेष दिसेल तिकडे श्रीरूपेने जाणे होईल. जाणजे, छ १५ जिल्हाद बहुत काय लिहिणें. लेखनसीमा. पो छ २५ जिल्हेज मु। नागोर.

[३५८]

श्री.

पुरवणी राजश्री मल्हारजी होळकर व जगजी शिंदे गोसांवा पांसे.

उपरि. नबाब गाजुदिनखान फेरोजजंग बार्दैन बरसात दक्षणेस यावयाची तजवीज करतीलसे दिसते. फेरोजजंग नबाब आसोफियाचे पुत्र खरेच. परंतु बहुत दिवस दिल्लीस राहिले. मुतसदागिरीचेच काम केलें. शिपायगिरी सरदारीचे काम त्यास पडलें नाहीं. प्रस्तुत ते सरदारीचे व बहादुरीचे कामास हिंमत करणार. त्यास आम्ही सलाबतजंगाशीं जागिरीची बोली लाविली आहे. तेही आम्हांशीं बोलतात. परंतु गाजुदिनखानाची येण्याची गर्मी असती तर चित्तानुरूप हेही आम्हांशीं बोलते. जर चित्तानुरूप याजकडून कार्य न होते तर त्याजकडून कार्याची पैरवी करून घ्यावयाची तजवीज करितों. परंतु गाजुदिनखान न याचे येण्याची ढील याजमुळे इकडील निर्वडले नाहीं. गाजुदिनखान तुम्हांशीं बोलतील. तुम्हांस वचनाशीं गोवितील. तुम्ही वचनास गुंतोन त्यास घेऊन यावयाचा विचार कराल. तर आम्ही सलाबतजंगाची दस्तगिरी केली, कांहीं वचनासही गुंतले, आमची जागिरीविशीं याजशीं बोली लागोन राहिली आहे. गाजुदिनखान येतातसे यास कळोन हेही आम्हांशीं बोलतील. पुढें वचनास गोवितील. एकूण तुम्ही त्याजकडे वचनास गुंतलां, आम्ही याजकडे गुंतलो, येणेकरून दोहीकडेही फार फार अवघड होऊन बेइमानीचा शब्दारोप येईल. त्यास ही गोष्ट सर्वया कार्याची नाहीं. प्रस्तुत कांहीं तुम्ही त्याजशीं वचनास गुंतलां नाहीं. मोकळेच आहां. ते बोलत असतील तर सुखरूप बोलोत. तुम्ही ही जाबसाल उचित रीतीने करावे. वचनास न गुंतावे. आम्ही याजशीं जागिरे विषयी बोलतो. चित्तानुरूप याजकडून काम जहाल्यास उत्तमच आहे. जरि हे आमचे खातरखां कार्य करून न देत तेव्हां याजकडील बोली तोडून त्याजकडे बोली लावून त्याजपासून आपले कार्य करून घ्यावे लागेल. सारांश इकडील प्रकार निवडला नाहीं तो पर्यंत तुम्ही गाजुदिनखानाशीं वचनास न गुंतावे. इकडीलही सर्व अर्थ तुम्हांस कळवा याजकरितां लिहिल असे. पुढे

* येथे बाजूर बाळाजी बाजीरावाचा शिक्का आहे.

८३. बाजत बरसात=पर्जन्यकाळ खलास झाल्यावर.

८४ असोफिया=निजाम उलमुल्क.

८५. गरमी=उष्णता, ढांचणी, तीव्र.

८६. निवडणे=निकाल लागणे.

८७. कार्याची=उपयोगी.

८८. खातरखां=मित्रभावाने, सद्बुद्धीने.

होईल मजकूर तोही तुम्हांस लिहून पाठवून तदनसार जसजसा विचार करणें तो करालच. आम्हेंचें मतें यांजशीं वचनप्रमाण जाहिल्लें आहे. यांनींच जागिर दिल्ली तर तो यांसच राखावें. त्यांचा पक्ष न करावा. यांनीं लबाडी केली, नीट न देत, तर यांसि इमानें उजवलें. आम्हांवर तर शब्द नाहीं. ऐसे जानोजी निंबाळकर मध्यस्त आहेत त्या हातीं जाब सवाल करावे. मग सुखरूप गाजुदीखानास आणून यांचे पारपत्य करावें व त्यांपासून मातबरच पैका मुलूख घेणें तो घ्यावा. ये गोष्टीचा स्पष्ट अर्थ श्रावण भाद्रपद अखेर कळेल तदनरूप जें कर्तव्य तें करावें. जर केवळ त्यांचें राजकारण तुम्हीं टाकिल्लें, ते नाउमेद होऊन घरीं बसले, म्हणजे यांसही आमची गरज पडणार नाहीं. त्यांसि काहीं दिवस धातुपोषण बोलवें, यांज. पासून आपलें कार्य साधवें. हे ताळ्यावर नच येत तर त्यांसि शफतपूर्वक बोलून मग त्यांस आणावें. ऐसा कारेगौरीनें मनसबा केलियावांचून प्रमाणिकत राहणार नाहीं. जर तुम्हीं त्यांसि केवळ इमान पूर्वक बोललेस, आणि त्यास घेऊन याच मजलीस आलेस म्हणजे हे आमचे पायां पडतील. आम्हांसही यांचें ऐकावें लागेल. आम्हीं यांसि सलूख केला, तुम्हीं त्यांसि इमान केलें, म्हणजे महा अपमाणिकतेचें कारण होणार. बहुत लौकिक फेटेंड होणार. यास्तव त्यांचें भय यांस पडे, कार्य याजपासून होय, ऐसें करावें. हे ताळ्यावर नच येत तर आपलें इमान उगावलें. ऐसें स्पष्ट बोलून मग सुखरूप तुम्हीं आम्हीं मिळोन गाजुदी खान उमे करून बेजैरब यास जरब दावी. आपलें कार्य मातबर साधवें. तुम्हांशीं ते बोलत असतील. तुम्हीं दसरिया पवितां राज कारण राखावयाचे रीतीनें बोलणें. इतक्यांत यांसि आम्ही बोली पाडून स्पष्ट निश्चय करून तुम्हांस लिहून पाठवूं. तदनरूप जें कर्तव्य तें करणें. यांनीं आमची रंजावंदी केली आणि तुम्ही त्यांसि वचन इमानास गुंतलेस, त्यांस घेऊन यांजवर चालूच आलेस, म्हणजे सर्व प्रकारें लौकिक वाईट होईल. यास्तव विस्तारें लिहिल्लें असे. सलाबत जंग योड्या दिवसांत अवरांगाबादेस दाखल होतील. जामेबा जमऊन जाबसाल करून येत तो उबार आहे. या गोष्टीस दोन तीन माहिने पाहिजेत. इतक्यांत पावसाळा आहे. चारी राजकारणें व्हावी.

११. येथपासून खुद नामांचें अक्षर.
१०. इमान उजवलें=आणभक्तिनू मुक्त झालों.
११. धातुपोषण=गोड, उमेदीचें.
१२. कारेगौरीनें=शिंताबीनें, चातुयांनें, लागू पडेल अशा तऱ्हेनें.

१३. फटकळ=घागेरडा, वाईट.
१४. बेजरब= न मितां, बेधडक.
१५. रजावदो=(आम्ही म्हणतो त्यास) अनुमोदन.
१६. अशींच रुपये मागेही आली आहेत.

दसरिया नंतर जे लिहून पाठवूं ते करावे. छ २७ रजब बहुत काय ^{१०}लिहिणें.
पै॥ छ ४ रमजान.

लेखन
सीमा.

[३५९]

श्री.

राजश्री जयाजी महाराज गोसावी पोसे.

आशीर्वाद उपरि. राजश्री महाराज आम्हांशीं विमनस्कता तीन वर्षे आहे. सातारियापासून विशेष वृद्धि पावली. तुमचे पक्षपातामुळे अतिकष्टी होते. याजमुळे आम्हांस हरएक कामांत मुरंदाड करावे याची तजवीज रामचंद्र बाबा भाऊंकडे राजकारणे पत्रे जात येत असत. आम्हांपासून हरएक मसलत पुर्ती पायाशुद्ध शेवटास न जावी या भावे भाऊंकडेच फौज पाठवावी, आम्हांस घरा बसवून गोविंदरायाचे आज्ञेत वर्तवावे, उमाबाईस राखवे, ताराबाईस गोविंदरायाचे मार्फतीने चढवावे, आम्हांवर सर्वांचे हुकूम राहावे, ऐसा विचार दिसोन आला. तेव्हा आम्ही भाऊंस साफ लिहिलें कीं, जर भाऊ असलेस तर पत्रदर्शनी येथे. दाभाडिया कडील काम चांगलें करूं. त्यावरून भिडेस पडून आलें. दाभाडियाकडील काम रगडून आरंभिलें. नासरजंग मेल. जफती करावी, दहावीस लाख मेळवावे, सरदारही बलवावे, हिदायत मोहिदी खानावर जवें, गैरमी दाखवून जे मिळेल ते मेळवावे, ऐसा विचार आम्हीं केला. याजमुळे बाबांनीं बहुत वाईट मानून घरास गेले. कोणी म्हणतात कीं ताराबाईकडे जातील. परंतु ते कुलीन, जुने चाकर, हरामखोरी कधी करणार नाहींत ऐसे वाटते. कालगत मात्र न कळे. असो आम्हांशीं बाबांशीं तूट पडली. भाऊ अर्धे इकडे अर्धे तिकडे. रामचंद्र बाबा बाह्यात्कारे आम्हांकडे, अंतर्गामी बहुत गुप्त रीतीने बाबांकडे. येथे बाहेर तो सर्वत्र दाखवितो कीं, खावंद्याची मर्जी तेंच प्रमाण. परंतु अंतर्भाव तुम्ही जाणतच आहां.

१०. हे पत्र मोठ्या मसलतीचें व दुःखित्याचें आहे.

१८. महादोबा=महादजी अंबाजी पुरंदरे.

१९. शिंद्याचा पक्षपात कोणता व महादोबास तो कां डांचला ?

१००. मुरंदाड=मुडदार=मुडद्यासारखे, मततुल्य, निरुपयोगी.

१. गोविंदराय चिमणीस.

२. उमाबाई दाभाडी.

३. हिदायत मोहिदीखान=मुजफरजंग.

निजाम उत्तुलक याच्या मुलीचा मुलगा.

१. गरमो=उष्णता, तोंड जरब.

५. बाबा=महादोबा.

६. भाऊ=सदाशिव चिमणाजी. वर ही बाबें नांव आलें आहे.

७. रामचंद्र बाबांचें व जयाजीचें वांकडे होतें—ह्या प्रकरणास उद्देशूनच वरील पक्षपात (१९) असावा. कारण रामचंद्र बाबांस शिंद्याच्या दिवाणमित्रीवरून काढून जयाबाची मनोभारणा मानासाहेबांनीं केली होती.

(३२८) पत्रें, यादी वगैरे [३६०, ३६१.]

त्रिंबक विनायक कोनेरपंत हे केवळ बाबांचे. गंगोबांशी त्यांशी राजकारण पूर्ण. येथून मल्हार [बा] स लिहितांल कीं, खासखां बाबांचा पक्षपात करोन आमचे केलें घडावें. मल्हारबा भला माणस येखादे जागां वचनास गुंतल्यास आम्हांशीं तूट मात्र पडेल. आमचे विचारि चालले तर समाजाविशीं करावी, आत्म्यावे, ऐसें आमचे मनांत आहेच. आतां जहाले तरि बरें न जहाले तरि पुढें ही नो विचार आमचे मनापासून खुलासियानें ठरेल तोच शेवटास न्यावा. गंगोबांशीं त्रिंबक विनायकाचे मार्फतीनें लिहिलें तर साफ जाब करावा कीं, खासदांशीं आम्ही 'ईरे वाढविणार नाहीं. ऐसें साफ बोलावें. जे करणें तें आमचे विचारि करावें. या मजकुरावर मल्हारबास कायम अगोदर कसब देवणें. असें असतां आम्हांशीं विरुद्ध करतील तर करोत. आमची तेंवकल ईश्वरावर आहे. तुमचे भरंवसियावर ऐसें केलें'^१.

[३६०]

श्री.

राजश्री जयाजी शिंद गोसावी यांसि.

अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य रने॥ रघुनाथ बाजीराव आशीर्वाद उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहिजे. विशेष. सुरजमल जाट याजकडील मामलतीचा रुपया पाहिले हपतियाचा येणें त्याजपैकी रुपराम फटारा याणें येथें कांहीं वसूल दिला. बाकी बहुत राहिली आहे. त्याचा तगादा करितों. त्यास जयापाकडे कांहीं रुपया आपण वसूल दिला आहे. ऐसें रुपराम संगतो. त्यास तुम्हीं जाटाचे मामलतीपैकी रुपया काय वसूल घेतला आहे हें लेहून पाठविणें. आणिजे ६ २१ तज्वाल बहुत काय *लिहिणें.

लेखन सीमा.

[३६१]

श्री.

.. आशीर्वाद उपरि, बिजेसिंगाचा यकील हयगांभी निशा करावयाचा मजकूर पुणियांत बोलत होता. आम्ही सध्या म्हटलें कीं, दंडाबाचे मनास आलें तर तुम्हां येणें. त्यास त्याची आर्क्षी व सुल्लक्षण पारसविणानें पत्र पाठो न पाठो या विशीं आलें आहे. त्यास जलद जाब सादणीच्यास समागमें पोहोचला पाहेजे. तर रामाजोपंत रामराव कायमामें स्वकल काय लिहवें, तें सांगून पाठविणें. पठेण-

८. गंगोबा-गंगाधर यशवत. होळक-रांचे दिवाण.

९. खासखा=जकर, अलबत, निश्चयानें.

१०. महादोबा चालले.

११. इरे=ईण्यां, चद, तंदा.

१२. तवकल=भरंवसा.

११. हें सर्व पत्र खाशाच्या दस्तुराचें आहे हें संपविलेलें नाहीं. इतकेंच अपुरें सोडलें आहे.

* येथें बाजूर बाळाजी बाजीराव यांचा शिक्का आहे.

१२. बिजेसिंग जोधपुरचा राजा.

चे ब्राह्मण आमचे दारो उपास करित बैसणार. ऐशियास गोविंदबाबांचे अ-
गत्य जसे तुम्हांस तसेच आम्हांस. परंतु ब्राह्मणांचे बोभाटास इलाज नाही.
याचा समजाविशी होय तें करावें तरच उत्तम. समजाविशी न होतां जोराबारीवर
गाष्ट आल्या ब्राह्मण आमचे दारो उपास करूं लागतील, आम्हीही सहजच
उपाशी राहूं, या थरास जाईल. ब्राह्मणांचा बोभाट काय ! आपण खावंद
आहंत. सर्व त्यांस बोलावून पुसवें. वाजकी असेल तें करावें. ब्राह्मणांशीं बळ
चालणार नाही व करूं नये. गुा आम्ही फार बळ केले, शेवटीं नाशलाज
जाणून या प्रो केले. आतां नें करणें तें समजाविशी काढून करावें. हे आशीर्वाद.
तुम्ही त्रिवर्गच हेच चिह्नी पहाणें. फाडून टाकणें. हे आशीर्वाद.

[३६२]

श्री.

पु। राजश्री दत्ताजी शिंदे व जनकोजी शिंदे गोसांवा यांस.

आशीर्वाद उपरि. वजरीचा विचार सुधा नाही, यास्तव मनसूर अल्ली खा-
नाचे लेकीस वजरी दिव्हियानें पन्नास लक्ष रुपये देतो, परंतु येथील मजी
कशी असेल तें कळेल. यास्तव न केले, पुनरपि करावयाविशी आज्ञा नालिया
लाहाराडून येऊन कार्यसिद्धी करूं, सरकारचें कर्ज फेडूं, म्हणून लिहिलें तें अक्षरशा
अवगत जाळें. ऐशियास मातबर मनसबा करून कर्ज फेडावें हें आपणासच
योग्य आहे. परंतु गाजुदीखानास येथूनच स्थापिलें. त्यापासून हरएक अंतर
करारांत पडावें मग त्याचा मुलाहिजा काय आहे ! काशी तो पूर्वी मनसूरअल्ली-
च्या लेकानें चिरंजोब दादा दिल्लीजवळ असतां आपण होऊन दावयास कबूल
होता. जर त्यास वजरी देणें तरि काशी, प्रयाग हीं दोन्ही स्थळे ध्यावी. पन्नास
लक्ष रुपये दिल्लीची वजारात देणें हें काहीं फार नव्हे. परंतु बेरीज मात्र बोलावी,
रुपये दावयास दोन तीन वर्षे लावावी, याप्रमाणें रुपये देऊं केले तरि काय
कामाचे ! एका वर्षांत रुपये रोख दावे या तिही गोष्टी कबूल कराव्या.
तुमची पक्की निशा व्हावी. वजरी लबाडीस आला तरि मुजाउद्दवलानां मंगे अल्ली
कडे सत्तर येऊन तुम्हांस नेऊन आपलें कार्य करून ध्यावें. तुम्ही त्यांनीं भिळून
वजरी करार करून दावी, रुपये दावयास दोन तीन वर्षे लावावी, प्रयाग, काशी

१५. येथपासून मजकूर निराळाच आहे.
सैठणकर ब्राह्मण उपास कां करीत होते
व त्यांचा बोभाट काय होता तें कळत
नाहीं.

१६. हें सर्व पत्र नानासाहेबांच्या हा-
तचें आहे. हें दत्ताजी शिंदे यांस लि-
हिलेले आहे.

१७. मनसूर अल्ली=सकरजंग. या-
चा मुलगा मुजायरीला.

१८. मातबर मनसबा=मोठे कार्य, मो-
ठा लग्न.

१९. येथूनच स्थापिलें=इकडूनच वजो-
रीच्या कामावर नेमिलें.

२०. मुलाहिजा=नीड.

न दावी, ऐसै असलियास विशेष त्यास वजीरी दावी असें नाहीं. कां कीं, ते पैके-
करी जबरदस्त, फौज तोफखाना मोठा, जाटांशीं त्याशीं स्नेह. याजमुळे सत्वरच
भारी होतात. मोगल लोक ओहत. कावले मां'नीं आम्हाशीं वांकडे वर्तावपास
अंतर करणार नाहीं. यद्यपि इतकें दोष ओहत, तथापि पन्नास लाख रोख हातास
पेतात, काशी प्रयाग येतो, असे लाभ होत असले तरी करावें. कांहीं [शी ?]
न दिल्लीया एक प्रयाग व पन्नास लाख रोख दिल्ली तरी वजीराकडे कांहीं अंतर
ठेवून करावें. पणु त्याची रीत संस्थानिकपणाची दिसते. मंगेपलीकडील संभा-
ळून असर्वे. दिल्लीचे खटपटींत जीव राहिला नाहीं. निरंतर तुमचे आज्ञेत चा-
लावें. अबदाल्लाचाही शह हमेशा कावले मानों दिल्लीवर ओहच. पहिला दिल्लींत
ऐवज मातबर होता, मुलूखही फार होता, पादशाहाचा दबाव होता, यास्तव
मनगूर अल्लीखान वजीरीसाठीं झटत होता. आतां पादशाह बैदवकरांची, खजीना
नाहीं, मुलूख नाहीं, अशी जाली. याची रीतही गर्भ-श्रीमंतपणाची ओह. यास्तव
हें राजकारण खरें लटकें या गोष्टीचा पूर्ती शोध जाटांचे मार्फतीनें व गोविंद
बहाळ यांचे मार्फतीनें पूर्ती करून आपणाकडील इतबारी शहाणा सुजाउद्दवला
पावेतो पाठवून सर्व रागरंग पाहून जर पन्नास लाख रोख प्रयाग हातास येत असला
तरी वजीरी दावी. नजीबखानास बदागिरी दिल्लीयास तीस लाख रुपये देतो
म्हणोन लिहिलें. ऐशियास नजीबखान पुरा हरामखोर वांट ओह. मुदस्त
चिरंजीव दादाशीं त्यांशीं कांहीं मजा राहिली नाहीं. तो दिल्लीत प्रविष्ट दिल्लीया
अबदाल्लाचेंच दिल्लीत ठाणें बसेलसें जाणावें. बेमान हरामखोर ओह. त्यास काढ-
वणें सर्पास दूध पाजण्याप्रमाणें आहे. कावले मा नीं त्याचें पारपत्यच करावें. मन-
सूरअल्लीचा लोक प्रयाग न देई, बेराज मात्र झालावी, रुपये दावयास तीन वर्षे
लावावीं, असें करूं लागला तरी गाजुदीखानास वेजे करार चिरंजीवांनीं केले
ओहत ते कायम करून, ते आपण एक होऊन करावें. बाजद बरसात वजीर
पातशाहास घेऊन नाट बंगाल्याच्या सुमारे गेलिया भारी वजन पडेल. रोहिले
जमीदार बहुत करून सामील होतील. वजीर तुम्ही एकदाल होऊन बंगाल्याचा
रोख घरावा. इकडून चिरंजीव सत्वरच बुंदेलखंडाचे मार्गे प्रयागाजवळ येतील.
तुम्ही वजीरास घेऊन अंतरवेदीतून यावें. भारी दबाव पडून प्रयाग

२१. कावले मानों ? कावल्या संधीस ?
'मानों' असेही होईल.
२२. त्याची सगळे सुजाउद्दौलियाची.
२३. बदावकरांची, लौकिक
नाहीं अशी.
२४. जाट मुजमल.

२५. गोविंद बहाळ बुंदेले.
२६. बाड=लुखा.
२७. नजीबखानाचें खरें मरुष गाना-
साहेबांस किती स्पष्ट कळत होतें तें आ
वरून दिसते.

हातास हरतरेमें येईल आणि खामखा घ्यावा. चिरंजीव इकडून व तुम्ही वजीर मिळून तिकडून असा भारी शह पडल्यास मनसूरअल्ली खानाचे लेकासही मातबर नजर द्यावी लागेल. जर त्याणें येणें प्रमाणें शह पडतांच तुम्हांस काशी प्रयाग दिल्ली, नजर भारी दिल्ली, तरी बादशाह वजीरास समजून हर प्रकारे सांगून त्यास बक्षीगिरी द्यावी, हा दुसरा प्रकार. तिसरा प्रकार वजीर बाहेर न येई तरी तम्हीच जाऊन सुजाउद्दौल्लास मेळवून घेऊन काशी, प्रयाग मात्र त्या जवळून घ्यावी. रुपये न मागतां त्यास पट्टे बंगाला प्रांती निमे देऊं करून तो तुम्ही मिळून जाऊन बंगाला सोडवावा. व ऐवजही मातबर मेळवावा. या तिन्ही मनसब्यांत जो पक्का बनेल तो करावा. दिल्लीत लहान वकील लबाड फार बोलत असतात. एकाचे पक्के पांचाचे राजकारण आणिलें, तरि एकाचें दहाचें अंतर ठेवून उगीच गोष्ट फुगवून राजकारण अडकवून पाडवें. निशेस थोके नाही. तुमचा सरळ कारभार यास्तव हरएक राजकारण पक्के निशेचें कोणतें हा शोध आपला इतबारी ज्याकडील राजकारण येईल त्याकडे पाठवून पक्के करून तो मनसबा करावा. तूर्त तुम्ही लाहोर प्रांती गेलां तिकडेही काम फार आहे. याजमुळे उशीर लागेल. छावणीही तेच प्रांती होईल. तेव्हां हा मनसबा बाजत बरसातेवर जाईलसे वाटतें. तथापि सत्वर लाहोराकडील बंदोबस्त होऊन छावणीस तुम्ही दिल्ली आसपास आलां तरि हीं कारणें रुबैकार पडून येतील. तेव्हां नीट शोध करून ज्यांत मातबर पैका पन्नास लाख पाऊण करोड कर्ज वारावयास हातास येतातसे दिसेल [तें] तीळमात्र संशय न धरितां करवें. छ २१ रजब बहुत काय लिहिले आहे. पै॥ छ १४ साबान मु॥ सतलज नदी.

[३६३]

॥ श्री ॥

पुरवणी राजश्री जयाजी शिंदे गोसावरी.

आशीर्वाद उपरि. मल्हारबाचा शफतपूर्वक बेलभंडार पाठविला तो पावला. आधींच भरवसा त्यांत येणें प्रमाणें पाठविला तेणें करून संतोष जहाला. जर मागें येणें शालें असतें तर महत्तर कार्य होतें. तथापि ईश्वर-इच्छा प्रमाण. आतां तो तह चौरा लखाची जागीर त्यांनी द्यावी, इकडून त्यांचें स्थल त्रिवक कलहाचे दिवसांत घेतला तो द्यावा, ऐसे ठरलें. चिरंजीव

२८. खामखा = कसेही करून, कांहीं होवो.

२९. थाक = थोडासा.

३०. रुबैकार = रुबैकार ? = तुमच्या समोर !

३१. दत्ताजी व जनकोजी यांच्या हारांच्या भागून तेथील बंदोबस्ताकरितां गेले होते.

३२. मूळांत 'राचा' असें आहे.

वीस पंचवीस हजार फौज देऊन गुजराथेस पोटा भरण्यास खाना केलें. गैरहंगाम, पोटास नाही, ठाणी बळकट, जितकें होईल तितकें करतील. ताराबाई हजार मनसबे राजकारणे घांटेतात. करवीरवासीस आणवें ऐसेही म्हणतात. ~~अहमद~~ इंदूरही रुपा दाखवितात. मळमळीत आहे. तुम्ही हरप्रकारे तेथील निकाल काढून आणवें, बुंदेलखंड, भदावरचा बंदोबस्त करून ज्येष्ठ, आषाढमासी जरूर निघोन यावें दिल्लीकडे गडबड पडली. यामुळे इकडे कोणी तोंड या दिवसांत करीत नाही. तुम्ही तो येणें. 'येथें या कलहामुळे बाहेरील घरांतील फौज फार मिळाली. देश लुटला. पोटास नाही. मिळालें तेंही कळतच आहे. याउपर वीस पंचवीस वैशाख अखेर येऊन पावले तरच स्थीत राहिल. नाही तर रहात नाही. कमाविसदारांनी संवगाईचे निमित्त पाय पसरले आहेत. याचीही चौकशी जरूर करणें. तिकडूनही ऐवज येईलसें करणें. घरांत बाहेर सर्व भरंवसा तुमचा आहे. विस्तार काय लिहिणें. छ ७ रविलाखर बहुत काय लिहिणें हे आशीर्वाद.

[३६४]

श्री.

राजश्री जयजी शिंदे गोसावी यांस.

छ अखंडित लक्ष्मी आलंकृत राजमान्य स्त्री. बाळाजी बाजीराव प्रधान आशीर्वाद उपरि ~~पेथील~~ कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जाणें. विशेष. तुम्ही पत्रे छ १ अहमदिलाखरची पाठविली ती छ २३ रजबी पावली. लिहिलें वर्तमान त्यांत खु सा बा च सादलखान पठाण पठाणाचा हरोळ होता तो लुटून पस्त केला. तदोत्तर अहमदखान पठाण प्रयागीहून जलदस्वारिनें फरोकाबादेस आला. याची बातमी कळोन बुनग कोशी दुकोशी ठेऊन सडे फौजनशी मोर्चेबंदी करून राहिलों. त्यांस व आम्हांकडील मोर्च्याचे + + + + त होती मारामार + + + + असतां पंचवीस रोज पर्यंत जहाले. पठाणास सामान सरंजाम पलीकडून पोचत होता. त्यामुळे आर्थीस न येत. तेव्हां नबाब मनसूर अलीखान वजीर आम्हां पासून पांचकोश कन्होज जवळ होते. त्याजकडून गंगेस पूल तयार करवून फौजा निवड करून पार उतरून त्याजकडील फौज रोहिले ~~दुखा~~ तीस हजार पावेतो होती त्यांसि गांठ घालून पठाण लुटून मारून पस्त केला. तेच दिवशी मोर्च्यातून अहमदखान पठाण रात्री पळोन गेला. त्याचा पिच्छा करून बुडविला. दत्ताजी शिंदे यांनी फारफार शर्त

११. वीस पंचवीस लक्ष.

१२. हें सर्वपत्र खर मानासाःबांच्या हातचें आहे या पत्रावरून मानावर या वेळीं प्रसंग कसा गुदरला होता तें ध्यानी येईल.

१५. हरोळ=अघाडी.

१६. याशब्दा पुढील बरोच अक्षरें फाटली आहेत.

१७. आपास येणें=जेरीस येणें.

केली. हसी, घोडे, उंटें, निशाणें कुल्ले लुगारों केला. याउपरि वजीराशीं काशी, प्रयाग क्षेत्राचा वीरे मजकूर घातला आहे. त्याचा निकाल महाल्लिखितवरि त्याचि यावयाचा विचार करून लेहून पाठवूं म्हणोन विस्तरें लिहिलें तें कळलें. ऐशि-यास, तुर्की एकनिष्ठ मातवर सेवक, उमदीं उमदीं कामें दूरदेशीनें मनांत आणून त्याचें ठायीं नेट मारून करणें आणि शिपाईगिरीची व मनसुबेबाजपणाची शक्ती करून यशास पात्र व्हावें ऐसेच आहां. तदनुसार हें महत्तयश घेऊन वजीरांविषि पठाणांनीं व रोहिद्र्यानें फारशी करून तमाम दिल्लीपर्यंत आक्रम शक्त केली असतां त्यांची पुस्तपन्हा करून त्यांसि नैतोजा देऊन नेस्त नाबूद केलें. वजीराचा बोलबाला करून, पादशाहत रोहिले पठाण घेऊं चाहात होते तें पादशाहाच्या घरांत राखोन, त्यास संतोष व वचनास खरेपणा महत्त यशाची पराकष्टा होऊन, स्वामिसेवा पैका व यश आजि तागायत जहाली नाही ती करून दाखविलीत. याजवरून फार संतोष जहाल. तुम्हांस योग्य तेंच केलें, व पुढें ही कराल. हा निश्चिच आहे. या उपरि साधल्या यशाचा लाभ अतिसर मामून, काम काज करणें तें करून, सर्वांची मजी राखून, देशी यावयाचा विचार केलाच असेल. तर सविस्तर वर्तमान लिहिणें. येथील वर्तमान तरि बरकड सर्व राज्य आमचे लक्षाशिवाय नाही. मातुश्री चढीं लागलीं आहेत. त्यास गडावरि दोन फळ्या. राजश्री निराळी. मातुश्री निराळी. प्रस्तुत राजश्रीचें प्राबल्य आहे. बहुधा उतस्तील. श्रीकृपे लौकरीच रागाचें कल्याण. दुष्ट दुर्बुद्धीनें राज्यांत बसेडा करितात त्यांचें काळीं तोंडें होऊन राज्य स्वस्य होईल. पुढें वर्तमान होईल तें लिहिलें नाईल. जाणिजे. छ २६ रजब बहुत काय लिहिणें.

लेखन
सोमा.

पौ। छ ४ रमजान.

[३६५]

श्री.

छ ४ जिल्काद सीतैन.

राजश्री रघुनाथ रावजी गोसावी यांसि.

श्रीमंत प्रताप गुणवंत ऐश्वर्य कुसुम विलसितैकवसंत श्रेष्ठ प्रभाव स्ने॥ महाराव जसवंत निंबाळकर दंडवत विनंती उपरि येथील क्षेम तागा० छ १६ सवाल जाणोन निजानंद लिहिणें. विशेष. लाला ब्रिजनाथ यांनीं श्रीमंतांचे

१८. कुल्ले=तर्ब.
१९. लुगारा=लूट.
२०. दूरदेशी=दूरधष्टि.
२१. वजीर=याजुदीनखान. हा मराठ्यांचा हस्तक रोहिले याच्या विरुद्ध होते.
२२. फारशी करून=पळावयास लावून.

२३. त्याचीच वजीराची.
२४. पुस्तपन्हा=पाठराख, मदत.
२५. नैतोजा=शेवट ? परिणाम !
२६. बोलबाला=मग्न्य भरमराटी.
२७. मातुश्री=ताराबाई.
* येथें बाजूर बाळाजी बाजीरावाचा शि-का आहे.

(३३४) पत्रें, यादी वगैरे [३६६, ३६७.]

प्रांतापासून व आमचेही तालुकिया पासून रूपये घेतले. सरकारचे ऐवजाचा निकाल करून घेऊं तेव्हां तुमचेही तालुकिया पासून लालानी घेतला पैका त्याचाही त्यानपासून निर्गम करून घेऊन पावता करूं. ऐसें राजश्री आवाजीराव यांनीं आम्हांस वचन केलें. ऐसें असतां प्रस्तुत वचनाप्रमाणें घडोन येत नाहीं. सदहू मजकुराचे राजश्री रामचंद्रपंत ही बाकीर्फ आहेत. विस्तरे येविषयी विनंती करतील. सारांश राजश्री आवाजीराव यांस सरकारचें पत्र सादर व्हावें कीं, वचन केलें आहे त्या प्रमाणें निर्वाह करावा. हे विनंती.

[३६६] श्री.

राजश्री पंत प्रधान गोसावी यांसि.

श्रीमंत सद्गुणनिधान रुपाविधान प्रतापवर्मा निरंतर भगवदनुसंधान सावधान स्ने॥ महाराव जसवंत निवाळकर दंडवत विनंती उपरि येथील क्षेम ता॥ छ १२ जिल्काद जाणोन निजानंद लेखन करावें. विशेष. रुपापत्र उत्तमावसरी पावोन संतोष जहाला. राजश्री विठ्ठलराव व गोविंद खिजमतराव यांचे जरूर आहे. मशारनिलेपाशीं कांहीं मजकूर सांगोन आपल्यासि कळों द्यावा लागतो. तर उभयतांस सत्वर पाठवणें म्हणोन पत्रां आज्ञा. ऐशियासि उभयतांचे शरीर भावनेचें वर्तमान याज्ञपूवीं तपाशिलें हो॥ लिहिलें आहे. निवेदन जहालें असेल. गोविंद खिजमतराव याजकडे पत्र पाठविलें होतें. उत्तर आलें कीं, श्री रुपेंकरून कांहींसा आराम आहे. योडियाच दिवसांत येतो ऐसें लिहिलें असे. खिजमतरावाचे दोघे घाकटे बंधूही आहेत त्याजपाशीं मजकूर आज्ञा करावया योग्य असल्या आज्ञा जहालिया त्या एकास सेवेशीं पाठविलें जाईल. हे विनंती.

[३६७]

॥ श्री ॥ पै॥ छ २९ रबिलोवल रविवार.

राजश्री दत्ताजी शिंदे गोसावी यांसि.

सकलगुणालंकरण अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य स्ने॥ रघुनाथ बाजीराव आशीर्वाद उपरि येथील कुशळ जाणून स्वकीय लिहीत असलें पाहिजे. विशेष. अबदाली पठाण याची आमंद आमद गरम आहे. त्यास तां आला नाहीं तो आपण भरी होऊन रहावें म्हणजे उत्तम. तरि तुम्ही जलदीनें येणें. ऐशीं पत्रे पेशजीं लिहिलींच आहेत. त्यावरून तुम्ही यावयाची तर्दुद केलीच असेल व हल्लींही लिहिलें असे. तरि याजउपरि तुम्ही जलदी करून लांब लांब मजली करून बहुतच त्वरेनें येणें. रा॥ छ १४ जिल्हेज.

४८. बाकीफ=माहिवागर.

४९. सेवेशीं.

५०. आमद आमद गरम आहे=तो जलद चालणारा आहे.

[३६८]

॥ श्री ॥

चिरंजीव राजमान्य राजश्री भाऊ यां प्रति.

बाळाजी बाजीराव प्रधान आशीर्वाद उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीये लिहीत जावे. विशेष राजश्री बापूजी बल्लाळ दफतरदार यांचे गुजारतीने कांहीं काम होतें. त्यांचे कांहीं कागदपत्र शहरीहून आणावयाचे होते ते आणिले. त्यांतील दोन तीन असाम्या संगमनेरी होत्या त्यांस आणावयाबद्दल हुजूरून बुधा चोपदार व दाहा राऊत नागो राम यांचे देऊन जेजोरीचे मुक्कामीहून खाना केला होता. त्यास चोपदार मजकूर आपणांकडे आला आहे म्हणोन ऐकिले. अशास ते कोण्हीं घेऊन आपणांकडे गेला, काय मजकूर तो लेहून पाठविणें. तेथें कोणी आले असेल तर त्याची चौकशी करून त्याचा काय प्रकार तो लेहून पाठवावा. खाना छ ९ जमादिलाखर सुरूसन सितैन मया व अल्लफ हे आशीर्वाद. पै॥ छ ९ जमादिलाखर सोमवार.

[३६९]

॥ श्री ॥

राजश्री महारजी होळकर व जयाजी शिंदे गोसावी यासि.

अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य स्ने॥ बाळाजी बाजीराव प्रधान आशीर्वाद उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जाणें. विशेष.

१. रामचंद्र जाधवराव यास नवाबाचे इजायत नांमे सादर नहाले होते. त्याचे नाब आले:—थैल्या.

१. जानोजीराव निंबाळकर यांची थैली.

१. खान अलम यांची थैली.

४

येकूण चार थैल्या पाठविल्या आहेत. प्रविष्ट करून उत्तरे पाठवावयाची असली तर पाठवणें. जाणिजे. छ २८ जिल्काद. बहुत काय लिहिणें.

लेखन
सीमा.

[३७०]

श्री-

राजश्री जयाजी शिंदे गोसावी यासि.

अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य स्ने॥ सदाशिव चिमणाजी आशीर्वाद उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जाणे. विशेष पत्र सांप्रत आपणाकडून येऊन वर्तमान अवगत होत नाहीं. तर निरंतर पत्र कुशलार्थ लेखन करीत जावे. वरकड अर्थ तीर्थरुपांचे पत्रावरून सविस्तर अवगत होईल. जाणिजे. छ १७ निलाकाद बहुत काय लिहिणें.

लेखन
सीमा.

[३७१]

श्री.

श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान स्वामींचे सेवेशीं.

विनंती सेवक दत्ताजी शिंदे कृतानेक विज्ञापना. सेवकाचें वर्तमान ता॥ छ २५ जिल्हेज पर्यंत ययास्थित असें विशेष. आज्ञापत्र छ १९ जिल्हेजचें पाठविलें ते छ २२ मिनहूस पावले. हिशेबाची याद रामराव नारायण यांजबा॥ पाठविली ते पावली, हिसेब ऐसा असत नाहीं, सात सालां वेगळी वेगळी झडती असावी, तर त्यासि हिसेब म्हणावा. कारकून तैनात खावून हिशेब नाट तयार करीत नाहींत. यास्तव परिच्छिन्न कारकुनांस ताकीद करून सात सालां वेगळ्या वेगळ्या झडत्या तयार करवणें, म्हणोन आज्ञा केली. ऐसियासि श्रीगोंद्यांत असतां एक दोन आज्ञापत्रे आलीं कीं, झडत्या पाठविणें कदाचित् झडत्या तयार नसल्या तर स्वारी करून घरास आल्यावर शिल्लक किती व लोकांचें कर्ज घेतलें किती त्याचा खर्च कसा केला तो तूर्त ताळेबंद पाठविणें मागून झडत्याही तयार होऊन येतील. त्यावरून कारकुनांस ताकीद करून सांगितलें कीं, झडत्या तयार करणें. सन इहिदे ता॥ सन सल्लास तीन सालां तर झडत्या तयार होत्याच. सन आर्बा ता॥ सन सीत तीन सालच्या झडत्या तयार नव्हत्या. त्या करून देणें झणोन ताकीद केली. तों स्वामीपासून रामराव आज्ञा मागोन श्रीगोंद्यास आले. त्यांनींही जे आज्ञा जाहली होती त्या प्रमाणेच सांगितलें, परंतु तीन सालांच्या झडत्या तयार होत्या. तीन सालांच्या झडत्या नाहींत निमित्त कीं, आमची छावणी मारवाड प्रांते तीन सालें जाली. तेथें महालचे हिशेब आले नव्हते. ते स्वारीहून माघारे घरास येते समयी महालचे हिशेब तीन सालांचे गंगा उतरून येऊं तों पावेतो होतच होते. शिंदेदार बौरे लोकांची समजाविशीं तीन सालांची हाणें होती ती स्वामींची भेट सिद्धटेकावर जाली तों पावेतो होत होती. त्यामुळे तीन सालांच्या झडत्या तयार नव्हत्या. झडत्या करावयास आणखी सा सात महिने पाहिजेत. या करितांच कारकून नेहमी श्रीगोंद्यांत ठेवून झडत्या तयार कराविल्या आहेत ताळेबंद तूर्त पाठवणें म्हणोन आज्ञा होती. त्यावरून श्रीगोंद्यास आल्यावर जे शिल्लक होती व कर्ज लोकांची घेतली होती ते जमा धरून खर्च जाला तो अखेर साल पावेतो झिडून पाठविला. तो कांहीं हिशेब नव्हे यथार्थच आहे. राजश्री रामराव येथून गेले तेव्हां सांगितलें कीं, झडत्या करून मागाहून पाठवून देऊं, याप्रमाणें विनंती करणें. त्यांनीं ही विनंती केली असेल. बारवार ताकीद पत्रे येतात कीं हिशेब सात सालां पाठवणें, तर आम्ही चाकर लोक आहों. बाबगीं वर्तणूक करूं अगर न करूं हें सर्व स्वामी जाणतच आहेत.

झडत्या खतर करावयानिमित्त दफ्तरदार राजश्री रामाजीपंताकडील श्रीगोंयांत ठेविले आहेत. झडत्या तयार जाहल्यावर सेवेशीं पाठवून देऊं. कच्चे कागद पाठवावयाची आज्ञा माली तर कच्चीं दफ्तरें पुण्यास पाठवून देऊं. झडत्या तयार असल्या तर मार्गेच पाठविल्या असल्या. कारकुनास बेमुलाहिजा ताकीद केली आहे. सत्तरीच झडत्या तयार होतील. राजश्री रामाजीपंत स्वामीची आज्ञा घेऊन येतील. दफ्तरदार त्यांकडीलच आहेत. लष्करास आल्यावर त्यांसिही ताकीद आज्ञा प्रमाणें केली जाईल. तेही आपल्याकडून कारकुनांस ताकीद करतील. झडत्या तयार झाल्यावर सेवेशीं पाठवून देऊं. सेवेशीं श्रुत होय हे विज्ञेयी.

[३७२]

॥ श्री ॥

राजश्री त्रिसाजी आपाजी गोसावी यांसि.

(ॐ) अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजरान्य स्ने॥ महादाजी शिंदे दंडवत विनंती उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें. विशेष. तुम्ही फीज सुद्धा कसबे आकोळनेर इकडून येणार म्हणून विदीत नहालें त्यास राजश्री आपाजीराव दामोळकर यांकडे कोमजकूर हा गांव आहे. तर त्या वाटेनें आकोळनेरावरून येणार असलां ऐशियास गांव चुकवून यावे. कदाचित् त्याच वाटेनें आलां तर कसबे मजकुरी मुक्काम न करून ताकीदीस स्वार देऊन रव्याली करावी. "१॥ छ २३ रजब गांवाशीं उपद्रव तुम्हांकडील काडीमात्र लागू न द्यावा. गांव इकडील आहे. ये विशीं निक्षून ताकीद असावी. बहुत काय लिहिणें हे विनंती.

मोर्तब
सद.

[३७३]

॥ श्री ॥

(ॐ) अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजरान्य राजश्री रामाजी अनंत गोसावी यांसि. सेवक बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जाणें. विशेष. तुम्हांकडून पत्र बहुत दिवस येऊन घेतमान कळत नाही. राजश्री दाताजी शिंदे यांचा भारवाडचा मातबर पैका उगवणें त्याचा उगवावयाचा विचार कसा केला तो लिहिणें व लाहूर, बंगाल व पट्टणें हे तीन मनमुबे प्रस्तुत मशारानिलेस मातबर आहेत. त्यास लाहोरास चिरंजीव राजश्री दादांनीं अदीनावेग सुभेदार करून ठेविला होता, तो मृत्यु

५१. हें पत्र प्रधानांच्या नांवचें आहे
तर ते सदाशिवराव भाऊंस शिंदे यांणीं
लिहिलें असतें.

५२. येथपासून पुढे महादजींचे अक्षर.
* येथे बाजूवर महादजी शिंदे यांचा शि-
का आहे.

पावला. त्याचा नायब लाहोरास आहे तो तुमचे उपयोगी असला तर कोणी सरदार फौज देऊन . तिकडे पाठवून बंदोबस्त करावा. बंगाल, पट्टेणें यास स्वारी करावी. मातबर पैका कर्जाबद्दल मेळवावा. बंगाल्यास क्रोड दोन क्रोडी पैका मिळे अशी नागा आहे. भारी पैका मेळवून कर्जाचा परिहार करून फौज तानी राखावी असा विचार झाला पाहिजे. पट्टेणें हस्तगत करावें. तें स्थळ ध्यावयाचेंच आहे. खासा दत्तबा व जनकोबांनी मातबर फौजेनिशी तिकडे जाऊन पट्टेणें ध्यावें, तेथें छावणी करून राहवें. तेथून बंगाल्याचा मनसुबा करावा. तो जिरंजीव राजश्री दादा बादज हिंदुस्थानास येतील. तदांतर चिरंजीव मशारानिलेनी बंगाल्याची स्वारी मातबर पैका मेळवावा. गुदस्ताप्रों बंगाल्याची मामलत चुकवावयास वक्रील तुम्हाकडे आला तर चुकवूं नये. बंगाल्याकडोल मातबर पैका आल्याशिवा कर्जाचा परिहार होत नाही. भारी फौज जाऊन क्रोड दोन क्रोडी पैका मेळविला पाहिजे. जर फौज न जाता पन्नास साठ लक्षांवर मामलत चुकवितील तर चुकवावी. असें न होय तर चिरंजीव तिकडे आल्यावर मनसुबा करावा. प्रस्तुत तुम्हीं पट्टणाकडे जाऊन पट्टेणें काबीज करावें. व सुजात छदवला कडील दोन तीन कॉम आहेत. काशी, अयोध्या, प्रयाग, ध्यावें. चिरंजीवांजवळ काशी, अयोध्या यावयाचा करार केला आहे. प्रयागची रदबद्दल आहे. तोही मनसुबा सोहलतीनें होईल तर करावा. साराश उमदे मनसुबे करून, पैका भारी मेळवून, कर्जाची ओढ वारून, फौज तानी राखावी. मुख्यत्वे करून हेच मज्जी आहे. गुदस्ता अवकाश नवता. यास्तव बौरावर मामलत राा बिछल शिवदेव याणी चुकविली. यंदा मोठें काम फार ऐवजाचें तेंच आहे. जर दिल्लीस पन्नास लक्षांवर एकसालां लागली तरीच बिछे लावावी. ते सुधे बोलें देणार नाहीत, परंतु जबर-रदस्तीनें मशारानिलेनी पट्टण्यावेतो चालून जातील तेव्हां नरम होऊन मातबर ऐवज देतील. दिल्ली प्रांती नारो शंकर अथवा आणखी कोणी दोन तीन हजार फौज देतील. यंदा लाहोराकडील ऐवज आणून जरूर हुजूर पावता करावा. अताजा भाणकेश्वर यांस परिच्छिन्न हुजूर यावयाविशी लिहिलें आहे. त्यांचे हवाल्याबाबद राहिली असेल तर सक्त ताकीद करून उगवेसे करावें. वजीराकडे त्याची फौज किती व चाकर किती महिने होती, मेरठ

५१. पट्टेणें=पाटणा.

५२. काशी, प्रयाग, हीं ठिकाणें घेण्याविशीं पेशव्यांच्या मगांत फार होतें पण त्याप्रमाणें घडून आलें नाहीं. हें पत्र व मागील यांतोळ मसकती फार मोठे मो-

ठ्या आहेत या पारपडत्या तर हिंदुस्थानाचें संपूर्ण सारंगीमळ पेशव्यांकडे आलें असतें.

५५. बार कर्जाचा (!)

महाराजाचा ऐवज त्यास वसूल किती जहाला. हुजूरचे तैनातजाबत्याची फौज चार पांच हजार आहे, ऐसे ते लिहीत असतात. परंतु वजीराकडील फौज व हुजूरचे कराराची फौज दोन्ही मिळोन पांच सहा हजार असेल. हे ते मिळोन घालमेल करीत असतील यांत संशय नाहीं. याचा शोध ते आले तरी करावा. यांत सरकारची मातबर किफायत आहे. गणतीचे निकडीची संधि पाहून, महाने महाल फौज चाकर ठेवून, गणतांची भरती करून दाखवावी, मग दूर करावी, हा प्रकार त्यांचा आहे. येविशींचा शोध पूर्त करणे. भोड न धरणे. नर भोड धरणे असेल तरी मोघम चौकशी करूं नये. येथे येतील मग जसे वनेल तसे केलें जाईल. नर चौकशी करणे तर फायदा सख्तीने खर्चदगिरीने करावी. सर्व माहीत मेळवून चौकशी करावी. नफातो व फुरोईत त्यांणीं तफावत केली असेल तेही कलमवार ठिकाणीं नफा. सारांश मळमळीत काहीं न करणें. येथील मुख्य वर्तमान इतकेंच की, कोड रुपये कर्ज देणें. त्यास अवधी फौज सरीं बसविली, वीस हजार नरूराती कामाब- दल ठेविली, त्यास पैका देणें आला. तीस लाख मात्र कर्जदारांस ऐवज पावला. बाकी सत्तर लाख देणें आहे. पन्नास लाख कर्ज तुम्हीं फेडावें. एक दुसरे मातबर काम करायें. वाटणी वगैरे अर्थ ध्यानांत न आणितां खासैवा कर्ज फेडावें. जाते सधवीं दत्तना बोलोन गेले. त्या गोष्टीवर भरोसा आहे. ये विशीं उभयतासही पत्रे याच प्रकारें लिहिली आहेत. तरी उमदे काम होऊन पैका भारी मिळे ते गोष्ट करणें. जाणिजे. छ २५ जमादिलाखर. आठों दिवसां आड गागील पुढील वर्तमान लिहीत जाणें. यंदा के दो रा स जाणें जहालें हाते. इमारत बहुत उत्तम जहाली. पाण्याचें तळें बळकट रुंद चुनेगंधी नरूर बांधावें येवढें राहिलें आहे. तेही पावलेमानीं करावें. वरचेवर स्वारीचें वर्तमान लिहीत जाणें. वजीराचा हगाम नरूर राखणें बहुत काय लिहिणें हे विनंती.

लेखन
सीमा.

[३७४]

श्रीलक्ष्मीकांत. छ ८ जमादिलाखर रविवार

राजश्री बाळाजी पंडित प्रधान गोसावी यांस.

सकळ गुणाळंकरण अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमार्ग सीमा ज्ञानो-

५६. फुरोई=मामलेदार काय जा विवर
बट घेत असत ते.

५७. सामसां=कसे ही करून कांही
होऊ.

५८. हुद नावासाहेबांची वेधपास
लिहिलें आहे.

५९. बद्रिकेशीं आणि हातें दोन को
काय ! कोणाचें !

(३४०)

पत्रें, यादी बगैरे [३७४, ३७५.]

मी भोंसले सेनासाहेब सुभा दंडवत विनंती उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहांत असले पाहिजे. विशेष गोसावी यांनी पत्र पाठविलें तें प्रविष्ट होऊन खेडनार्थ अवगत नहाला. ऐसियास गोसावी यांचे लक्षान-
रूपचा इकडोळ विचार आहे. वरकड सविस्तर अर्थ वरचेवारी पत्रां लिहिल्या
आहे. त्याजवरून अर्थ नहाला असेल. वारंवार व्याहारे ऐसे नाहीं. फौज

तयार आहे. जिकडे बोलाविलें तिकडे येत असो. थोडगस्त सरदारी याजमुळे गवगवा येऊन पडतो. या उपरि किलंब न लाविता गोसावी यांचे आज्ञे-
प्रमाणें मजल दर मजल फौजेसह गंगातिराकडे येत असो. गोसावी यांचे आज्ञे खेराज आम्हाक डाल ताल्लुब्य विचार नाहीं. रवाना छ १७ माहे
जमादिलोवळ सुज्ञांप्रती विशेषकाय लिहिणें. कृपा

लोभ असूं दिला पाहिजे हे विनंती. लेखन सीमा.

[३७५]

श्री लक्ष्मीकांत. छ १७ जिल्ह्याकड इसको सितैन.

राजश्री बाळाजी पंडित प्रधान गोसावी यांदि.

सकल गुणांकरण भवदित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य स्ने॥ जानो-
मी भोंसले सेनासाहेबसुभा दंडवत विनंती उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय
कुशल लेखन करीत असले पाहिजे. विशेष गोसावी यांनी पत्र पाठविलें तें
प्रविष्ट होऊन लिहिला मजकूर अवगत नहाला. माघारे जातां मुलखाची पाय.
मौलिन न करावी. बराड प्रांती गेल्या नंतर मोंगलाई अमलाची नफती करावी.
म्हणोन लिहिलें. ऐसियास गोसावी यांनी आझांस व राजश्री येथे उतराव यांचे
खेचिवाडियाचे पारिपत्याबद्दल ठेविलें होतें. त्यास तेथील गुंता उतरून दरकूच
सुरजेस आलों. तेथून मंडले प्रांताचे बंदोबस्ता बद्दल सागराचे सुभारे आलों
ता राजश्री विसाजी गोविंद कमावीसदार दिभ्त राजश्री बाळाजी गोविंद
हे भेटीस येऊन निवेदन केलें कीं, बुंदेल खंडांत बुंदेले यांनी जमाव
करून तमाम ठाणी घेतली. एक सागर व होंट राहिलें त्याजमध्ये
हाट्यास मोर्चे लाविले आहेत. ते घेतल्याने तर सागरास लागतल.
म्हणजे बुंदेलखंडाचा अमलच उठतो. याची साहित्य केलिया मुलुक रहातो.
नाहीं तर नाही. यास्तव या प्रांती येऊन हाल्याचे मोर्चे कापून काढिले.

१. येयपासून घुर जानोजीचें असुर. | हून कढेल.
भोंसले पेशव्यास किती नरम होते हें या- | व ६१. पायमाली=नालाडी.

रोदन गाणें हसणें नीचोत्तममध्य जिवभेद दिसे ॥ १९ ॥

उदाहरण.

यादव सर्व समुद्रतटों निज कामिनिपुत्रसमेत झले ।
पाहुनि पर्व सुपुण्य महोदयतुल्य असे मग न्हासि बल्ले ॥
देउनि दान अनेक वसु द्विजभोजन ते मग मद्य दिले ।
गाति किती किति नाचति हांसाति ते निजती रडती मवले ॥ १० ॥

श्रमलक्षण.

रतिनें मार्गगतीनें बहु अभ्यासें चि होय श्रम त्यासें ॥
चिन्ह श्वासम्लानी खेदादिक होय जाण हें सारें ॥ ११ ॥

उदाहरण.

सुवर्णमाणिमंचकीं शिथिलकंचुकी राधिका ।
रतांतसमयी उगी च रतीसाधिका ॥
शरीर बहु भीजलें कोमाविलें ।
विरालि सकळा कळा श्वसित ही न थामाविलें ॥ १२ ॥

आलस्यलक्षण.

गर्भादिकेचि होते ते आलस्याणि § चिन्ह त्यास असें ॥
कार्य न करणें देणें नांभाया फार या परी बहुसें ॥ १३ ॥

उदाहरण.

कुच-कंचुक हार तो धरी । परि ती रुक्मिणी गर्भिणी बरी ॥
न वदे न करे निवारिते । नयनातें फिरवूनि वारिते ॥ १४ ॥

दैन्यलक्षण.

विरहे दारिद्र्यानें होत असे दैन्यचिन्ह त्यास असें ॥
अंगास कष्ट आणी पीडा बहु त्या क्षुधेचि ही विलसे ॥ १५ ॥

उदाहरण.

टाकूनि गेला मजला विदेशी । करूं कसें काय सखे उदासी ॥
शय्या पतीची जरि उण्ण झाली । दशा जशी नाव जळांत गेली ॥ १६ ॥

चिंतालक्षण.

प्रिय वस्तू जें त्याचे अप्राप्तिनें चि होतसे चिंता ॥
वैवैर्य ताप अश्रू श्वास असें चिन्ह होइ यतिमत्ता ॥ १७ ॥

उदाहरण.

राधा निकुंजवर्नि तू हरीसि न पारे । संतापआमि तिचिये तमुलार्गि दाहे ॥
ते मंडपांडु नयनांजलि अर्पु साहे । आस प्रकंप अधरी बहु दुःख साहे ॥ २८ ॥

मोहलक्षण.

मोह भ्रमनें होतो आत्रेगानें हि चिन्ह हें त्याचें ॥
पतन स्तंभ विघूर्णन विस्मरणादर्शनादि कवि वाचे ॥ २९ ॥

उदाहरण.

मोहिनीसि असुरेद्र पाहुनी । मोहिले सकळ यापरी मनीं ॥
स्तब्ध हाति पडती किती किती । ते सुधीं विसरती विघूर्णती ॥ ३० ॥

स्मृतिलक्षण.

अवलोकित नेत्रानें पूर्वीं त्याचें चि चित्तनें स्मृति हो ॥
तीचें चिन्ह धुकुटी उच्चलुनि अवलोकनादि चाले हो ॥ ३१ ॥

उदाहरण.

वेणी हे भ्रमरापरी कुरळ कीं मोरापरी बोलणें ।
गोरा रंग तयांत कांति शमके हंसापरी चालणें ॥
षक्त्रेंदूवरि गोंधणें चमकती तेणें मल घाटते ।
ही राधा त्रि असेल कुंदरदेना जी मानसीं दाटते ॥ ३२ ॥

भृतिलक्षण.

बानें शक्तिभरें आणि प्रियलाभें होय ते भृति तीचें ॥
चिन्ह स्वल्पपणें बहु भोगादिक जाणिजे सुरीतीचें ॥ ३३ ॥

उदाहरण.

स्वजनविरहझाला राज्य गेलें वनांती ।
वसति कारितसे कीं कंद भक्षी दिनांती ॥
हिमजलपवनार्ते आणि उष्णासि सोसी ।
परि न करि कशाची धर्मसूनू असोसी ॥ ३४ ॥

व्रीडालक्षण.

दुष्टाचारापासुनि होती व्रीडों तिचें हि चिन्ह असें ॥
मुखनयनप्रच्छादन मस्तकममादि जाणिजे सरसें ॥ ३५ ॥

उदाहरण.

निकुंजवर्नि जाउनी हरिसि आण गे मंदिरां ।
असे वचन ऐकुनी त्वरित गेलि ती सुंदरी ॥

स्वये हरिसि भोगुनी सुरतचिन्ह शंकावया ।

सुखं बहुया वरी गेरुनि मंदिरां जावया ॥ ३६ ॥

चपलता लक्षण.

मात्सर्ये द्वेषाने प्रीतिनै चपलतांचि हो वृद्धी ॥

चिन्ह कठुर वाणी अणि ताडन रिपुदर्शनादिची शुद्धी ॥ ३७ ॥

उदाहरण.

विद्यापरीक्षार्य सभासदांनी । तो कर्ण तो अर्जुन चापपाणी ॥

पाचारिले पूर्व परास पाहे । द्वेषे बहू त्याप्रति मारिताहे ॥ ३८ ॥

हर्षलक्षण.

प्रियदर्शनसुतजन्मे होत असे हर्ष चिन्ह हें त्याचें ॥

स्वरभेद घाम अश्रू आणिक ही जाण अंग रोमांचे ॥ ३९ ॥

उदाहरण.

गोकुळांत हरि जन्मला असे । ऐकतां ब्रजप हर्षला असे ॥

काय अद्भुत समस्त देव ही । गद्गदां वदति गाति नांव ही ॥ ४० ॥

आवेगलक्षण.

प्रियवस्तूचे श्रवणे शत्रूचे दर्शने चि आवेग ॥

चिन्ह त्वरागे* पडणे विपरीताचरण जाण हा भोग ॥ ४१ ॥

उदाहरण.

मयुरानगरींत कृष्ण आला । श्रवणीं हें पडतं चि लोक पाला ॥

अति सत्वरया पहावपाला । निघती कीं विपरीत भाव झाला ॥ ४२ ॥

जडतालक्षण.

इष्टानिष्टविलोकनयोगे ती होय जाणिजे जडता ॥

चिन्ह अभाषण आणी अवलोकन एकतंत्र निश्चलता ॥ ४३ ॥

उदाहरण.

पाहूनि मल्ल अति दुष्ट कठोर अंगी । श्रीकृष्ण बाळ अणि कोमळ अंग रंगी ॥

ते पौर लोक अणित्या लैलना समस्त । चित्रांत जेवि लिहिले कि तसेचि सुस्त ॥ ४४ ॥

गर्जलक्षण.

लावण्यबंधुसंपातिवत्तरे सखी तो असे ॥

अवज्ञा उपहासाणि† अंगलोक ही दिसे ॥ ४५ ॥

१० पौर = नगरवासी लोक. ११ लक्षण = चिह्न. * त्वरागे = त्वरा + आगे. † उपहासाणि = उपहास + आण.

उदाहरण.

म्यां जिकिले मुरपती ललना सुरांच्या । माझेवरी मुदिते आणि महीधरांच्या ॥
नाना निकुंजवनभूमि विदेहकन्ये । भोगीं मला कवण राम दारिद्र धन्ये ॥ ४६ ॥

विषादलक्षण.

अपराध घावनादिक घनगमनादिक विषाद कारण ते ॥
चिन्ह सहायान्वेषण मुखशोषण वैमनस्य आदिमते ॥ ४७ ॥

उदाहरण.

लगवग करुनी वनांत आली । न दिसत कृष्ण म्हणोन विव्र शाली ॥
मग सहचरिलांगी शोधुं पाहे । मुखकमळास बहूत शुष्कताहे ॥ ४८ ॥

औत्सुक्यलक्षण.

प्रियस्मरणसंयोगे होते औत्सुक्य चिन्ह ही ॥
तंद्रा आणि शरीराचे जाडेपण हि होतहे ॥ ४९ ॥

उदाहरण.

अग्नीवांचुनि पाक तो कारितसे ऐसेचि एणेक्षणी ।
ऐकूनी दमयंति उत्सुक असे ऐसेपरी कामिनी ॥
नेत्रां कवणास पाहतसे चाले न थोडे तरी ।
केव्हा पाहिन राजहंस नल तो ऐसे मनी ते धरी ॥ ५० ॥

निद्रालक्षण.

आलस्यश्रमचित्तास्वभावयोगे चि होतसे निद्रा ॥
धूनेत्रचलन आणी कडफेरन स्वप्न चिन्ह हे तंद्रा ॥ ५१ ॥

उदाहरण.

रतिश्रमे निद्रित राधिकेचे । स्वप्नी दिसे कौतुक ते चि साचे ॥
म्हणुनि सांगे सखिलांगी जागे । होऊनि हे अद्भुत काय कांगे ॥ ५२ ॥

अपस्मारलक्षण.

अपवित्रतादिकाने होय अपस्मार चिन्ह त्यास असे ॥
देहास कंप लाल हि केंसादिक जाण या परी बहुसे ॥ ५३ ॥

उदाहरण.

बृहन्नलेचे सुपवित्र चाप । स्पर्शी करे उत्तर त्या सकंप ॥
शाला क्षणी फेंस वमीतसे की । पडे धरित्री वरी धाप टाकी ॥ ५४ ॥

२१ मुरित=आनंदित. २१ विषाद=दुःख. १३ अन्वेषण=शोध करणे. २४ विव्र=विचित्र. २५ निद्रित=निद्रा. २६ अपस्मार=केंपणे.

सुसलक्षण.

निद्राविच्छेदाने होत तयास चिन्ह जाण रेणे ॥

आमोच्छ्वास अभाषण लोचःमिलनं हि घट्ट फार अमे ॥ ५५ ॥

उदाहरण.

कुत्रामये पल्लवमचकीं तो ॥ लवूनि डोळे हरि शोप घेतो ॥

त्या गोपिका येउन अगळीने ॥ जागे करूं पाहति त्या रितीने ॥ ५६ ॥

विबोध लक्षण.

निद्राविच्छेदाने विबोधे होतो तयास चिन्ह असे ॥

नृभा अंगुलिमोटन नेत्रां चोळणें शरीर मोड दिसे ॥ ५७ ॥

उदाहरण.

डाळे चोळीत बाळी मृदुल करतळी त्या उषःकाळी चोळी ॥

काली वक्षस्पळीं जग लगबगित वळी आवळी आणि बाळी ॥

नांभाळी देत खोलातुनि निघत अळी आवळी नतत्र भोळी ॥

भोळी अंगास फाळी कडकडित सळी अंगुळी जेवि चोळी ॥ ५८ ॥

अमर्षलक्षण.

अपमाने आक्षेपे होय अमर्ष हि तयास चिन्ह असे ॥

घाम हि लाली नेत्रां आणि मस्तक हि कांपणें चि दिसे ॥ ५९ ॥

उदाहरण.

सभेमर्षे भूरजनासमोप । हा कर्ण हो अर्धरथी प्रलाप ॥

ऐकूनि ऐसा मग शातनृज ! पाहे चि रक्तेक्षण कर्ण तेजा ॥ ६० ॥

अवहित्यलक्षण.

लज्जाव्यपणाने कीटिस्पर्शारे चि अवहित्य ॥

चिन्ह तया आकृतिचे संगोपन यापारि भक्षे सार्य ॥ ६१ ॥

उदाहरण.

गेला बिभीषण हि सैन्य समग्र मेलें । तो कुंभकर्ण आपि पुत्र हि ते विगले ॥

दुःखाकृती लपवुनी अशि रावणाने । केली मुवर्णमणिपेटि करांत त्याने ॥ ६२ ॥

उग्रतालक्षण.

अपराधदोषकीर्तनचोर्षादीने चि उग्रतां होते ॥

ताचे चिन्ह असे कीर्तन आणि ताडनाहि जाणवितें ॥ ६३ ॥

उदाहरण.

लोणा दहा कीर्तन करुन जाला । म्हणुनि जिला बहु राग आला ॥

१. मोलन=मिदली. २. उग्र=उग्र. ३. जागे होणे. ४. अमर्ष=राग. ५. अवहित्य=सांकलें. ६. राजेन=दहात.

काठी यशोदा करि धनुनीया । मारी बहु भीति हि दाखवी या ॥ ६४ ॥

मतिलक्षण.

बहुशास्त्रचिन्तनाने होते मति चिन्ह तीस हें जाणा ॥

करचालन चातुर्य भूचालन धर्म सांगणें माना ॥ ६५ ॥

उदाहरण.

काहीं न ध्यावें कवणा जनार्चे । बोलूं नये लौकिक वर्म वाचे ॥

त्या श्रीपतीच्या चरणा भजवें । हळू भवाब्धीस तरुनि जावें ॥ ६६ ॥

व्याधिलक्षण.

धातुविकारें मदने क्लेशे व्यौधी तयास चिन्ह असे ॥

देहोपद्रवकंपादिक आणि कौश्यादि या परी बहुसे ॥ ६७ ॥

उदाहरण.

खोखोखो बहु खोकले तडफडे कापे परारां बहु ।

बोले गद्गद वाणि कीं हरि हरी हें दुःख कैसे सहूं ॥

आणी मस्तक दूखतें झिरपते हें नाक ऐसे परी ।

तापे तप्त तनू निजे रैयविर तो खाटेवरी अंतरी ॥ ६८ ॥

उन्मादलक्षण.

प्रियविरहाणि* पराभवभ्रांतीनें होतसे किं उन्माद ॥

चिन्ह वृथा भाषण आणि वृथा हसित आणि वृथैव हा रोध ॥ ६९ ॥

उदाहरण.

कांताचे विरहें रडूनि तरुणी त्या मंचकीं नीजली ॥

पाहे त्या सखिलांगि पूसत असे कांगि जळें भीजली ॥

ऐसे संध्यत चंद्र पाडुनि म्हणे कां सुर्य हा तापतो ॥

बारा घाल गडे मला बहुत हा देतो किं संताप तो ॥ ७० ॥

मरणलक्षण.

प्राणोत्क्रमे होय मृत्यु तया चिन्ह असे असे ॥

होळ्यांचें फाडणें आणी अंगा आपटणें दिसे ॥ ७१ ॥

उदाहरण.

त्या पूतनेचा स्तन श्रीहरीनें । पीतां चिं मेळी हरिचे भराणें ॥

फाडुनि डोळे हि विकीर्ण-केशी । पडे धरित्रीवरि त्या प्रवेशी ॥ ७२ ॥

१२ व्याधि=रोग. १३ कार्य=रोडकेपणा. १४ स्थविर=स्थातारा. १५ उन्माद=वेद.
* विरहाणि=विरह+आणि.

त्रासलक्षण.

भ्रवर्णे घोर ध्वनिचे घोराचे दर्शने असे त्रास ॥

चिन्ह स्तंभ स्वेद स्वरभंगाणि† गाणि प्रकंप कसकास ॥ ७३ ॥

उदाहरण.

गोवर्धनाचे शिखरीं सुखाने । चारुनि गाई आणि वासुरां ने ॥

तत्काल मेघध्वनि ऐकुनीयां । तो घेतल्यासे पळ काढुनीयां ॥ ७४ ॥

वितर्कलक्षण.

साधकनाधकयोगे विचार जो तो वितर्क जाणावा ॥

चिन्ह शिरःकंपादिक अभ्रू चांचल्यभाव बाणावा ॥ ७५ ॥

उदाहरण.

कातेचें मुख पाहुनी तरुण तो पद्यास तर्क मनीं ॥

तीचे नेत्र विलोकितां चपल ते हे भृंग होती शणा ॥

पाहुनी मृदु कंठनाळ मग तो सौरभ्य लाभावया ॥

घेतो गंध अणीक मान हलवी सौंदर्य पाहावया ॥ ७६ ॥

असे व्यभिचारी भाव शाले. यांचा व्यभिचार कसा तो लिहितो. शृंगारांत भेद दोन. एक संभोग आणि दुसरा विप्रलंभ. संभोगांत आलस्य, औमत्त, जुगुप्सा, बजाघात. विप्रलंभांत शंका, असूया, ग्लानि, व्याधि, स्मृति, धृति, चिंता, औस्तुक्य चापल्य, व्रीडा, हर्ष, उन्माद, जडता, मद, विषाद, अवहित्य, सुप्त. हास्यांत-श्रम, चपलता, ग्लानि, शंका, अवहित्य, सुप्त, प्रबोध, निद्रा, असूया, आलस्य; करुणांत चिंता, ग्लानि, निर्वेद, जाड्य, उन्माद, दैन्य, विषाद, मोह, आलस्य, व्याधि; रौद्रांत असूया, उग्रत्व, स्मृति, आवेग, अमर्ष, चापल्य, गर्व, मद; वीरांत अमर्ष, मति, धृति, गर्व, उग्रत्व, हर्ष, असूया, मद, वितर्क, आवेग; भयानकांत दैन्य, मोह, अपस्मार, मृति, आवेग, चपलता, शंका, त्रास; बीभत्सांत मति, विषाद, अपस्मार, मोह, आवेग, जाड्य, धैर्य, मोह; शांतांत स्मृति, मति, हर्ष, उन्माद; आणि स्यायीभाव ही व्यभिचारी होतात ते लिहितो; शृंगारांत हास, रति म्हणजे प्रीति ती शांत करुण हास्यांत; भय आणि शोक हे करुण आणि शृंगारांत; क्रोध वीरांत; जुगुप्सा भयानकांत; उत्साह आणि विस्मय सर्व रसांत; आणि सात्विकभाव जे पूर्वी सांगितले स्तंभादिक ते ही सर्व रसांत असतात; आणि जसजसे व्यभिचारी भाव रसास अनुकूल होतील ते ही विचार करून बसवावे; आणि शृंगारांत दहा अवस्था होतात त्या अशा कीं अभिलाष (इच्छा) १ स्मृति (स्मरण) २ चिंता (ध्यान) ३ निधन (मरण) ४

१६ त्रास=मोति. † स्वरभंगाणि=स्वरभंग+आणि. ‡ औस्तुक्य=जुगुप्सा.

गुणकीर्तन ५, व्याधि ६, प्रलय (बडबडणें) ७, उन्माद (अविचारकर्म) ८, जडता (जाड्य) ९, उद्वेग (निर्वेद) १० ह्या ही अवस्था निरूपित व्यभिचारी भावांत च जाणाव्या; यांची उदाहरणें येथें आणि रसमंजरीत आहेत. आतां स्थायीभाव सांगतों त्यांत,

सर्व स्थायीभावांचें सामान्य लक्षण.

अनुभावविभावाणीं व्यभिचारी भाव मिळुनि हे सकळ ॥

लपजवितो ज्यातें तो चित्तस्थ स्थायीभाव रस विकळ ॥ ७७ ॥

रतिलक्षण.

प्रियवस्तुदर्शनानें स्मरणें श्रवणें तथाचि इच्छा जी ॥

तज्जनितचित्तविकृती ती च अपरिपूर्ण रति असे गा जी ॥ ७८ ॥

उदाहरण.

सरित नयनकटाक्ष अंकुरें बोलण्यानें । किसलयित विराजे पुष्पिता हांसण्यानें ॥

शशिमुख तव अंगस्पर्शयोगें फळो हा । नवमदनतरु कीं तापवायू पळो हा ॥ ७९ ॥

येथे फळो हा शब्दानें अपूर्णता ॥

हासलक्षण.

कौतुकनिमित्त जें कीं वेषवचनभेद भलतसे होणें

तेणें मनास होते विकृती अपरिपूर्ण हास हें जाणें ॥ ८० ॥

उदाहरण.

फेडा हालवितो उरास बघतो जो वांकडे चालतो ॥

नेत्रें चाळवितो डसूनि पळतो जो हें गडे बोलतो ॥

ऐसा मद्यप वेषधारक हरी पाहूनि गोपांगना ।

काहों एक हसूनि शेव शिरिचा घेती कि आलिंगना ॥ ८१ ॥

एथें काहों एक शब्दानें अपरिपूर्णता ॥

शोकलक्षण.

प्रियवस्तूचे नाशें मनास जो कीं विकार होत असे ॥

जो अपरिपूर्ण असतां शोक म्हणावा कर्थाद्रवाक्य असे ॥ ८२ ॥

उदाहरण.

घालिते निजकें वक्षस्पळा ठोकिते ।

पडते क्षणोक्षणें पतिप्राणास ही शोकिते ॥

वाळीचे मरणीं विलोकुनि असा तारासमारंभ तो ।

केला अभ्रुनि राघवेंद्रनयनी येण्यास आरंभ तो ॥ ८३ ॥

पट्टका तो काटि वेष्टिला निजकरें आपूर्वता दाविली ॥ ३ ॥
 पार्यां घालुनि चोळणा बरि बरा कांचा नृपें बांधिला ।
 खानाचा जिव ध्यावया निजवळें शाहूजोसुनू चालिला ॥
 क्रोधें कंपित अंतरां म्हणतसे त्या अफ्जला मारितों ।
 आलाहे मतिमंद पामर कसा तत्काळ निर्दाळितों ॥ ४ ॥
 जाणा वीज दुजो फिरंग तुळजा पै बाचवा हस्तकीं ।
 तैसें खेटक वागूनलें विलसलीं तीं तोत्र पाहा निक्कीं ॥
 स्मश्रू पाळुनियां सकोप हृदयीं अफ्जल विलोकितां ।
 याचा प्राण हरीन या च समयीं नाहीं दुजा रक्षिता ॥ ५ ॥

पुढें देवघरांत इष्ट मंडळीसह जाऊन श्रीजगदंबेचे चरणीं मस्तक ठेवून
 प्रार्थना केली तीः—

श्रीअंबे [मजला] कृपा करुनियां निर्दाळिजे अफ्जला ।
 आला हा कपटी तयासि चपळें दावीं प्रभेची लिळा ॥
 माझा हा अभिमान [आइ] तुजला श्रीरेणुके स्वामिणी ।
 श्रीवाजी नृप भोंसल्यास वर दे प्रत्यक्षा चिंतामणी ॥ १ ॥
 प्रार्थितां कर जोडुनी शिव नृपें कौतूक झालें अती ।
 दिधुलीं मस्तकिचीं प्रसादसुमनें इच्छीत दासाप्रती ॥
 आतां हें भय काय जाण हृदयीं दंडावया पामरा ।
 ऐशी हे वदली सनेम वचनें संतोष राजेश्वरा ॥ २ ॥

येणें प्रमाणें दर्शन होऊन मातोश्रीकडे जाऊन चरणीं मस्तक ठेविलें तो
 प्रकारः—

जोजावू चरणावरी नृपवरें ठेवोनेयां मस्तका ।
 आज्ञा अर्पणता करी च जननी संपादि तूं कौतुका ॥
 आला भेटिस अफ्जला दिनमती कापट्य चित्तां असे ।
 मृत्यूनें वरिला ह्मणोनि बकरा दाणीस मी देतसें ॥ १ ॥
 शिव्वा तूं जय पावशील चपळें भीमाहुनी आग्रा ॥
 माझा आशिस पूर्ण जाण चि असे आगाध तूझी ॥
 श्रीअंवावरदे च येवन अरी पायातळीं घालिजे ।
 विज्यातें वरुनी सनेम गरिमा विस्तीर्णता [ती] किजे ॥ २ ॥
 कुंतीचें सुत भीम अर्जुन जसे तैसा चि तूं भूतळीं ।

बापा आर्यक्षिस्वामणी च अससी तूं भोंसल्यांचे कुळां ॥
 वेगें कौतुक दाखवीं च समरीं माझनियां अफजला ।
 राग्याची अभिवृद्धि [पूर्ण] करणें आशी हि माझी तुला ॥ ३ ॥
 कुंतीचे अजि पंगतीस बसवीं तूं शिवबा रे मला ।
 भीमं फीचक मारुनी भुजबळें कीर्तिध्वजू रोंविला ॥
 तैसें या समरीं कखनि सकळां कौतुक हें दाविजे ।
 अफजला वधुनी [स्वमस्तर्कि] टिळा त्या शोणितें लाविजे ॥ ४ ॥
 माते आशिस पूर्ण जाण ापि तुझा मीं मस्तकीं वंदिला ।
 सिंहासन्मुख जंबुका गति नसे हा निश्चयो कल्पिला ॥
 अफजला वधुनी जयास वारितें अंबाप्रसादें जनीं ।
 तुझा पुत्र तरी च जाण जननी दंडीन दुष्टा रणीं ॥ ५ ॥
 जीजावू वचनें वदे च शिवबा मारीं त्वरे अफजला ।
 यातें जीत हि सोडशील तरि रे हे आण माझी तुला ॥
 कपटी पामर पातला हिनमती म्हैसा तया लक्षि ।
 राणी देउनियां रणीं शिर करी छेदूनियां आण ॥ ६ ॥

सभेमध्ये खानाची व राजाची भेटः—

आज्ञा घेउनियां नृपाळ चपळें आला सभाभूवनीं ।
 अफजला हृदयीं च विव्हळ असे अज्ञीक झाला जनीं ॥
 जीवित्वा प्रति मूकला च दिसतो अन्यत्र नाहीं कदा ।
 आयुष्यावाधे पूर्णता च भरली उन्माद झाला सदा ॥ १ ॥
 अफजल चालुनि [येतसे] निजहिता भेटावयातें नृपा ।
 भेटोनी मतिमंद वाजट कसा अज्ञीक मारी फका ॥
 आला काळ समीप पूर्ण घाटिका पै पातली ये क्षणीं
 शीवाजी सरजा समर्थ नृपती दंडील यातें रणीं ॥ २ ॥
 देखोनी सदरे मनीं प्रजळला [हे] बादशाला नसे ।
 झाला विस्मित अंतरीं मुढमती वीचित्रता हा दिसे ॥
 शाहूजीसूतं समर्थ एक अवनीं घेईल बीजापुरा ।
 देसा निश्चय अंतरीं च गमला त्या दुर्मती पामरा ॥ ३ ॥
 त्रोधे कांपतसे थराहानि वपू आरक्त नेत्रा करी ।
 ऐकोनी नृपवाक्य जाण हृदयीं आनिष्टता वीवरी ॥
 मर्गे उन्मत होउनी भुंकतसे श्वानापरी तो कसा ।

श्रीवाजीनृप सागरापरि असे आलक्षिलें वायसा ॥ ४ ॥
 श्वानातें नृप वारितो निजमुखें बोलें नको पामरा ।
 श्रीवाजी नृपनायकासि नयनें वीलोकिजे रे बरा ॥
 वेगीं रक्षुनि प्राण जाण अपुला ऊठोमि जा ये क्षणीं ।
 मी देतो जिवदान तूं हिनमती मी एक चिंतामणी ॥ ५ ॥

अफ्जलखानाचें उत्तर:—

श्रीवा तूं वरजोर क्यों कर हुवा मै अफ्जला देखयो ।
 चलना ईस घडी हुकूम तुजकू है पैरवी रे कियो ॥
 मेरी बात सुनो मजाख न कियो जाने बचेगी शिवा ।
 पाच्छाहाइतराजिमो मत अयो कीयो बडेकी दुवा ॥ १ ॥
 श्रीवा तूं बदमस्त क्यों कर हुवा तूरा लगाया बडा ।
 हाता ले तरवार अफ्जल अया शिताब होना खडा ॥
 कुन्बी होकर तैं मजाख मजसूं है बात जानो बुरी ।
 चलना ईस घडी डरो मत शिवा कोई न बाजा पुरी ॥ २ ॥
 पाच्छाही सब छीन लेकर शिवा बेमान क्यों रे हुवा ।
 दर्या अफ्जल [वो] बडा वाजिर मो किस्सा न तेरे कुवा ॥
 पकडो हिम्मत जांदगी इस घडी मै जोरसे रे अया ।
 कीयो रोष न पैरवी अखनसो येहू सून मेरा कहा ॥ ३ ॥
 श्रीवा कंबरजोर माकुल नही गाफील क्यों रे हुवा ।
 देखीयो अफ्जालका दिदर आखार जानिसे तैर मुवा ॥
 जादा देखे रोष किय येही बात क्यों रे करी ।
 पाच्छासे जादगी च करिया किस्सा न तेरे बुरी ॥ ४ ॥
 ऐरे अफ्जल बाग हो कर अया देखो शिवा येहू घडी ।
 अब तेरे सपडा मजाख न चले कैदेत हो रे दडी ॥
 नख्रा ते सब छोड दे मज कियो जाने बचेगी शिवा ।
 पाच्छाके दरबंदगीसं चलना देखो अच्छी रे हवा ॥ ५ ॥

यावर महाराजाचें उत्तर:—

महें उन्मत होउनी मुदमती अफ्जल्ल बोले कसा ।
 जातीचा हिन येवनासि न कळे सिंहापुढें हा ससा ॥
 आला काळ समीप जाण घटिका पर्णत्वता पावली ।

श्रीअंबे प्राति गोधेळासि बकरा दाणी असे दीधली ॥ १ ॥
 देखोनी शिवभूपतीस जळला सन्नोध तो अंतरी ।
 ध्यावा प्राण असे चि जाण गमलें आनिष्टता वीवर ।
 भ्रांतीचे पटलें कसा यवन तो उन्मादता पावला ।
 तेव्हां त्या नरनायकें मुढमती पापिष्ठ वीलोकिला ॥ २ ॥
 अफ्जल्ला शिवभूपती निन्नकरें मृत्युप्रता देतसे ।
 श्रीअंबा नरनायकासि सदये येशासि अर्पीतसे ॥
 आयुष्यावाधि पूर्णता चि भरली अन्यत्र नाहीं कदा ।
 ह्रीशासूर रूपें असे यका [३] दंडीन रां दुर्मदा ॥ ३ ॥
 आला अफ्जल बेनवा मुढमती भेटावयातें नृपा ।
 शीवाजी सरजा हटेल न टळे आहे ह्याची कृपा ॥
 देखोनी सरजा अर्पणें मी भरीया देवाते मनी ।
 बोले उन्माद झेडनी जेव्हा मुलें आण अमित्रांखुनी ॥ ४ ॥
 कां रे बोलेनि दाजडा धिटणी सदा न वाटे तुला ।
 आतां मी निकरें चि धारिण रणी हा विश्वयो कल्पिला ॥
 केवा काय पुढा च यकट करे वेदा करी आगळी ॥
 शीवाजी सरजा समर्थ अवनी या भोल्याचे कुळी ॥ ५ ॥
 ऐकें रे अस्मिता सरजा सज्ज शिवाजी पुढां ।
 सिंहा सन्मुख काय ज्ञान करीत अफ्जला रे मुढा ॥
 हस्ती हे तुळजा फिरंग चमके घेईल प्राणा शणी ।
 नाहीं सोडविता [तुला] मज दिसे प्रत्यक्ष तो रे रणी ॥ ६ ॥
 बीजापूर हि बेदरादिक शणी मी जिकितो एकदा ।
 तानाशा सुलतान मारिण करी अन्यत्र नाहीं कदा ॥
 दिल्ली आदिकरूनियां च अवघे त्या पातशा दंडितो ।
 हेमाउबलखासि घेईन बळें कीर्तीस विस्तारितो ॥ ७ ॥
 तेथें अफ्जल [तूं] किसान मजला दृष्टीपुढें दीसते ।
 आतां जाशिल केउता परतुनी दंडीन आतां तुतें ॥
 पेई रे शरणागतासि चपळें कां प्राण देशी मुढा ।
 शीवाजी सरजा समर्थ अवनी तूं तुण माझे पुढां ॥ ८ ॥
 तूही माय भटारणी स्मर मनी या रे क्षणी पामरा ।
 नाहीं आकलता हि मूढमति तूं त्वां भक्षिली रे सुरा ॥
 शीवाजी सरजा समस्त भुतळीं वीलोकुनी पाहिजे ।

जातीचा हिन येवना अझुनि रे प्राणासि [तूं] रक्षिजे ॥ ९ ॥
 तूतें मारुनि [एथ] रक्त टिकला लावोन भाळीं अतां ।
 श्रीअंबावरदे प्रताप मजला नाही च अन्यत्रता ॥
 अफूजला करुणा तुझी च हृदयीं आमोघता पातली ।
 माझे रे भवनासि येउनि गती कां रे अशी लाविली ॥ १० ॥
 बीजापूरपती रडेल हृदयीं ऐकोनि तूझ्या वृता ।
 ऐसें हे न करीं कदा मुढमती नाही मती योग्यता ॥
 तुळजा हस्तकिंची फिरंग चमके आतूरता अंतरी ।
 अफूजला रुधिराधके प्रिय असे ते प्राशना सत्तरी ॥ ११ ॥
 भटारीच्या पोरा परम कपटीया मुढमती ।
 शिवाजोसर्जाची नकळ तुजला आजुनि गती ॥
 नको देऊं प्राणा त्वरित फिर मार्गे च सदना ।
 न ठाकें रे माझे क्षण भरि [हि तूं] जाण कदना ॥ १२ ॥

अफझलखान भेटावयास पुढें सरसावतो त्याचें वर्णनः—

क्रोधें शीवनृपावरी च उठला अफूझल पापी कसा ।
 वेष्टूनी उदरांत खंजिर बळें तो मारिला हो ठुसा ॥
 पोटी तो भडकावुनी च करिंचा खंजीर लागू नसे ।
 शिव्सर्जा लघुलाघवीं निजबळें कांतूक केलें कसे ॥ १ ॥
 डावे हस्तकिंचे चपेट धरणी पै वागूनले मारिलीं ।
 खानाचे हृदयीं प्रवेश करितां आतें भुई पाडिलीं ॥
 तेव्हां विव्हल होउनी कुमति [तो] वेडावला अंतरी ।
 शिव्सर्जा उडि मारुनी सरकला रोंवुनि पाहे अरी ॥ २ ॥
 आतें सावरुनी करे च उदरीं त्या अफूजले घातलीं ।
 मूर्च्छा येउनि चांचरी मुढमती ऐशी दशा लाधली ॥
 तुळजा आड करोनियां शिवनृपें तत्काळ सांभाळिला ।
 पटे घेउनियां सकोप न धरे ऊठोनियां धांवला ॥ ३ ॥
 अफूझले उदरासि [देउनि] करा सक्त्रोधता नावरे ।
 पट्याची शिंग मारिली निजबळें त्या दुर्मती निष्ठुरें ॥
 भूपें मारुनियां उडी चुकाविली तें अल्प लागू नसे ।
 जीरोटोप विदारुनी जवभरी जाण क्षतू तें दिसे ॥ ४ ॥

अफ्जलखानाचा नाश झाल्यावर त्याच्या लोकांची दशा झाली ती:—

भुतांचे गणू [जेन्नी] नम्र स्मशानी । तसे नागवे वीर अफ्जलखानी ॥
नसे अन्नपाणी क्षुधाक्रान्त रानी । वजोरासि केली शिवे मेजवानी ॥ १ ॥

रेशी फते करून खानाचे शिरकमल देवीस अपूर्ण राजे यांणीं देवीची प्रार्थना आरंभिली:—

श्रीअंबे कुलदैवते वेनवितो जोडुनि हस्तद्वया ।
शीवाजी सरजावरी निशिदिनी आमोघ कीजे दया ॥
अफ्जल्ला जननी तुझे [च] वरदे निर्नाम केला रणी ।
दासाचा अभिमान पूर्ण धरणे तूं श्रेष्ठ चिंतामणी ॥ १ ॥
विज्याते वरिले कृपा करुनियां श्रीअंबिके संकटी ।
हैसा अफ्जल दंडुनी निजकरे आले तुझे नीकटी ॥
शास्त्राची दिपिका धरोनि समरी लोले करुं कौतुके ।
केला गोंधळ साजिरा च जननी हे पेश आले निके ॥ २ ॥
श्रीअंबे वरदे नृसिंह समरी मी दास होऊनियां ।
अफ्जल दंडुनियां अरी च निकरे संपादिले या जया ॥
शीवाजी नरनायकासि जननी संरक्षणे संकटी ।
दासाचा अभिमान पूर्ण धरणे आहे तुझे नीकटी ॥ ३ ॥

शास्तेखानास दंडिले त्याची इकीकत:—

शास्तेखान नवाब मूर्ख अगळे चालोन आला कसा ।
शीवाजी नृपती समर्थ अवनी अदुत ध्याचा ठसा ॥
केले हीन हि पामरास चपळे दोडोनि बोटे झणी ।
धाके कांपतसे कुटील उदरी जिकील आतां रणी ॥ १ ॥
पाच्छाके दरबंदगीस अब मै जाता नहीं ये घडी ।
शास्तार्को इरशा लगी च दिलमो जानो हमेशा बडी ॥
जानी दौलतकी नहोचि मजकू आशा कभू प्यारसे ।
शीवा है बरजोर रोष न क्रियो जानो च ईमानसे ॥ २ ॥
शास्ताते मरणाहुनी च अगळे केले नृपाने कसे ।
दंडोनी निकरे अरीस चपळे कौतुक शाले असे ॥
मारामार करुनियां निजबळे शाहजीसुनू पातला ।
कीर्तीचे ध्वज लाविले च अवनी आखण्ड वीराजला ॥ ३ ॥

स्त्रीयांमाजि कुटील मूर्ख कपटी शास्ता दडाल भयें ।
 आतां मारिल भूपती च मजला निष्ठूरत! निर्दये ॥
 पाच्छानें मज धाडिलें करुं कसें शाहजासुनू हा बळो ।
 कीर्तीचे ध्वज लाविले निशिदिवा या भोसल्यांचे कुळो ॥ ४
 सेना भीत समस्त ज्ञाण हृदयीं आपूर्व झाले कसें ।
 शीवाजानृपति समर्थ अवनी अन्यत्र कोणी नसे ॥
 पाच्छाके दरबंदगीस न चले दादा ये की घडी ।
 जाद. देखनमो करामत असे ज्ञाता दिलेमो बडी ॥ ५ ॥
 पाच्छाचे अमिरादे [सर्व] वजिरां मारील हा भूपती ।
 दिह्छी घेउनियां प्रतापतक्के संरक्षिताहे क्षिती ॥
 इराणादेक हे नुराण अवघे घेईल राजा बळें ।
 हस्तीं शस्त्र धरुनि [सर्व] चपळें खाणील शत्रूमुळें ॥ ६ ॥

मिरजा राजा जयसिंग यांजकडे रघुनाथ पडित यांनी दूतत्व केलें त्या
 समर्थीचें बोलणें:—

अद्यापि नोज्ञाति हरः किल कालकूटं ।
 कूर्मो विभर्ति धरणि खलु पृष्ठभागे ॥
 अंभोनिधिर्वहति दुःसह वाडवार्मि ।
 अंगीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥ १ ॥
 कूर्मवतारं शितील । अंभोनिधीनें बडवानळाला ॥
 समर्थ ज्याला शितीत हाता । त्या कारणे प्राण हि वेचिताता ॥ २ ॥
 शीवाजी नृपती सुनू तव अमे सांभाळिजे संकटी ।
 येताहे बळिया समर्थ अवनी अत्यादरे नीकटी ॥
 पाच्छाचें भय आगळें म्हणवुनी विज्ञापना आयका ।
 इत्यादी वचनें कदापि प्रभुचीं काहीं कशीं नायका ॥ ३ ॥
 दिधल्या ठाकुरजीवरील तुळशी सकूप होऊनियां ।
 याचा हा अभिमान पूर्ण धरणे येणें चि आहे जया ॥
 मानुनी सुत रामसिंग प्रभुजी चित्तां दुजें नाणजे ।
 क्रीया रणगता अशाच समर्थी आस [पड] ता हो किजे ॥
 श्रेष्ठांचीं वचनें मनेम असती बोलोनि गेला विधी ।
 कीर्तीचा गरिमा भरुनि उरवी तूं एक अंभोनिधी ॥
 मिर्जा भूपति धार्मिका विलसती चातुर्यचन्द्रा सदा ।

श्रीवाजी नरनायकावरि दया कीजे प्रभो एकदा ॥ ५ ॥
 श्रीरामें वर दीधला निज मुखें बीभोषणातें शणो ।
 दंडोतों रिपु रावणासि निकरें ताकाळ पाहो रणो ॥
 लंकेचें वुज राज्य जाण दिधलें बावतु रवीचन्द्रमा ।
 श्रेष्ठांची वचनें सनेम प्रभुजो आखण्ड कल्पद्रुमा ॥ ६ ॥
 मिर्जा भूपति तूं कृपाणव जगीं श्रीरामचन्द्रापरो ।
 श्रीवाजी सरजा सुतू तव असे मानाभिमाना धरो ॥
 कीर्तीचो भुवनें भरोनि उरवो सत्कीर्ति संपादिजे ।
 येणें हा जय पावशील अगळा दातृत्व विप्रा दिजे ॥ ७ ॥

दिल्लीस जावयाचे वेळेस महाराजांनी श्रीभवानीशंकराचें दर्शन केलीः--
 शंभो तूं करुणाकरा पशुपते भक्ताभिमाना सदा ।
 दासाचा अभिमान पूर्ण धरणें हे प्रार्थना जो पदा ॥
 दावें येश अशाच जाण सभ्यी सत्कीर्तितें पाविजे ।
 शत्रु दंडुनियां प्रतापतक्के या संकटां रक्षिजे ॥ १ ॥
 मालोजां मम पूर्वजावरि प्रभो आमाघ केली दया ।
 तद्वा हा वर [सर्वदा] निशिदिनीं अर्पितसे हो जया ॥
 दंडो येवन हस्तकें मम सदा ठेवूं नको एक ही ।
 पुण्याची अभिवृद्धिता च कारण संतुष्ट व्हावी मही ॥ २ ॥
 श्रीअंबे तुळजे कृपा करुनियां संभाळिजे संकटां ।
 धावें या समयीं उदास न करों यावें दिना नीकटां ॥
 पाच्छाचे सदानाप्रती च मजला जाणें असे एकदां ।
 ऐसें हे घडलें कुटील कपटी दंडो त्वरे दुर्मदा ॥ ३ ॥
 शास्ता अफजल दंडिला तदुपरी निर्दाळिजे पाच्छहा ।
 शिवसर्जाप्रति रक्षणे च जननी संपादिजे या यश ॥
 मिर्जा हा जयसिंग मित्र मजला अती संकटां ।
 श्रीअंबे सुदया करुनि चपटें असें दिनानोकाटां ॥ ४ ॥

दिल्ली येथें बादशहाचें दरबारें महाराज गेले तेव्हांचें वर्णनः--
 श्रीवाजो नरनाथ भूतळवटीं बोरानला हो क्षिती ।
 धैर्येदार्य हि धूर्तता च अगळी धर्मोक्ता हो निती ॥
 पाच्छाची परवा नसे चि भुतें भीमावृणाधरिखा ।

पंच.

सन १८८१ ते १८८३ पैकीं.

ह. आ.	ह. आ.
श्री० रामराव नारायण पळशीकर. ८ १२	रा० रा० दि० गी० वझे ... ४ ६
रा० ब० गो० ह० देशमुख..... ५ ०	,, ,, ग० नो० आचगांवकर. ११ १२
श्री० रा० माऊसाहेब जोग ... ४ ०	,, ,, वि० ल० सोमण ... १० ०
रा० रा० ग० ना० मानपूर ... १० १५	,, ,, वि० छ० वेहरे ... ४ ६
,, ,, से० ने० ला० धार ... १० ०	

सन १८८४ ते १८८५ पैकीं.

श्री० रा० रामराव नारायण पळशीकर. ४ ६	रा० रा० गो० ग० निघोजकर. ... ४ ६
श्री० गो० ग० किवे ... ४ ६	,, ,, दि० गो० वझे... ... ४ ६
,, रा० माऊसाहेब नातु ... ४ ०	,, ,, ग० नो० आचगांवकर ... ४ ६
रा० ब० गो० ह० देशमुख... ... ५ ८	,, ,, से० ने० ला० विडे ... ४ ६
रा० सा० छ० बा० बाळ ... ४ ६	,, ,, से० ने० ला० विळगो ... ५ ८
रा० रा० ना० वि० बापट ... ४ ६	,, ,, वि० छ० वेहरे ... ४ ६
,, ,, व्यं० भि० गद्रे ... ४ ६	

विषयक्रम.

बखरी.

नागपूरकर भोंसल्यांची बखर	१३७-१५२
पत्रें, यादि वगैरे	२२१-२२८

मराठी कविता.

मोरोपंतकविकृत प्रकरणें, भाग २ रा—

अंबरीषाख्यान-विठ्ठलस्तुति-वाङ्मनःप्रार्थनापंचाशती	१३७-१३८
श्रीरामदासकृत करुणाष्टकें	१३३-१३६
श्रीरामदासस्वामीचें चरित्र.....	१-४

संस्कृत काव्यें.

युवराजकविकृतं—रामचरितं	५७-६०
पंतविठ्ठलकृतं—सुश्लोकलाघवम्	११७
सुश्लोकलाघवाचें अङ्गिपत्र	१-२